

✓ 307.475

3
19
/60

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Az
Állam- és Jogtudományi Intézet
ÉRTESÍTŐJE

III. KÖTET 1. SZÁM

1960

2

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

<i>Halász Pál</i> : Az államtípus meghatározásáról	3
<i>Eörsi Gyula</i> : Prevenció és vétesség	33
<i>Viski László</i> : A kriminalisztika rendszeréről	59
Az orosz és francia nyelvű tartalmi kivonatok az egyes tanulmányok után következnek	

Szemle

<i>Peschka Vilmos</i> : Vita a magyar népi demokratikus jogrendszeréről és tagozódásáról	101
--	-----

★

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

Szerkeszti

AZ ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZET TUDOMÁNYOS TANÁCSA

Felelős szerkesztő: *Szabó Imre*

★

Folyóirat kiadványaink előfizethetők és számonként is vásárolhatók a következő helyeken:

Akadémiai Könyvesbolt, Budapest V., Váci utca 22.

Akadémiai Kiadó Terjesztési osztály, Budapest V., Alkotmány utca 21.

Külföldön terjeszti a

KULTURA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat

Budapest VI., Népköztársaság útja 21.

Telefon: 429—760.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Az
Állam- és Jogtudományi Intézet
ÉRTESÍTŐJE

III. KÖTET 1. SZÁM

1960

TANULMÁNYOK

HALÁSZ PÁL

Az államtípus meghatározásáról

I.

1. Az államtípus meghatározása logikai művelet, osztályozás is. Az osztályozáshoz elengedhetetlen annak a felosztási elvnek a megállapítása, amelynek alapján az azonos vonásokat mutató jelenségeket meghatározott osztályba, alosztályba, csoportba sorolhatjuk. Ezt a felosztási elvet magából a logikából nem meríthetjük. Az osztályozáshoz a felosztási elvet mindig az ismeretelméletből kell meríteni, az osztályozás logikai műveletét ismeretelméleti tényezők határozzák meg. A felosztási elv felfedezése végső soron világnézeti kérdés; a felosztási elv monizmusát vagy pluralizmusát az dönti el, hogy a jelenségekben azokat átfogó, egyetemes törvényszerűségek jelenlétét tételezzük-e fel vagy sem, s e törvényt az anyagi világ vagy a szellemi mozgás forrásainak tekintjük-e. Az osztályozás így logikai műveletből a materializmus és idealizmus harcának részévé válik. Ha elutasítjuk a jelenségekben levő, azokat átfogó törvényszerűségek jelenlétét, azok anyagi jellegét, az osztályozás önkényessé válik. Ez esetben az osztályozandó jelenségek felosztása vagy monista idealista jellegű, vagy pluralista, azaz végtelenül sok jegy alapján történhet, ahol a választás, a felosztási alap megállapítását az osztályozó szubjektív, célszerűségi szempontjai határozzák meg.

Ennek következménye az, hogy az államok osztályozásában, ha nem tételezzük fel a természetit és társadalmi egyaránt átfogó objektív törvények létezését, nem lehetséges szilárd felosztási elv, s az államok osztályozása az osztályozó „önkényének” megfelelő számtalan csoportosításban történhet. Az önkény itt persze korántsem az osztályozó saját gondolatvilágát jelenti, az efféle műveletnek mindig társadalmi gyökerei vannak és a legönkényesebb osztályozás is végeredményben ismeretelméleti állásfoglalásból indul ki. A marxizmus—leninizmus alapvető osztályozása az államok vonatkozásában, azok történelmi típusok alapján való felosztása egyenes következménye a materialista dialektikának — egyaránt elutasítja ez a módszer az idealista monizmust, pluralizmust és a pozitívizmust is.

A burzsoá államtudomány az osztályozás szilárd elvét a monista idealizmus alapján sem találja meg és ezért végső soron az állam külső jegyei — részben empirikus, részben spekulatív úton történő — felhasználásával tipizál.

Az államok nem marxista tipizálásának tehát első alapvető vonása a külső formai jegyek alapján történő felosztás. Miből fakad ez a felosztás? Ehhez a forma és a tartalom viszonyának idealista felfogását kell figyelembe venni. Az idealizmus a formát tekinti a valóság változatlan elemének. A valóságnak ezt a változatlan elemét a gondolkodás a fogalomban kiemeli a dolog képéből. A forma végső fokon forrása mindannak a változásnak, amely a tar-

talom fejlődésében megmutatkozik. Az arisztoteleszi forma-fogalom — melynek felmérhetetlen hatása van a „modern” filozófiára és államelméletre is — valamely dolog örök és változatlan érvényű lényege, ami volt a dolog megvalósulása előtt is, amely van és marad benne, noha esetleges tulajdonságai megváltoztak. A forma nem mindig nyilvánvaló, a forma mindig mint lehetőség is megszabhatja a valóságot a fejlődésben és a visszafejlődésben. A forma megmutatkozása, annak szellemiből érzékibe válása: fejlődés, és a forma visszavonulása az érzéki köréből: visszafejlődés. A forma tehát olyan érzéki valóság, amely megszabja a tartalom, az anyag sorsát. Míg a forma változatlan, örök, addig a tartalom változó, amit az alkotásnak, a formálásnak a gondolata hoz létre.¹ A forma az ok, a tartalom az okozat. Valójában a tartalom az áthidalás a lét és a nem lét között. Amíg a forma a változatlan, az örök fogalmával van kapcsolatban, a tartalom legszorosabb kapcsolatban van a változás fogalmával. Ezen a kereten belül Arisztotelész a forma és a tartalom egységének elvét vallja, bár felteszi egy tiszta, vagyis az anyagtól elválasztott forma, a formák formája létezését. Arisztotelész ismeretelméleti állásfoglalásából következik, hogy az arisztotelészi osztályozás a legjobb típusra való törekvést, tehát értékelést jelent. Ebben a vonatkozásban a típus fogalma az ideális típust jelenti, amely magában foglalja azt a megvalósítandót, „amit az államtól az emberek várnak”. S habár Arisztotelész gondolkodásában sok materialista elem fedezhető fel, a tipizálás vonatkozásában ő is az ideális típus fogalmát keresi. Az ideális típus megteremtőjének az államelméletben Platont tartjuk. Arisztotelész ideális típusa (legjobb államforma) abban különbözik a platonai ideális típustól, hogy nem mint utópia, hanem mint a társadalom valóságos gazdasági és politikai viszonyain alapuló relatív típus jelentkezik. Míg a típus fogalma Platonnál, majd Ágostonnál és később az utópistáknál olyan spekulatív úton létrejött államot jelent, amely fölötté áll az állam empirikus alakzatainak; Arisztotelész ideális típusa, amely a korabeli polisz-középosztály politikai törekvéseit jelöli meg az igazságosság fogalmával, közvetlen kapcsolatban áll az ideális típussal: a politeiával. A jó — a lehető legjobb államforma biztosítja a legigazságosabb állami, társadalmi rendet. Az ideális típus különböző megfontolások eredményeként, a természet-jog és az állam ideális összekapcsolására irányul.

Az empirikus felosztás végső soron a társadalmi jelenségek metafizikus szétválasztásából fakad. Így az empirikus felfogás végső soron az ideális típusfogalomtól abban különbözik, hogy csak a jelenségek jegyeinek elkülönítését és felsorolását igényli és a felosztást a tipizálásra bízta. A felfogás szerint az államtudomány feladata az, hogy az empirikus típusokat az állami viszonyok jegyeiből kiindulva fogalmazza meg, mégpedig a lehető legtöbb változatban, az empirikus viszonyok sokféle természete szerint. Az empirikus felosztás történhet szociológiai módszerrel, amely önkényesen kiválasztott, azonosnak felfogott vagy hasonló társadalmi viszonyok alapján törekszik csoportokat létrehozni, vagy az állam belső rendjét szabályozó jogi normák, alkotmányok — valamilyen egybevetésével.²

¹ Vö. *Lenin, I. V.*: Filozófiai füzetek. Bp. 1954. 66. p. „Végtelen haladás a gondolkodás formáinak megtisztítása az anyagtól...” (von dem Stoffe). Vö. még *Hegel*: A logika tudománya.

² Vö. *Halász Pál*: Az államfogalom meghatározásának néhány kérdése. (Studia Juridica, 1. Pés) Bp. 1958. 1. 6. pont.

2. A burzsoá szociológiai módszer alapvető vonása: szubjektív jellege. Ez azt jelenti, hogy a bonyolult társadalmi valóság viszonyaiból nem képes a burzsoá szociológia azt az alapvető viszonyt, amely a társadalom élete egészének egységes elvszerinti egzakt felosztását lehetővé teszi — kiválasztani. Lenin „Kik azok a népbárátok és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen” c. munkájában megsemmisítő hírálatot mond a burzsoá szociológia szubjektivizmusáról.

„... Már rámutattam arra, hogy a régi (nem Oroszország számára régi) közgazdászok és társadalomtudósok szempontjából a gazdasági társadalomalakulat fogalma egészen felesleges: ők társadalomról általában tárgyálnak, Spencerral és másokkal azon vitatkoznak, mi a társadalom általában, mi a társadalom célja és lényege általában és más efféléiről. Ezek a szubjektív szociológusok effajta elmékedésüknél ilyen érvekre támaszkodnak: a társadalom célja az, hogy összes tagjainak hasznot hajtson, ezért az igazságosság bizonyos szervezetet követel meg, s az olyan rend, amely ennek az ideális szervezetnek nem felel meg, ... nem normális és megszüntetendő... Látnivaló, hogy ezt a szociológust (Michajlovszkijt) csak olyan társadalom érdekli, amely az emberi természetet kielégíti, de semmiképpen nem érdeklik holmi társadalmi alakulatok, amelyek tetejében még olyan „az emberi természetnek” meg nem felelő jelenségen alapulhatnak, amilyen az, hogy a többséget a kisebbség leigázza. Látnivaló az is, hogy a szociológus szempontjából szó sem lehet arról, hogy a társadalom fejlődését természettudományos folyamatnak tekintsük.”³

A szociológiai módszer — ahány szociológus jogász, annyi árnyalat a nézetekben (amelyeknek osztálygyökeréről már előbb szóltam) — nyilvánvalóan csak fokozta a burzsoá államtudomány agnoszticizmusát. De nem kevésbé agnosztikus álláspont jellemzi a normatív jogi tipizálást sem. Továbbá: a tipizálás kérdésében is jellemzi a modern burzsoá tudományt a módszertani dualizmus és a módszertani monizmus vitája. A módszertani monizmusnak és a módszertani dualizmusnak vagy pluralizmusnak gyökere egyaránt az ismeretelméleti dualizmusban vagy pluralizmusban, agnoszticizmusban van.

Így akár a „tisztá” szociológia, akár a „tisztá” jogtani irányok tipizálását tekintjük, ezek a „monista” irányok az ismeretelméleti dualizmuson alapulnak.

A marxi—lenini államelméletnek fokozott figyelmet kell fordítania azokra az elméletekre, amelyek az államot túlnyomóan „szociológiai” jelenségnek fogják fel. Ezek az elméletek a társadalom, a társadalom fejlődése, az államtörténet keletkezése kérdésének valamelyik idealista, történelmi, filozófiai és szociológiai megalapozásán nyugszanak. Veszélyes voltuk elsősorban abban áll, hogy az államot szociológiai kategóriaként felfogva, gyakran tesznek engedményeket a marxi terminológiának; elismerik a marxi álláspont egy részét — elutasítva annak lényeges vonásait, holott tartalmuk szerint ezek a „szociológiai” elméletek ismeretelméletileg épp annyira agnosztikus és metafizikus elméletek, mint az államtípus jogászai, jogtani felfogása: valóban ugyanannak a világnézetnek más eszközökkel és módszerekkel való kifejtése.

A szociológiai elméletek megértéséhez elengedhetetlen Jellinek tipizálásának ismertetése: az állam mint emberi intézmény mindenekelőtt a társadalomhoz való viszonyában vizsgálendő. Az állam elsősorban „szociológiai természetű vizsgálatot kíván”. A társadalom Jellineknél az emberi közös-

³ Lenin, I. V. : Válogatott Művek. 1. köt. Bp. 1948. 91. p.

ség,⁴ vagyis a külvilágban létező lelki kapcsolat az emberek között. Elmélete arra irányul, hogy az állam pszichikai szükségességét igazolja. Az állam az emberek együttműködésének kielégítése céljából létező politikai közösség. Az állami kényszer pedig állami célok érdekében valósul meg. Az állam célegység. Az állam fejlődésének történelmi menetét éppen a célok változása szabja meg. Az államtípus mint az államtan tárgya hármas fogalmat jelenthet. Először: az ideális típus, másodsor: az empirikus típus és harmadszor: a történelmi, illetőleg a létezési típus fogalmát.

Az államtan történelmi módszere nála a történelem evolucionista felfogásából fakad. Az intézmények változnak, a tudatos emberi cselekvés, az emberi célok megváltozása, új célok, a meglévő intézmények átalakításához és új intézmények keletkezéséhez vezetnek. Semmiféle intézmény nem keletkezhet az emberek céltudatos akarata nélkül.⁵

Mennél tovább halad a történelmi kutatás, annál inkább jut arra a felismerésre — ami egyébként természetesnek tűnő tény — hogy minden intézmény tudatos emberi cselekvésnek köszönheti létét, azonban a célok változása folytán elszakad keletkezésének alapvető okától és úgy tűnik fel, mintha léte az emberi akarattól független lenne. A célok változása mellett még egy más körülmény is közrejátszik a társadalmi intézmények kifejlődésében. Az emberi cselekvés ellenőrizhetetlen hatást is érhet el, nevezetesen: az egyes cselekményeknek lehetnek közvetlen, osztatlan céljai, amelyeknek a cselekmény végrehajtói tudatában vannak, de végső soron nem tudhatják, hogy ebből valamely más, kívánatos vagy nem kívánatos eredmény következik-e. Ez okozza azt, hogy a fejlődést sokan organikus, természetes és az emberi akarattól független fejlődésnek tekintik. Az intézmények fennmaradásukhoz éppen pszichikai jellegüknél fogva követelik meg az állandó tudatos emberi cselekvéseket, hiszen az intézmény valójában nem egyéb, mint tervszerűen összehangolt emberi akaratkifejtések összessége.

A „szociológiai” módszer tehát, amelyet Jellinek alkalmaz, a történelmi fejlődés idealista felfogásán alapszik. Az állam nem a gazdaság fejlődésének meghatározott fokán keletkezik, hanem a társadalmi célszerűség — az emberi akarat következtében.

Az előbbiek során kimutattuk, hogy a marxizmus nem tagadja, sőt egyenesen feltételezi a társadalmi intézmények létrehozásában a nézetek közvetlen szerepét, a közvetlen célok és előre nem látott következmények jelenlétét, azonban mindkettőnek alapját az objektív, az emberi akarattól független társadalmi törvényekben jelöli meg, mely a társadalom egész fejlődését áthatja. Így nem az akarati határozza meg a társadalom életét; a társadalom életében az akarati a szükségképpen keretében nyilvánul meg, amelynek alá van rendelve, de arra hat, segíti vagy hátráltatja a szükségszerű érvényesülését; végső soron az anyagi létfeltételek megteremtése szabja meg a társadalom által kitűzött célokat, de az idézi elő az előre nem látott következményeket is.⁶

⁴ Jellinek, Georg : Allgemeine Staatslehre. 2. Aufl.

A társadalom és a közösség fogalmának szétválasztását l. Tönniesnél: Gemeinschaft und Gesellschaft. 1887., továbbá: Das Wesen der Soziologie. 1907.

⁵ Jellinek i. m. 48. p. „Dass keine Institution ohne menschlichen zweckbewussten Willen ausgehen kann.”

⁶ Marx—Engels : Válogatott Művek. 2. köt. Bp. 1949. 128., 137—138., 317—320., 386—388., 400—441. és 445—460. p.

Vafamennyi ún. „szociológiai” elmélet sarkpontja az állam keletkezésére vonatkozó állásfoglalás, az állam genetikus meghatározása. Az állam genetikus meghatározásának idealista ismeretelméleti alapja azután lehetővé teszi a további tisztánlátást. Jellinek felfogása — minthogy az állam keletkezését pszichikai okokkal, akarati aktusokkal magyarázza — bármennyire is elhatárolja magát a természetjogi felfogástól, végső soron természetjogi racionalista állásponthoz vezet.

Az állam keletkezése tekintetében különböztet a primer és szekunder államkeletkezés között. A primer államkeletkezés az államnak mint intézménynek létrejöttét, a szekunder államkeletkezés új állam létrejöttét jelenti, a már kifejlődött állami környezetben. Rendkívül nehéz meghatározni — írja — azt a pontot, melytől fogva az állam „eredeti létezési módjáról” beszélhetünk. Az államról alkotott képzeink a letelepedett emberek felett uralkodó kifejlődött államokkal foglalkoznak. Egyébként megengedhető az az álláspont is, hogy minden szervezeti forma, amelynek uralmi karaktere van: állam. Az államalakulás folyamata, amely eredetében már felderíthetetlen, nem magyarázható a munkamegosztással sem; a már államnak tekintett közösség létrejötte az emberek állandó letelepedésével függ össze.

A gazdasági és állami viszonyok állandósulása vezet a jogképződéshez is, ezért történelmileg az állam és a jog keletkezésüktől kezdve összekapcsolódtak. A másodlagos államképződésekre vonatkozóan a felfogás az, hogy azoknál a keletkezés ténye kívül esik a jog területén. Pusztá tényváltozások, mégpedig elsősorban külső hatalmi okokból bekövetkezett változások következménye. Az államtípusokkal való foglalkozás értelme az, hogy azok történelmi összefüggésben a „modern” állammal — mellyel osztatlan történelmi folyamatosság köti össze őket — arra igazolhatóan mély hatást gyakoroltak.

Ezt a tipizálást — szerinte — az teszi lehetővé, hogy az államok fejlődésében az azonos kultúrkörökben fellelhetők bizonyos szilárd — közös ismertető jegyek.

A történelmi felosztás alapja nem lehet más — írja —, mint annak vizsgálata, hogy mi az egyén viszonya az államhoz, milyen helyzetet foglal el az egyén ebben a kötelékben. Az államelmélet csak egy oldalról, az egyén és az állam viszonya oldaláról világíthatja meg az állam történelmi típusát — hangsúlyozza Jellinek. Ezzel az államtípus kérdése voltaképpen lekerülne a „szociológia” területéről és a történelmi típus átalakul az alanyi jogok történelmi fejlődése szerinti tipizálássá. Ebből következik azután, hogy Jellinek az ősi keleti, a hellén, a római, a középkori és a modern államtípusokat jelöli meg az állam történelmi típusaként. Így a történelmi államtípus nála egyrészt az osztályok harcától teljesen elszakítva, másrészt, mint a magánjogi, mint a közjogi jogképeség pozitivista fejlődéstörténete jelentkezik. Vagyis visszatérünk oda, hogy a társadalmat jogból és az állami berendezésekből ítéli meg.

Jellinek így végső soron alkotmányjogi szempontból tipizál. Hozzá kell fűznünk még a következőket: a történelem evolúcionista szemlélete, alapvető pozitivizmusa elmosza az új államtípusok keletkezésének, forradalmi jelentkezésének jelentőségét is. A „modern állam” létrejöttének magyarázata a király és a nép, a világi és az egyházi hatalom ellentéte; nem feudális osztályok és a burzsoázia ellentétét látja, hanem csak annak jogi megjelenését, vagy filozófiai visszatükrözését. A modern állam keletkezését az abszolút monarchia létrejöttétől számítja.

Ebben a megállapításban feltehetően egy általános megfigyelés és egy speciálisan német vonás vetődik fel. Az általános vonás, hogy a burzsoá államgépezet alapjai valóban a feudális abszolutizmus idején jöttek létre.⁷

A modern állam létrejöttét a „modern” államapparátussal azonosítja, ami azonban nem jelent egyebet, mint az állam fogalmát felcserélni az állam szerveivel. Ilyen fogalomfelcserélés a „szociológiai” szemléletnél, melynek jellemző vonása a szubjektivizmus, igen gyakori.

A speciális német vonás pedig az, hogy a német valóság viszonyai között, a 48-as forradalom leverése után, a kapitalizmus fejlődése nem forradalmi úton — hanem felülről — a porosz abszolutizmus győzelmével nyert megoldást. Nyilvánvalóan ezt illeti az az elismerés is, amellyel Jellinek az abszolút monarchiát tekinti a feudális erők és a rendi társadalom megsemmisítése, a polgári egyenlőségen alapuló társadalomba való átmenet útjának.

A „tiszta” szociológiai felfogás szemben áll az állam dualista felfogásával. A tiszta szociológiai elmélet, amelynek létrejöttéből, „modern” alkotmányos állammá való fejlődéséből „prognózist” lehet felállítani további fejlődésre vonatkozóan. A „tiszta” szociológiai irány egy része a tipizálás céljára elfogadja az osztály fogalmát; az államot mindenekelőtt osztályállamnak tekinti, azonban az osztályfogalom merőben más, mint a marxizmus osztályfogalma. Az osztály itt korántsem a munkamegosztás következményeképpen létrejött magántulajdon terméke, merőben más, szubjektív jelenség. Az osztályok keletkezésének az elmélete az erőszak valamely formájához kapcsolja, az erőszak határozza meg a munkamegosztást is. E szociológiai irányzatokra a legmélyebb hatást a darwinizmus rasszista magyarázata, főleg pedig Gumplowitz és Ratzenhoffer szociológiája tette.⁸ Gumplowitz az állam keletkezését és fejlődését történelmi ténynek tekinti. Minden állam különböző népfajok összeütközéséből jön létre, úgy hogy az egyik néptörzs a másikat leigazza. Az állam az uralkodó és a legyőzöttek dualizmusának harcából keletkezik; az állam lényege örök, változatlan. Változatlan jellemvonásai egyfelől az uralkodó és az uralkodók, másfelől az alattvalók, a „kormányzók és kormányzottak”. Az állam lényege szerinte kényszerrel keresztülvitt és fenntartott munkamegosztás egy egészzé szervezett társadalom részei között. Gumplowitznál tehát a munkamegosztás az erőszak terméke, amelyben egyes csoportok akarataikat a munkavégzés céljából más csoportokra rákényszerítik. Ratzenhoffer ezt az elméletet olyan értelemben módosítja, hogy az állam két közösség (Gemeinschaft) egyesüléséből jön létre. A győző törzs megsemmisíti a legyőzöttet, de nem anyagi értelemben, hanem politikailag, vagyis a társadalmi világban való önállóságát szünteti meg. (Gumplowitz és Ratzenhoffer elméletének hatását Franz Oppenheimer — 1912-ben először és 1923-ban másodszer — megjelent munkájában mérhetjük le.⁹) Oppenheimer könyve az osztályállam elméletének meghamisítása. Oppenheimer szerint a történelemben minden állam, amely a hatalom magasabb fokára, területe nagyságára és gazdagságára nézve jelentőssé vált, osztályállam, az egymás alá- és fölé-

⁷ Marx, Károly : Louis Bonaparte Brumaire 18.-ja. Bp. 1949. 97—98. p. Vö. még

Lenin : Válogatott Művek. 2. köt. Bp. 1948. 176. p.

⁸ Gumplowitz, L. : Allgemeine Staatslehre. Innsbruck, 1907. 38—40., 228—229. p.

⁹ Ratzenhoffer, G. : A szociológiai megismerés bélyege. Bp. 1908. 198—200., 208—224. p.

⁹ Oppenheimer, F. : Der Staat. Berlin, 1912. 1925. p.

rendelt „csoportok” vagy „osztályok” hierarchiája. Ezek az osztályok és csoportok különböző jogokkal vannak felruházva és különböző kötelezettségeket teljesítenek. Az állam az erőszakosan győztes csoportok eszközeként abból a célból jön létre, hogy biztosítsa a győzteseket a belső felkelés és a külső támadások ellen, a hatalom alapvető értelmé: a legyőzöttek gazdasági kizsákmányolása. Oppenheimer az államot a politikai és gazdasági eszközök organizációjának tartja. Az államok következő típusait állítja fel: primitív feudális állam; tengeri állam; kifejlődött feudális állam; alkotmányos állam. Nyilvánvaló, hogy az ilyen tipizálásnak nem lehet köze azokhoz az objektív törvényszerűségekhez, melyek az állam történelmi típusát meghatározzák. Minthogy képtelen a társadalmi vélemények közül az alapvető viszonyokat kiválasztani, tipizálása „tisztá” szubjektív idealizmus.

3. A modern burzsoá tudomány végső jellegzetessége a tipizálás tekintetében is a nagyfokú eklekticizmus. Jó példa erre az A. Grabowsky¹⁰ két könyvének egybevetéséből kialakult kép. Grabowsky a hitlerizmus győzelme előtt írt könyvében irracionalista álláspontok felé orientálódott, és a második világháború után Oppenheimerre és más „tisztá szociológiai” álláspontra tér vissza. Első könyvében az államok tipizálása — a német fasizmus előretörésével kapcsolatban — mindenekelőtt a „Rechtsstaat” és a „Machtstaat” megkülönböztetésén alapszik (Daseinstypen). A funkcionális, még inkább az integrációs elmélet hatása alatt, ebben a munkájában az állam külső és belső funkcióiból indul ki. A politika tudománya — írja — mindenekelőtt az állam kül- és belpolitikájával foglalkozik. A belpolitika a belső állami viszonyok szabályozására, a külpolitika az államoknak egyes más államokhoz való viszonyára és az összes többi államokhoz való viszonyára vonatkozik. A belpolitika fogalma alá a jogpolitika, a külpolitika fogalma alá a hatalmi politika tartozik. A civilizált államok — írja — jogállamok, amelyek a jog uralma alatt állanak nemcsak törvényhozásukban és igazságszolgáltatásukban, hanem közigazgatásukban is. A jogállam a jogszolgáltatás kiépítésével kezdődött; a független bírák először fordultak szembe az önkénnyel. Az igazgatási aktusokban, abból az álláspontból kiindulva, hogy itt mindenképpen a célszerűség uralkodik, hosszú időn át a szabad mérlegelés volt a döntő tényező. A jogállamban azonban az egész igazgatás is a jog alá van rendelve. Ez a rendszer az alkotmányjogi bíráskodásban találja meg betetőzését. Mindemellett nem szabad elfelejteni, hogy a célszerűségnek az esetről-esetre dolgozó igazgatásban, amelynek gyorsan kell döntenie, mindig nagyobb jelentősége lesz, mint a bíráskodásban. Azzal az ellenvetéssel szemben, hogy a jogállam és a „hatalmi” állam megkülönböztetése azért helytelen, mert a jogi szervezet a hatalmi viszonyokon épül fel és mert a jognak egyéb társadalmi normáktól való megkülönböztetése éppen kényszerítő jellegén alapul, így védekeznek: — a jog mint egy meghatározott társadalmi és hatalmi fejlődés eredménye — elválaszthatatlan az állam belső hatalmi viszonyaitól és az állam éppen a jogn keresztül érezteti az egyénnel szemben pszichikai és mechanikus hatalmát. A jog hatalmilag csak színezett, de nem azonos a hatalommal, a jog államhatalmi színezettsége azzal a fogalommal, amit hatalomnak nevezünk és ami az állam

¹⁰ Grabowsky, A.: Politik. Berlin, 1932. Die Politik. Zürich. Míg első könyve a fasizmus előretörésének légkörében magán viseli a profanista gondolatok bélyegét, 1948-ban megjelent munkáját bizonyos kispolgári, demokratikus, „harmadikutas” szemlélet jellemzi.

külpolitikai viszonyaiban uralkodik, nem sok közösséget mutat fel. A hatalom ugyanis a jog ellentéte, olyan életmegnyilvánulás, amely figyelmen kívül hagyja a megfogalmazott normákat. A hatalmi viszony más területen nyugszik, mint a jog; „valami ténylegesben”, „természetiben”, a jog a kultúra terméke, és az állam, melyet a jog átszó: jogállam és ezért ellentmondó minden „természeti”-nek. Így a belső hatalmi harcok a jogállamban nem jogi, hanem társadalmi jelenségek, melyekben a jogi formák bennfoglaltatnak, mint tyúkban a tojás. Ezzel szemben a külpolitikai hatalmi harcok, bár jogi formák között jelenhetnek meg, valójában nélkülözik a jogi tendenciát. Grabowsky elmélete arra szolgál, hogy az osztályharc felfüggesztését hirdesse a német imperializmus hódító céljai érdekében. Az állampolgár — írja — államát mindig jogállamnak tekinti, mert belülről nézi és az idegen államokat hatalmi államoknak tartja. Elismeri, hogy a marxizmusnak az osztályok harcáról szóló álláspontja „bizonyos fokig igaz”, azonban a kormányzatnak törődnie kell az osztályokkal. Az osztályok harcának csak a belső politikában van jelentősége. Kifelé a jelszó az, hogy a „haza az osztályok és a pártok felett”.

Nyilvánvaló, hogy ez a felfogás azoknak a politikai köröknek álláspontját tolmácsolja, amelyek teljesen egyetértettek a német imperializmus előretörésével, azonban a hitleri „formákon” kívántak enyhíteni, végső soron pedig a hitlerizmus előretörését és győzelmét támasztották alá. A „jogállam” és a „hatalmi állam” megkülönböztetése a burzsoá irodalomban régtől fogva ismert. Grabowsky azonban megkísérli, a két világháború között újjáéledt német imperializmus igényének megfelelően, a jogállam és a hatalmi állam tipizálására vonatkozó szubjektív idealista felfogását rendszerbe foglalni. A második világháború után írt könyvében eredeti felfogásától némileg eltér.

Az állam tipizálása tekintetében Oppenheimerre és még inkább Jakob Burckhardtra támaszkodik. Az állam keletkezését tekintve osztályállam, amelynek keletkezése a pásztornépek rabló életmódjával van összefüggésben. A városok és a rabló pásztornépek ellentéte tárja fel az állam keletkezésének titkát. Az ősidőktől kezdve Ázsia hatalmas sztyeppéinek tömegei tódultak a legeltető gazdálkodás válsága idején a békés földművelőkre. Megrohanták Kínát, Indiát, a Káspi-tenger vidékét, a Fekete-tenger vidékét és még tovább is haladtak. A lakosságot, amelyet ott találtak, alattvalóikká, rabszolgákká tették és sikerült uralmukat állandósítaniok. A további fejlődés megmagyarázásához a vérségi kötelék, a letelepedési kötelék és a barátság kötelékének fogalmával operál. Ezek a „kötelékek” — mint bizonyos kultúra termékei — a meghódított országok kifinomottabb társadalmi szervezetében a hódítás időpontjában már kifejlődtek. Az új uralmi szervezetnek a régebbi magasabbfokú szervezettel való találkozásából keletkezett az az állam, amely a vízgazdálkodás gazdasági bázisán nyugodott. Grabowsky tehát a hódítási elméletnek a híve, s ha el is fogadja az állam osztályjellegét, azt a különböző foglalkozást űző népek összeütközéséből származtatja. A kisegítő formulákat (vérközösség, telepedési közösség és baráti közösség) Tönnies elméletéből meríti. Grabowsky az állam osztályjellegének elismerését a tipizálásban, a korai osztályállam, a vízgazdaság állama, a rabszolgaság, az osztályállam és a rendi állam viszonya és a kapitalizmus osztálykülönbségei vonatkozásaiban viszi tovább. Ezek az ellentétek azonban nem elhatározóak — írja — s ezeket az ellentéteket az állam „Heimatsstaat, Vaterlandsstaat” fogalma oldja fel, amelyeket — úgymond — a marxista felfogás nem vesz észre. Az állam ambivalenciájának gondolatát most is fenntartja, csak a „Machtstaat” fogal-

mát kisse háttérbe szorítja és előtérbe helyezi a „Heimatsstaat” és a „Vaterlandsstaat” típusát. A súlypontot most az államcél megmagyarázására (Staatsraison) helyezi. Az államcél (Staatsraison) tulajdonképpen a nép erkölcsi nézete, meggyőződése a jogról és a jogtalanságról, szükségesről és a kívánságokról, röviden: „az egész életstílusról”, és így nem szűkíthető le egyedül a kapitalista osztály céljaira. Nyilvánvaló, hogy itt is visszatér az állam osztályjellegének — a „haza-állam” és az „osztály-állam” szembeállításával — a most már ismét korszerűsített elkendőzése úgy, mint első könyvében, ahol még a nyílt imperialista törekvések jutottak kifejezésre. Itt a harmadik utasjelleg kerül előtérbe, ami nyilvánvalóan a szerző és a német valóság megváltozott helyzetével függ össze, és egyetértünk a szerzővel abban, hogy az alapvető elvek tekintetében felfogásában változás nem következett be.

A szubjektivista szociológia és a történelem-filozófia oldaláról való tipizálás az államok létezési típusai vonatkozásában figyelemre méltó képet ad Hans Nawiaszky munkájában.¹¹ Szubjektív szociológiai felfogása, az individualizmusnak megfelelő racionalizmus és a kollektivizmusnak megfelelő emocionalizmus (irracionalizmus) ellentétében keresi az államok közötti megkülönböztetés alapját. Az individualizmus a gondolkodás racionalizálásának, a kollektivizmus az emocionalizmusnak és voluntarizmusnak felel meg: azaz, az egyes és az értelem, a közösség és az érzés, az akarat párhuzamáról, illetve ellentétéről van szó. Ehhez képest a politikai gondolkodásban a liberalizmus és a szocializmus mint irányzat szemben állnak a tekintély-rendszerrel és a nacionalizmussal (fasizmus). Az államok létezési típusainak magyarázatát, a szubjektív magból kiindulva, a felvilágosult abszolutizmustól származtatja.

A felvilágosult abszolutizmus korában az állam mindenhatósága, mindent átfogó bölcsessége, az állami gondoskodás, a felvilágosult rendi állam áll szemben az állam atomisztikus, individuális felfogásával. Pontosabban: a felvilágosult abszolutizmus kombinációja az állami mindenhatóságnak egy individualista szemléletével, ahol a mindent átfogó állami tevékenység mellett, az egyén tisztán magánjellegű tevékenysége szabadon érvényesülhet. Nawiaszky idealizálja a felvilágosult abszolutizmus államát.

A továbbiakban típusként a régebbi liberális államot, a modern demokratikus államot, a liberális és az egypárt-államot jelöli meg. Nawiaszky az önmaga által felállított elvet nem képes következetesen alkalmazni. Bár abból indul ki, hogy a modern államot akarja vizsgálni. Végeredményben nem tesz egyebet, mint az egyes államelméleteket — még saját szempontja szerint sem mindig sikeresen — az előbb ismertetett elveknek megfelelő módon csoportosítja. Így például szocialista államtípust nem ismer, a szocializmus nézetei alatt a weimari szociáldemokraták pártjának politikai programját ismerteti, elvileg pedig az „Erfurti Program”-ot és annak néhány opportunistá ferdítését.

Meg kell jegyezni, hogy az egypárt-állam fogalmának tárgyalásánál felismeri a fasiszta pártok és a kommunista párt közötti különbséget, ha nem is annak alapjaiban, de legalább tisztességesen igyekszik elhatárolni őket, bár a szocialista államban nem veszi észre a demokrácia új típusát, azt, hogy a szocialista állam mindjárt keletkezésével az elnyomott egyének millióit szabadítja fel a szörnyű rabság, a tőke igája alól, mégis legalább a célok tekin-

¹¹ Nawiaszky, H. : Staatstypen der Gegenwart. St. Gallen, 1934.

tetében felismeri a különbséget, s kétségtelen, hogy megítélésében bizonyos körültekintéssel jár el és nem alkalmazza szolgai módon az antibolsevista frázisokat.

Nawiasky tipizálásának még egy érdekessége van. Nevezetesen: a második világháború után megjelent könyvében (Allgemeine Staatslehre, Köln, 1945.) ismét különbséget tesz az állam ideális típusa és az empirikus államtípusok között, vagyis visszatér az állam eszméje szerinti és az állam mint „társadalmi valóság” szerinti tipizáláshoz. Az ideális típus keresésekor az apropót a német egység utáni törekvés adja meg.

Nyilvánvaló, hogy a német egység ideájának a megvalósulása, amelynek valóságos harcosa ma a munkásosztály, a munkásosztály élcsapata és a dolgozó tömegek, még elriasztóbb a burzsoá liberálisok számára, mint amilyen Marx korában volt. Mégis figyelemre méltó ez a felfogás, mert visszatükrözi azt, hogy az állam társadalmi realitásán kívül a mai német államelméletnek ismét szüksége van az állam ideájára, az állam ideális típusának megkonstruálására.¹²

4. A marxista államelmélet az államtípusok megállapításában elutasítja az állam belső rendjét szabályozó jogi normák, vagy azoknak meghatározott csoportjai, az alkotmány szerinti tipizálást is — mint a tipizálás alapvető módszerét. Ez a tipizálás éppen olyan önkényes, mint a szociológiai módszerrel történő tipizálás. Az alkotmány az adott termelési viszonyokat visszatükröző alapvető politikai nézetek jogi kifejezése. Az alkotmány mint a normatív jogrend alapja az államot mint politikai szervezetet visszatükrözi, nem pedig leképēzi (ilyen leképēzés nem is lehetséges), hanem rendszerint korrigált és rögzített képb̄n közvetíti. Az alkotmány mint a normatív jogrend alapja és mint az állam objektív létének szubjektív, tehát jogi törvényben való visszatükröződése, rendkívül le van határolva a jog-megfogalmazás rendelkezésére álló eszközök által is.

A tiszta jogtani iskola annak a célnak megfelelően, hogy az állam jogi jellegét kívánja hangsúlyozni, a politikai elmélet központi problémájának a kormányformák osztályozását tekinti.

A kormányformák osztályozásának alapja pedig az alkotmányok egybevetése. A politikai elmélet feladata, hogy az alkotmányok azonos vonásai alapján tipizáljon. Kelsen a kormányformákat két főcsoportra, demokratikus és autokratikus kormányformákra osztja. Erre a felosztásra támaszkodva a „mai állam” típusát a liberális és a totális államban jelölte meg.

Ismeretes, hogy Marx már 1875-ben durva visszaélésnek nevezte a „mai állam”, a „mai társadalom” fogalmával űzött játékot. Marx rámutatott arra, hogy a mai társadalom a tőkés társadalom, amely minden kultúrországban fennáll, amely többé vagy kevésbé megszabadult a középkori maradványoktól. Ezt a társadalmat minden ország sajátos történelmi fejlődése többé-kévesbé módosította, többé vagy kevésbé fejlett formában valósította meg.

¹² Nawiasky, H. : Allgemeine Staatslehre. Köln, 1945. Vö. még Binder, J. : Philosophie des Rechts. Berlin, 1925. 39. p. „... Die Idee des Staates bedeutet immerhin, dass der empirische Staat, der mag im *einzelnen* gestaltet sein, wie immer, damit er auf Gültigkeit Anspruch machen kann, dass er all die Momente enthalten muss, die wir aus der Idee entwickelt haben, wenn er ein richtiger Staat sein soll, und von diesem Gesichtspunkt lassen sich immerhin, die empirischen Staatstypen, die uns in der Geschichte der Völker und Staaten und in der Staatstheorie begegnen, einer Prüfung (kiemelés tőlem H. P.) unterziehen, inwieweit sie diesen Forderungen entsprechen.”

Marx elutasítja a „mai” társadalom és a „mai állam” fikcióját, nemcsak nem történelmi, hanem nem konkrét volta, az üres általánosítás miatt is.¹³

A mai állam tehát Marxnál a szocialista állam létezése előtt egy meghatározott állam típust: a burzsoá államot jelentette.

Kelsen a tipizálást is arra használja fel, hogy az állam osztályalapját elmosssa, elkendőzze, hiszen napjainkban a „mai állam” még inkább tartalmatlan absztrakció, többet, mint időbeli létezését nem jelöl. Napjaink a szocialista típusú és a burzsoá típusú államok együttélésének korszaka. A XIX. század elején egymás mellett létezett a burzsoá Franciaország és a feudális porosz monarchia. Csak a feudalizmus leghatározottabb politikai kiszolgálói merték a porosz monarchiát — és azt is csak fejlődésének egy bizonyos szakaszában — polgári államnak nevezni. Ahogyan a „tegnapi állam” mint társadalmi vagy jogi fogalom nem létezhet, úgy nem létezhet a „mai állam” fogalma sem. A mai állam két — mind társadalmi, mind jogi szempontból — egymástól eltérő berendezkedést jelent, amelyet egybe lehet vetni, mint az állam különböző típusát, de nem lehet absztrahálni egy pusztán időbeliségtől meghatározott típusban. Nyilvánvaló, hogy az efféle felosztás a tipizálást arra használja fel, hogy a szovjet szocialista államot és a népi demokráciákat rágalmazza. Ugyanis a demokrácia és az autokrácia ellentétének megfelelően, a liberális és a totális állam párhuzamát állítja fel és ennek segítségével a szocialista és a fasiszta államot igyekszik egy kalap alá venni. Kelsen pedig alaposan ismeri a fasiszmus és a szocialista állam közötti különbséget, még annak osztálytartalma vonatkozásában is. Legalább olyan értelemben, hogy tudja: a szocialista államnak egészen más az osztálytartalma, mint a fasiszmusnak. Így Kelsen megállapítja, hogy a „bolsevizmus” (aminek a szocialista állam tartalmát nevezi) a szocialista forradalom eredményeként jött létre, Marxnak az osztályharcról és a proletárdiktatúráról szóló eszméi alapján, az első világháborút követő forradalmi helyzetben — és annak tartalma a proletariátus forradalma.¹⁴ Ugyanakkor Kelsen a fasiszmus alapjait egészen másban, a középosztályban jelöli meg és bár ez a megjelölés, mely megfelel a jobboldali szociáldemokrácia felfogásának — nyilvánvalóan tudománytalan — mégsem azonos a szocialista forradalomnak és államnak általa is megjelölt osztálytartalmával. Ennek ellenére is a hamis azonosítás eszközehez nyúl. Kelsen a nemzeti jogrend érvényesülésének módjáról beszélve, a XIX. század liberális államát és a totális államot állítja egymással szembe. Ezt a felosztást egybekapcsolja a kormányformák oldaláról történő tipizálással. A felosztás alapjául a politikai rendszert teszi meg. A politikai rendszert a „szabadság eszméje” mércéjével méri. E hamis felosztási elv alapján autokratikus és demokratikus kormányformákat állít egymással szembe. Az az állam demokrácia — írja —, amelyben a demokratikus princípiumok uralkodnak, és az az állam autokrácia, amelyben az autokratikus elvek túlyomóak. Íme visszatért a „tisztza

¹³ *Marx—Engels* : Válogatott Művek. 2. köt. 25. p. — *Marx* álláspontja a következő: „... Mindazonáltal a különböző kultúrországok különböző államainak a formák tarka különfélesége ellenére közös sajátossága, hogy valamennyi a modern polgári társadalom alapján áll, csakhogy az egyik egy jobban, a másik egy kevésbé kifejlődött kapitalizmus modern polgári társadalmán. Ezért vannak bizonyos lényeges, közös jellemvonásaik is. Ilyen értelemben beszélhetünk a „mai államiságról”, szemben a jövővel, amikor mai gyökere, a polgári társadalom már elhalt.”

¹⁴ *Kelsen, H.* : *General Theory of Law and State*. Cambridge, 1949. XXXIII., 283., 302—303., 308. p.

demokrácia” kispolgári jelszava, a Kautsky óta a szovjet szocialista állammal, majd a népi demokrációkkal szemben oly gyakran használt üres politikai jelszó, amelynek lényegét Lenin leplezte le. A politikai szabadság eszméje ugyanis önmagában és önmagáért való módja megmagyarázhatatlan és tartalmatlan, ha nem tesszük fel a kérdést, hogy kinek a számára létezik a politikai szabadság.

Mindez a logikai ugrás, hamis azonosítás és fogalom-felcserélés arra szükséges Kelsennek, hogy az autokrácia fogalma alá vonhassa az abszolút monarchia, az alkotmányos monarchia és a prezidenciális köztársaság mellett a szovjet szocialista államot s a népi demokrációkat is, éspedig az autokrácia egy külön alosztálya: az egypárt-állam fogalma megkonstruálásával.

Íme a Szovjetunió és a népi demokráciák rágalmozásának egy fölöttébb „objektív” és nagyon „tudományos” módszere: semmi politika, csupa normativitás, és mégis milyen finoman cizellált rágalom születik belőle. Ezt nevezik „tisztá” tudománynak, holott csak „tisztá” hamisítás.

A jogászai formalizmus, az alkotmányok szerinti tipizálás módszere, végső soron a logisztikához vezet. Az agnoszticizmus párosul a logisztikával W. Burekhardt felfogásában.¹⁵ Burekhardt is az állam jogi természetéből indul ki. A jogrenddel szemben azt a követelményt állítja, hogy következetesen keresztülvitt rendszer szerint legyen felépítve — és ennyiben ez a követelmény tisztán formállogikai —, továbbá, hogy megfeleljen az igazságosság etikai követelményének — ennyiben praktikus, gyakorlati. A gyakorlatiaságban tér vissza Stammlernek a helyes jogról szóló elméletéhez. Burekhardt nemcsak a társadalmi tartalom szerinti felosztás lehetőségét veti el, de elveti az államformák szerinti, tehát hagyományos arisztotelészi osztályozást is. Az arisztotelészi osztályozás ugyanis a legjobb államforma fogalmán alapul és így a formai felosztásba végső soron gyakorlati követelményt visz. Burekhardt álláspontja szerint azonban az arisztotelészi felosztás a praktikus követelménynek nem felel meg, minthogy pl. a demokráciának egészen más a követelménye a kommunista államban, mint a szerződéses szabadságon és magántulajdonon épülő államban. Burekhardt sok tekintetben közel jut a tartalmi különbségek felismeréséhez. E tartalmi különbségek felismerését azonban ő is hamis ellentét felállítására használja fel.

Gondolatmenete a következő: kételkedik abban, hogy lehetséges-e még az alkotmányok szerint is az államok racionális felosztása, tipizálása. Vajon milyen célt szolgál a tipizálás? — veti fel a kérdést.

A tipizálást mindenekelőtt kényelmi, gyakorlati kérdésnek tekinti. Ha a történelmi képletet — írja — a típus rangjára emelik, egy meghatározott időnek egyes államai vonatkozásában csak a típusoktól eltérő sajátosságokkal kell foglalkozni. S ha kellő számú ilyen típus áll rendelkezésre, úgy az új jelenségeket be lehet helyezni egyikbe-másikba, s ha ez mégsem megy, egy új típust teremtenek; így beszélnek egyesek a céhrendszer városállamáról, a rendőrállamról, az alkotmányos parlamenti államról, vagy a korporatív államról. Végtelen számú típust lehet így alkotni — mondja ez a gondolatmenet —, amely lehet célszerű, de nem vezet szilárd osztályozáshoz. Burekhardt olyan rendszerezést keres, amely függetlenül a történelmileg meghatározott formától és minden más (ideális) típustól, a logikai zártság követelményét

¹⁵ Burekhardt, W.: Methode und System des Rechts. Zürich, 1936. 147., 213., 215., 244. p.

elégíti ki. Ilyen felosztás csak abban az értelemben lehetséges — írja —, ha az alkotmányok is bizonyos rendszer szerint vannak megszerkesztve és így egybevetésük annak vizsgálatát jelentheti csak, hogy az önmaguk által választott rendszeren belül mutatkoznak-e hézagok, vagy logikai ellentmondások. Ebben az esetben az alkotmányok tartalmi „helyessége” — mellékes —, a logikai zártság pedig attól függ, hogy milyen kérdéstömeget ölel fel az alkotmány, milyen módon dönt ezekben a kérdésekben. Burekhardt az alkotmányok természetét és így a felosztás alapját abban jelöli meg, hogy azok a magánrendelkezésnek szélesebb vagy kevésbé széles kört engednek.

Az állam, amely a privát autonómia különböző mérvű megvalósulásának lehetőségét biztosítja; a jogállam, amellyel szemben áll a „szocializált” állam mint olyan —, amely a magánrendelkezést kizárja. Ebben az államban —írja — nincsen egyéni szabadság. Ez a két alapelv hatja át végső soron az alkotmányokat. A jogállam és a szocialista állam hamis ellentéte itt is a szocialista állam lényegének meghamisításához vezet. A magánjogias és formális logikai szemlélet tehát voltaképpen ismét gyakorlati politikai cél szolgálatában áll.

Burekhardt nem tagadja, hogy felosztása önkényes, agnoszticizmusa végső soron abban a szkeptikus álláspontban jut kifejezésre, hogy az eddigi felosztások azt bizonyították: nincs szilárd felosztási alap, ahány alkotó, annyi megoldás lehetséges. Az államelméletben éppen úgy, mint az irodalomban vagy a művészetben, lehetetlen a típusok megállapítása vagy felismerése.

Burekhardt szkepticizmusa rendkívül jellemző a burzsoá államtudományok jogászai, racionalista-formalista irányának tanácstalanságára, úttalanságára.

II.

1. A marxi—lenini államelméletben az államtípus fogalmán az állam történelmileg kialakult típusait értjük, azaz a gazdaság történelmileg kialakult rendjének megfelelő osztálydiktatúra állami szervezetét.

Az állam történelmi típusának meghatározása következménye a dialektikus és történelmi materializmus módszerként való alkalmazásának. A dialektikus és történelmi materializmus abból indult ki, hogy a természetére nézve anyagi világban objektív természeti és társadalmi törvények érvényesülnek, amelyek kifejezik a fejlődés egyetemes tendenciáit.¹⁶ Ezek az objektív törvények benne vannak a természetben és a társadalmi életben; a fejlődés szükségszerű keretét fejezik ki. A természeti és társadalmi törvények között azonban lényeges eltérések mutatkoznak. Ilyen alapvető eltérés az, hogy az emberek, akik a társadalmat alkotják, a szükségszerűség feltételei között maguk alakítják történelmüket, meghatározott feladatokat tűznek ki, meghatározott cél

¹⁶ *Marx* : A tőke. I. köt. Bp. 1949. 12. p. „Az én álláspontom a társadalmi-gazdasági alakulat fejlődését úgy fogja fel, mint valami természet-történelmi folyamatot.” Vö. *Engels* : Dialektik der Natur. Berlin, 1952. 327—328. p. — *Engels* : Antidürring. I. fejezet. Filozófia. III. Beosztás; Apriorizmus; a természet és társadalom törvényei, a társadalmi alakulatok fejlődését olyanakk fogják fel, mint valami természet-történelmi folyamatot (objektív kauzális oldal). — *Lenin* : Művei. I. köt. Bp. 1951. 137. p. — *Lenin* : Materializmus és empiriokritizmus. Bp. 1949. 335. p. — Vö. *Lenin* : Filozófiai füzetek. Bp. 1954. 127—129. p. Lenin megjegyzéseit *Hegel* „A logika tudománya” c. művéhez. Vö. *Molnár Erik* : A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái. Bp. Szikra, 1955., amelyben a törvény-törvényszerűség-tendencia fogalmát elemzi és a törvények osztályozására tesz kísérletet.

jaik vannak, meghatározott törekvések jellemzik őket. Az ősi, közösségi társadalom felbomlása után az osztálytársadalomban osztály-célokról, az osztályok történelmi feladatairól és törekvéseiről beszélhetünk. Ez a társadalmi fejlődésben érvényesülő objektív törvényszerűségek mellett a társadalmi fejlődés szubjektív oldalát jelenti.

A dialektikus és történelmi materializmus az alapról és a felépítményről szóló tanítás keretében egységbe foglalja a társadalmi élet jelenségeinek objektív és szubjektív oldalát és ugyanakkor feltárja a két oldal különbözőségét, egymáshoz való viszonyát is.

Az államtípus fogalmának megállapításánál az objektív oldal szerepe a döntő, abból kell kiindulnunk:

„... a társadalom gazdasági szerkezete az a reális alap, melyen a jogi és politikai felépítmény áll.”¹⁷

Mint már az előbbieken megállapítottuk, a termelési viszonyok összességéhez képest az állam politikai intézmény, alapvető vonásainak meghatározásai az azonos szerkezetű gazdasági alapra felépült állam tekintetében döntő egyezést mutatnak, hiszen éppen a gazdaság szerkezete határozza meg a szubjektív oldalt, a politikai és jogi nézeteket és a politikai nézeteknek megfelelő legfontosabb alapvető politikai intézményt: az államot.

Közelebbről: az egyes államokra nézve alapvetően közös és más elemektől eltérő vonásait nem magukban az állami formákban, a jogi konstrukciókban vagy az államvezetés módszerében kell keresni, hanem a felépítmény egyes elemeit meghatározó gazdasági szerkezetben, tehát a „politikán túli” és a „jogon túli” elemekben. Az objektív oldal felismerése — tehát az alap- és felépítményről szóló tanítás — az államok tipizálásának a valósággal adekvát lehetőségét teremti meg. Ebben a vonatkozásban az államtípus fogalma azt fejezi ki, hogy meghatározott gazdasági szerkezet mellett mely osztály hatalmának eszköze az állam. Hozzá kell fűzni, hogy az antagonisztikus osztálytársadalmak tekintetében — minthogy a magántulajdon különböző történelmi formáin épültek fel — a gazdaságilag erősebb, a gazdaságilag vezető szerepre szert tevő osztály, előbb-utóbb rendszerint a politikai hatalomnak is birtokosává, az államgépezet gazdájává lett.

A társadalom gazdasági alapjának azonos minősége tehát az osztályuralom tekintetében alapvetően közös jegyekkel rendelkező hatalmi-állami képleteket hoz létre.¹⁸ Ez az objektív, szükségszerű oldal, amely az emberek akaratától függetlenül érvényesül, amely a társadalmi lét meghatározó szerepét tükrözi a tudattal és a társadalmi gyakorlattal szemben: az állam társadalmi típusa a társadalmi fejlődés szükségszerű és okozatos összefüggését tárja fel. Az adott, meghatározott gazdasági szervezet mellett tehát az állam meghatározott csoportjainál szükségképpen létrejönnek közös, objektív ismeretető jegyek, melyek az állam osztálytartalmában, az állam társadalmi, politikai funkcióiban jutnak kifejezésre, s amelyek az állami formákban is kifejeződnek.

A világ anyagi egysége és annak jelentkezése a természetiben és a társadalmiban — az ellentétek egysége is —, az anyagi világ mozgástörvényei,

¹⁷ *Marx—Engels*: Válogatott Művek. 1. köt. Bp. 1949. 338. p.

¹⁸ Tehát nemcsak a közös jegyek kiválasztásáról, hanem a társadalmi gazdasági alakulat és az állam mint politikai felépítmény közötti szükségszerű és okozatos összefüggésről van szó.

megjelenési módjuk szerint alapvetően különböznek abban, hogy a társadalmi törvények hatása az emberi tudaton keresztül érvényesül az emberi akarat részeként, és a társadalmi gyakorlat folyamatában jelentkezik. Az alap meghatározó szerepe tehát az ember történelemformáló tevékenységén keresztül érvényesül.

Az objektív oldal meghatározó szerepe mellett a szubjektív oldalnak a társadalom életében, a társadalom fejlődésében rendkívüli jelentősége van. Az emberek és osztályok meghatározott időben és helyen, az objektív törvények felismerésében vagy fel nem ismerésében cselekszenek. A társadalmi gyakorlat egészben véve azonban végső soron az objektív törvények irányában halad és haladt.

„... Az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűz maga elé, melyeket meg is tud oldani, mert jobban szemügyre véve a dolgot, mindig az tűnik ki, hogy maga a feladat csak ott merül fel, ahol a megoldásnak anyagi feltételei már megvannak, vagy legalább is keletkezöben vannak.”¹⁹

Marx itt a szubjektív oldal egyik elemének, az akarat által kitűzött feladatok és az objektív szükségszerű összefüggését tárja fel és utal a szubjektív oldal végső soron szükségszerű alakulására.

A társadalomnak alapvető feltétele az ember a maga céltudatos tevékenységével, a cél képzetével, ami megkülönbözteti őt a természet tevékeny lényeitől. A célszerű emberi cselekvés alapformája a munka.

„... Mi a munkát olyan formájában tételizzük fel, mely kizárólag az ember sajátja. A pók a takácséhoz hasonló műveletet végez, a méh viaszsejtjeinek felépítésével nem egy emberi építőmestert megszégyenít. De a legrosszabb építőmestert már eleve a legjobb méh fölé helyezi az, hogy a sejtet a fejében már felépítette, mielőtt viaszból megépítené. A munkafolyamat végén olyan eredmény jön létre, amely megkezdésekor a munkás elképzelésében, tehát eszmeileg már megvolt. A munkás nemcsak létrehozza a természeti dolog formaváltozását; hanem egyúttal a természeti dologban megvalósítja saját célját, melynek tudatában van, mely törvényként meghatározza cselekvésének útját-módját, s melynek alá kell rendelnie akaratát. S ez az alárendelés nem elszigetelt művelet. A dolgozó szervek erőmegnyilvánuló, céltudatos akarata; mégpedig annál inkább, minél kevésbé ragadja magával a munkást a munka a maga tartalmával és a végrehajtásának módjával, mennél kevésbé élvezi tehát a munkát, mint testi és szellemi erőinek játékát.”²⁰

A feladat mellett, a szubjektív oldalon kiemelkedik a célok jelentősége, mégpedig nem államcéloké, hanem az osztályoké. Így az ember, mint a termelőerők egyik eleme, már magában a termelés folyamatában is céltudatos tevékenységet végez. A céltudatos tevékenység magában foglalja ebben a legáltalánosabb formájában a munka legközelebbi és legközvetlenebb eredményének mint eleven célképzetnek a hatását, de felidézi a másik „csak később beálló, lassú ismétlődés és halmozás folytán hatni kezdő következményeket is”. A cél képzete (erre) a legegyszerűbb formára visszavezetve a célszerű, emberi tevékenység folyamán az akarat kialakulásának alapvető eszköze, mely közvetlenül a fizikai lét fenntartásával függ össze. Ezt az összefüggést azonban nemcsak ilyen egyszerű, hanem ennél sokkal bonyolultabb formában és fokon is felfedezhetjük. A társadalom életének az a területe, ahol vizsgálódásainkat folytatjuk — az állam; azokkal az emberi akaratától

¹⁹ Marx—Engels i. m. 340. p.

²⁰ Marx i. m. 192. p.

független objektív alapviszonyokkal, termelési viszonyokkal kapcsolatos, amelyekbe az emberek a termelés folyamán akarattuktól függetlenül léptek és amelyek a termelőerők állapotának felelnek meg.²¹

Már az állam genetikus meghatározásánál bizonyítást nyert, hogy az állam a termelési viszonyok objektív terméke. Azonban ez az objektív termék az emberek céltudatos, közvetlen célképzetét magában foglaló és a távlati következményeket elhanyagoló tevékenységének, a társadalmi gyakorlatnak is következménye. Magában foglalja a viszonylagos tévedések lehetőségét, azaz az objektív oldal — a társadalmi törvények nem adekvát visszatükröződésének — lehetőségét is.

A szubjektív oldal jelentősége itt abban áll, hogy a célok és törekvések megvalósulására a társadalom és a társadalom egyes osztályai eszközöket is hoznak létre, nem utolsósorban politikai eszközöket, amelyek az objektív oldalra rendkívüli befolyást gyakorolnak. Ebből következik az is, hogy a politikai nézetek jelentkezése logikailag megelőzi a politikai intézményeket; az államra vonatkozó nézetek jelentkezése megelőzi, illetve közvetlen kapcsolatban áll az állam létrejöttével. Következik ebből az, hogy olyan tudat nélkül, amelyben a társadalom politikai vezetésére vonatkozó nézetek nincsenek meg: nincsen állam sem.

„... Az állam az első ideológiai hatalom az ember felett. Azaz az állam, mihelyt önálló hatalommá vált a társadalommal szemben, csakhamar új ideológiát teremt.”²²

Az osztályok és törekvések azonban nemcsak az államgépezetet kézben tartó, tehát az uralkodó osztály szempontjából ideológiát formáló tevékenysége vonalán bírnak jelentőséggel, hanem az antagonisztikus osztálytársadalomban az elnyomott osztályok vonalán is. A tudat formálásában itt is az objektív termelési viszonyok bírnak döntő jelentőséggel. A célok és törekvések azonban éppen az objektív helyzet megváltoztatására irányulnak: gyakran homályban marad, hogy a célok és törekvések objektív, az adott termelési és társadalmi viszonyokban rejlő ellentmondásokon épülnek fel és csak a szubjektív oldal lép előtérbe. A szubjektív oldalnak ebben a vonatkozásában jelentős szerepe van az államtípus forradalmi megváltoztatása tekintetében.²³

E szubjektív oldal így végső soron az állam és forradalom közötti kapcsolat kérdéséhez vezet, felveti az egyik államtípusnak más államtípussal, egyik osztály diktatúrájának más osztály diktatúrájával való felváltása kérdését.²⁴

2. Az államtípus meghatározásánál tehát az alapvető döntő feladat annak a szilárd és tudományosan megalapozott felosztási elvnek megtalálása, amely kizárja az esetlegességet az államok csoportosításából.²⁵ A felosztási elv olyan belső alap lehet csak, amely abból indul ki, hogy az államok meghatározott csoportjait a társadalmi termelési viszonyok objektív törvényszerűségei hatják át. Így az államok csoportosításának alapja az objektív oldal,

²¹ Vö. *Marx—Engels* i. m. 338. p.

²² *Marx—Engels* i. m. 392. p.

²³ Vö. *Lenin* : Művei. 11. köt. Bp. 1954. 12—17. p. (Harc a hatalomért és „harc” alamizsnáért), továbbá az SZKP XX. kongresszusa (1956. II. 14—25.) Bp. 1956. 357. p.

²⁴ *Glesermann, G.* : A szubjektív tényező szerepe a szocialista társadalom fejlődésében. *Anyag- és Adatszolgáltatás*, 1956. 2. sz. 4—11. p.

²⁵ Ilyen felosztási alapot ad a történelmi materializmus mint módszer alkalmazása.

az emberi akarattól független termelési viszonyok létezése, melyet a termelőerők állapota határoz meg. A termelési viszonyok történelmi formája adja meg az államok történelmi tipizálásának lehetőségét és a történelmi tipizálás kizárja az önkényes módszereket az államtípus meghatározásában. Hozzá kell fűznünk, hogy a történelmi tipizálás az államok tipizálásának nem egyetlen lehetséges módja és a történelmi tipizálás nem is zár ki más osztályozást, hanem alapvető módja az osztályozásnak, amely meghatározza minden más osztályozás menetét azzal, hogy az államnak alapvető típusát a termelési viszonyok történelmi fejlődésétől függő, történelmi alaptípusokban határozza meg. Ezzel történelmi felosztást ad és megteremti pl. a formai osztályozás objektív-tudományos alapját.²⁶

Más oldalról a termelési viszonyok sajátos jellege abban áll, hogy a társadalmi élet alapvető formáját jelenti a termelőerőkkel mint a társadalmi élet belső tartalmával szemben. A termelőerők és a termelési viszonyok történelmi kapcsolatát belső törvényszerűség, a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondásának és összhangjának a törvénye szabja meg. Tudvalevő, hogy ez a törvény vezet a termelési viszonyok forradalmi megváltozásához; a termelési viszonyok e forradalmi változás bekövetkeztéig a fokozatosan felhalmozódó mennyiségi változások mellett viszonylagos minőségi állandóságot mutatnak, az adott termelési viszonyok egész történelmi korszakot ölelnek fel. Az egyik termelési viszonyt más termelési viszonyokkal való felváltása feltételezi a kettő közötti átmenet létezését.

Ennek az objektív törvénynek a felismerése teszi lehetővé a történelmi-leg kialakult termelési viszonyok alapformáinak megállapításait. Történelmi-leg — mint ismeretes — a termelési viszonyok öt alaptípusát: az ősközösségi, a rabszolgotartó, a feudális, a kapitalista és a szocialista termelési viszonyokat különböztetjük meg. Az alaptípusok mellett átmeneti típusok is léteznek; a történelmi típusokat azért tekinthetjük alaptípusoknak, mert a termelési viszonyokban az alapvető osztályoknak a termelés során egymással és a termelőerőkkel szemben elfoglalt helye nyer alkalmazást.

A termelési viszonyok így nagyfokú egyszerűsítést jelentenek, a társadalomban létező alapvető osztályok egymáshoz való viszonyát fejezik ki. Az alapvető formák mellett és azokon belül azonban bonyolult és rendkívüli összetett kapcsolatokat találunk. Egyfelől az egyes osztályok szerkezete is igen nagymértékben változatos, különböző rétegeket foglal magában, másfelől az alapvető osztályok mellett széles társadalmi rétegeket találunk, amelyek egyik alapvető osztály kategóriájába sem szoríthatók be. Tudvalevő, hogy a kapitalizmus az osztályviszonyokat igen nagymértékben leegyszerűsítette, azonban ez korántsem jelenti azt, hogy akár valamelyik alapvető osztályt a kapitalista társadalomban homogén tömegnek tekintsük. Nem lehet figyelmen kívül hagyni az alapvető osztályok mellett az ún. középrétegek társadalmi szerepét. Különösen a termelési viszonyok átmeneti szerkezetében igen nagy jelentőségre tesz szert ezeknek a középrétegeknek gazdasági és politikai szerepe. Az átmeneti korszakok jellegzetessége ti., hogy a termelési viszonyokban fellelhető az új termelési viszonyok számos eleme és megtalálható a régi termelési viszonyok sok maradványa; ennek megfelelően a középrétegeknek a termelésben elfoglalt helyét, a gazdaságban játszott szerepét és így politikai jelentőségét a termelési viszonyok alaptípusainak vizsgálata,

²⁶ Ehhez a társadalmi gazdasági alakulat fogalmának felismerése volt szükséges.

alapvető világos történeti helyének kijelölése mellett sem hanyagolhatjuk el. A kérdés egész bonyolultságához képest a tipizálás természetesen bizonyos fokú leegyszerűsítést jelent. Ugyanis az állam történelmi típusainak megállapításainál az alapvető termelési viszonyokat vesszük figyelembe. Erre azonban lehetőséget ad az is, hogy a társadalmi tudatban végső soron az osztályok egymáshoz való viszonyának meghatározásánál az alapvető termelési viszonyok tükröződnek vissza. Az alapvető termelési viszonyok hozzák létre az uralkodó osztály politikai nézeteit, ezen belül az államra vonatkozó nézeteket és magát az államot mint intézményt is. Ezek az alapvető termelési viszonyok nemcsak befolyásolják, hanem egyenesen keletkeztetik azokat a nézeteket, amelyek a politikára: a gazdaság koncentrált kifejezésére, s a politikai nézeten keresztül a társadalom hatalmi szervezetre vonatkoznak. A politika mint a társadalom vezetésének elmélete, ebben az értelemben egy történelmileg meghatározott osztálynak a saját vezetőihez és a társadalom egyéb osztályaihoz való viszonyát, mindenekelőtt az alapvetően ellentétes osztályhoz és a középretegekhez való viszonyát fejezi ki. Az ellentmondásos gazdasági rend így végső soron olyan hatalmi rendet teremt, amely megkísérli ezeket az ellentmondásokat feloldani. A feloldás módja történeti; másként megy végbe a rabszolgatartó, másként a feudális és a burzsoá társadalomban. A feloldásban az államnak mint a politikai vezetés eszközének az állam osztálytársadalmának megfelelően döntő jelentősége van. Az ellentmondás feloldása az antagonisztikus osztálytársadalmakban végső soron sikertelen marad: a konfliktusok a történelem menetében a társadalmi forradalomhoz vezetnek. (Az adott történelmi típuson belül, az állam vonatkozásában mindez elsősorban az állami formák tekintetében érvényesül.)

Az államok osztályozásánál tehát az alapvető törvényszerűség kiemelésszerűl van szó; a lényegnek mint felosztási elvnek a felhasználásáról, a változatnak mint másodlagosnak, mint jelenségnek az elhanyagolásáról. Ezért az alapvető osztálytársadalmakban a termelési viszonyoknak megfelelően, a marxi—lenini államelméletben az állam rabszolgatartó, feudális, kapitalista és szocialista típusairól beszélünk. Ez a négy típus az osztályok létezésén alapuló termelési viszonyok történelmi változását használja fel az államok tipizálásának céljára; olyan objektív törvényszerűségeket alkalmaz felosztási elvként, amelyek nem magából az államból, hanem az államot meghatározó, az állam lényegét eldöntő termelési-társadalmi viszonyokból folynak.

A történelmi tipizálás mellett azonban még jellegzetesebb értelemben véve a termelési viszonyoknak megfelelően, logikailag két alapvető típust állapíthatunk meg. Ez a két alapvető típus az állam kizsákmányoló és nem kizsákmányoló, szocialista típusa.

Logikailag mi különbözteti meg a történelmi alaptípusokat? Az, hogy az emberek viszonyai a termelésben lehetnek a kizsákmányolástól mentes emberek együttműködésének és kölcsönös segítségének kifejező viszonyai, vagy lehetnek uralkodási és alávetettségi viszonyok, és végül lehetnek átmeneti viszonyok a termelési viszonyok egyik formájából a másikba. A kölcsönös segítség viszonya: a mellérendeltségi, az uralkodási és alávetettségi viszony, hatalmi viszony. A hatalmi viszony a termelőerők bizonyos fejlettségének fokával, éspedig elsőként mint gazdasági hatalom jelentkezik. Valamennyi uralkodási és alávetettségi viszony a történelem során elsősorban az emberek gazdasági-hatalmi viszonyát fejezi ki, azaz a kizsákmányoltak és kizsákmányolók viszonyát. E hatalmi viszonyokban rejlő lehetőségek politikai érvényesí-

tése politikai eszközöket kíván meg — a kizsákmányoló és a kizsákmányolt osztályok részéről egyaránt. Az uralkodási és alávetettségi viszony, annak egész történelmi fennállása alatt, az egyik osztálynak a másik felett gyakorolt politikai-hatalmi képviselőleletében tükröződik, holott ez alapvetően gazdasági viszony a másik osztály felett. Ehhez képest megállapíthatjuk, hogy a gazdasági viszonyok az objektív keletkeztetői a politikai-hatalmi viszonyoknak ott, ahol általában az alávetettség és uralkodás viszonyáról van szó; a politika ebben az értelemben a gazdaság sűrített kifejezése. Így joggal mondhatjuk, hogy a gazdasági alávetettségnek és a gazdasági-hatalmi viszonnak megvan a maga politikai szervezeti formai kifejezése. Az emberek meghatározott csoportjainak, az osztályoknak uralmi és alávetettségi viszonyai nem maradnak gazdasági síkon, hanem a tudaton átszűrve a társadalom politikai szervezeteként jelentkeznek. Ebben a vonatkozásban a társadalom politikai szervezete forma a társadalomban adott gazdasági hatalomhoz képest, az állam pedig a gazdasági hatalom biztosításának politikai eszköze. A termelési viszonyok megváltoztatásának megfelelően változnak a történelem során az államtípusok és így meghatározott történelmi államtípuson az azonos termelési viszonyokat visszatükröző, tehát az állam osztályjellegét kifejezésre juttató sajátosságok összességét értjük. Hozzá kell fűznünk, hogy a politika uralom, valamely osztály uralma, diktatúrája más osztály vagy osztályok felett, a társadalom egész politikai szerkezetét magában foglalja, emellett az állam e politikai szerkezet koncentrált kifejezése; gépezet, eszköz, amely a gazdaságból fakadó és neki alávetett, relatív önálló akaratelhatározással rendelkező politikai diktatúra szolgálatában áll.

Vajon ez a megállapítás egyaránt érvényes a rabszolgatartó — a feudális — a burzsoá és a szocialista államra vonatkozóan?

Ha a társadalmi termelési viszonyok vagy az alávetettség és uralkodás viszonyai, vagy az együttműködés és a kölcsönös segítés viszonyai, akkor a történelmi államtípus helyett olyan felosztásban jelentkezik, amelyben: a rabszolgatartó, a feudális és burzsoá állam a gazdaságban jelentkező alávetettség és uralom viszonyát; a szocialista állam pedig a kölcsönös segítés és egymásrautaltság viszonyát a politikai hatalom meghatározott formájában fejezi ki. A szocialista államban a kölcsönös segítés és együttműködés viszonyai mint az uralkodás és alávetettség viszonyainak tagadása jelentkeznek. Az a politikai szervezet, amely a kölcsönös segítésen alapuló termelési viszonyok felépítményeként jön létre és annak legfőbb hatalmi eszköze: a szocialista állam — társadalmi szerepét tekintve — tagadása a kizsákmányoláson és alávetettségen alapuló társadalom minden előző típusának. Ehhez képest két főcsoportot különböztethetünk meg: a kizsákmányoló típusú állam az államoknak az a történelmileg kialakult főcsoportja, amely magában foglalja a történelem során keletkezett valamennyi államot, melyek a társadalomban uralkodó valamely kizsákmányoló osztály politikai uralmát valószínűsítik meg és így az alárendeltség és uralom társadalmi viszonyait alapvető politikai intézményekkel (állami szervezet, államgépezet) biztosítják; a szocialista típusú állam meghatározása a kizsákmányoló típusú állammal szemben mindenekelőtt ellentmondó ítéletben fogalmazható meg: a szocialista állam nem kizsákmányoló állam. Továbbá a szocialista állam, a proletárdiktatúra állama társadalmi politikai szerepét tekintve a mindenfajta kizsákmányolás felszámolásának és a kölcsönös segítésen alapuló szocialista-kommunista társadalom felépítésének eszköze. Ebben az értelemben a szocialista állam

alapvetően, minőségileg különbözik a kizsákmányoló államtól. Más értelemben azonban a szocialista állam is egy meghatározott osztály, a proletariátus diktatúrájának eszköze, az azelőtt kizsákmányoló kisebbség elnyomására; a minőségi különbség itt abban áll, hogy a szocialista állam a szocializmus építésében érdekelt nagy többség eszköze, az azelőtt kizsákmányoló kisebbséggel szemben. Továbbá ez a politikai diktatúra maga is eszköz s átmeneti jellegű oly értelemben, hogy ennek a segítségével következhet csak be a társadalom ellentétes osztályokra való szakadottságának megszüntetése, az uralkodás és alávetettség viszonyainak — amelyek gyökerükben gazdasági viszonyok — az együttműködés és a kölcsönös segítség viszonyaivá való alakítása. A szocialista állam tehát abban a negatív értelemben, hogy nem kizsákmányoló típusú, éppen az együttműködés és kölcsönös segítség objektív termelési viszonyoktól függő tendenciájának megvalósítására és az uralkodás és alávetettség viszonyainak megszüntetésére szolgáló eszköz. Ebben az értelemben a szocialista állam a politikai hatalom utolsó állami formája. Az uralkodás és alávetettség viszonyainak megszüntetése e viszonyokhoz fűződő politikai-szervezeti formák megszűnését is eredményezi. Mindez együttvéve feltételezi az emberi tudat megváltoztatását is. Az emberi tudat megváltozása a nevelés által közvetített objektív törvények — (a nevelés fogalmát itt a legtágabb értelemben használjuk) — felismerése következtében megy végbe.

A szocialista típusú és a kizsákmányoló állam szembeállítását mint leg-
átfogóbb absztrakció, önmagában csak a következő tényekre mutat rá:
a) kizsákmányoló típusú államok azonos vonásaira az egész történelem folyamán — helytől, időtől, a termelési viszonyok konkrét formájától elvonatkoztatva. Ilyen azonosításnak igen nagy haszna van. Ennek az azonosításnak a következtében állapíthatjuk meg, hogy a kizsákmányoló típusú államok mindegyike a kizsákmányolás valamely történelmileg meghatározott formáján alapszik, hogy az mindig történelmileg meghatározott uralkodó osztály, tehát a kisebbség erőszakszerve a társadalom nagy többsége felett, továbbá, hogy a kizsákmányoló típusú állam eszköz a kizsákmányoló osztályok minden irányú, gazdasági, politikai, ideológiai uralmának, magának a kizsákmányolásnak a fenntartására. b) Hogy a szocialista típusú állam a társadalom nagy többségének eszköze a szocializmusba való átmenet idején, s lényegében az egész társadalom hatalmi eszköze a szocializmus felépítése után.

A szocialista típusú állam az együttműködés és kölcsönös segítség tendenciájának megvalósulása útjában álló akadályok, társadalmi erők leküzdésének eszköze; továbbá a szocialista állam olyan termelési viszonyon épül fel, amely nem ismeri az uralom és az alávetettség gazdasági formáit. Ez a szembeállítás a szocialista államot mint az állam új típusát emeli ki.

Az államtípus meghatározásánál azonban ezzel az absztrakcióval nem elégedhetünk meg. El kell jutnunk ahhoz a különöshöz, amelyben az alávetettség és az uralkodás viszonyai és a kölcsönös segítség és együttműködés viszonyai történelmi megvalósulásukban jelentkeznek. Ehhez képest külön kell megállapítani azokat a törvényszerűségeket, amelyek a gazdaság rabszolgáltató, feudális, kapitalista formái között a politikai diktatúra szervét, az államot létrehozzák, meghatározzák, minthogy a marxizmus tipizálásának fő módszere az államok történelmi típusai szerint való felosztás. Ez a felosztás köti össze az általánost a különössel és kapcsolja össze az egyessel annak konkrét megvalósulásában. A történelmi tipizálás azt jelenti, hogy a történelmileg létrejött államokat aszerint csoportosítjuk, hogy mely osztály kezében

jelenti az állam a politikai hatalom legfőbb formáját. Csak az állam történeti típusának meghatározása vezethet bennünket azoknak a törvényszerűségeknek a felismeréséhez, amelyeknek segítségével az állam megjelenési módjára, formájára vonatkozóan egzakt szabályokhoz juthatunk. Az állam tipizálásának kérdése lényegében az egzakt szabályok feltárásának kérdése, melyet másból, mint az államnak abból a tartalmából, hogy az valamely uralkodó osztály erőszakszerve, nem vonhatunk le. Az állam típusa, azaz az állam osztálytartalmának kérdése elválaszthatatlan az állam formájának kérdésétől. A történelem során minden állam meghatározott formákban jelentkezett, ezeket a formákat közvetlenül az államtípustól mint tartalomtól függő formáknak kell tekinteni. Az államtípus és az államforma közötti okozati összefüggés mellett nem szabad elhanyagolnunk azt a szempontot, hogy a formák létrehozásában a közvetlen célok megvalósítására irányuló osztálytevékenység (emberi tevékenység) rendkívüli hatással van.

3. A marxizmus klasszikusai mindig is összekapcsolták az állam osztálytartalma és az államforma kérdését. Marx a Párizsi Kommünt a „végre felfedezett” formának nevezte, melyben a proletariátus diktatúrája megvalósulhat. Ebben kettős irányú megfigyelés jelentkezik. Az egyik: a meghatározott államtípusnak meghatározott forma felel meg, amelyet fel kell fedezni, fel kell ismerni, meg kell találni, ki kell emelni a létező formák közül és mint adekvát formát alkalmazni kell, amely tehát az emberek tudatos tevékenységét tételezi fel; a másik: az adott osztálytartalom nemcsak az államtípusnak, hanem a formának is meghatározója.

Lenin a szovjetekről azt mondja, hogy azok „új államformát, helyesebben, új államtípust jelentenek”.²⁷ Ez nem terminológiai pontatlanság, hanem annak a kifejezése, hogy a forma és a tartalom szükségszerű összefüggése mellett a tartalom és a forma egysége törvénye az államtípus és az államforma közötti kapcsolatnak is, amely törvény azonban dialektikusan az emberek tudatos választásában, keresésében, felismerésében és alkalmazásában érvényesül. Ez indokolja azt, hogy az állam, amely lényege szerint valamely osztály politikai uralmának eszköze, szervezeti fejlődése, formája szerint, azaz a hatalom megszervezésének módja tekintetében igen változatos.²⁸ A termelési viszonyok kifejlett formáinak kifejlett, meghatározott államtípus felel meg. Ebben az esetben a termelési viszonyok felöltötték azokat a sajátosságokat, amelyek az adott történelmi feltételek között a termelőerők állapotából folyóan végső soron jellemzik őket. Itt az államtípus meghatározása viszonylag egyszerű, a kifejlődött rabszolgatartó, feudális vagy tőkés termelési viszonyok alapján ezeket egyértelműen rabszolgatartó, feudális, burzsoá államoknak nevezhetjük, minthogy az állam osztálytartalma az első tekintetre világos. Világosan meghatározható az állam osztályuralma mindaddig, míg valamely új termelési viszonyra való átmenet korszakáról nincs szó. Mihelyt a termelési viszonyok átmeneti viszonyvá változnak, az állam jellegének felismerése már sokkal bonyolultabb. Az 1848-ban levert porosz-német forradalom után, a kapitalista fejlődés sajátosan porosz formái között, Németországban végbe ment a feudális termelési viszonyoknak tőkés termelési viszonyokkal való

²⁷ *Lenin*: Válogatott Művek. 2. köt. 1949. 27. p.

²⁸ *Vö. Lenin*: Művei. 24. köt. Bp. 1952. 20–23. p. A kiválasztott forma végső soron persze szükségszerű, de a szükségszerűség éppen az emberi gyakorlatban, az osztályok forradalmi harcában érvényesül.

felváltása. Az állam azonban éppen a sajátos, tehát a feudalizmus számos jegyét magában foglaló, de a kapitalista gazdasági rend következtében feudális maradványokkal terhelt burzsoá állammá változott. Ezekkel az adottságokkal lépett az imperializmus korszakába. A bismarcki (vilmosi) Németország szervezetének megítélésében tehát az átmenet államának meghatározásánál nem szabad megfeledkezni a termelési viszonyok alapvető formája mellett a gazdasági rend feudális színezettségéről.²⁹

Hasonlóképpen utalhatunk az angol alkotmányos monarchia példájára, amely a feudalizmus és a burzsoázia felső rétege közötti osztályszövetség alapján jött létre, és természetét tekintve az angol ipari forradalom időszakáig nem tekinthető még kifejlett polgári államnak, amely visszatükrözte a feudális osztályok erejét és a burzsoázia még fejletlen állapotát. Tudvalevő, hogy az angol alkotmányos monarchiának a „dicsőséges” forradalom után politikai vezető ereje a nagybirtokos osztály volt (amely persze megváltozott, új osztály a Tudorok és Stuartok földbirtokos osztályához képest), és csak az ipari kapitalizmus megerősödésével lép előtérbe a burzsoázia mint vezető osztály.*

Az alkotmányos monarchia osztálytartalmának megváltozása azzal járt, hogy a viktoriánus korszak kezdetén a félfeudális-féلبurzsoá államból burzsoá típusú állammá változott. Ez a fejlődés az angol imperializmus XIX. századvégi előretörésében érte el csúcspontját.³⁰

Az átmeneti államtípus kérdése a szocialista állam vonatkozásában mint a népi demokratikus állam fejlődése első szakaszának kérdése merül fel, ugyanis a proletárdiktatúra állama — bár a proletárdiktatúra mint a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet politikai formájának állama — nem átmeneti államtípus, hanem a termelőeszközök teljes vagy részleges társadalmi tulajdonán alapuló politikai felépítmény, ahol a tipizálás tehát külön problémát nem vet fel.

Az átmeneti államtípus összefügg az osztályok közötti hatalmi viszony vonatkozásában az osztályszövetség egy sajátos tartalmi kérdésével. A népi demokratikus fejlődésnek attól az időszaktól kezdve, amikor a proletariátus az államhatalom osztatlan birtokosa lett, a proletárdiktatúra osztályszövetséget jelentő feltételei között az államtípus kérdése tisztázódott. Ebben az időszakban a munkásosztály már mint a hatalom birtokosa jelenik meg, az osztályszövetség: a vezető osztály és a vezetettek szövetsége. Ilyen értelemben képezi politikai alapját; tartalmát tekintve a proletariátus diktatúrájának a munkás—paraszt-szövetség.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a proletariátus diktatúrájának kérdését közvetlenül tűzte napirendre, azonban a proletariátus diktatúrájához való forradalmi átmenet mint lehetőség már korábban, Marx, Engels és Lenin előtt is felmerült.

Nézzük meg mit mond Marx és Engels a nem-monopolisztikus kapitalizmus demokratikus forradalmi vonatkozásában?

Marx Németországban az 1848-as forradalom leverése utáni fellendülést úgy értelmezi, hogy a következő forradalom demokratikus forradalom lesz,

²⁹ Vö. *Mehring, F.*: *Historische Aufsätze zur preussisch-deutschen Geschichte.* Berlin, 1946. 144—145. p.; továbbá *Laband, P.*: *Staatsrecht. (Systematische Rechtswissenschaft. R. Stammler)* Leipzig—Berlin, 1913. 330., 363—366. p.

³⁰ Vö. *Marx*: *Válogatott Művek.* Bp. 1948. 379—383. p.

amely nem a liberális nagyburzsoázia, hanem a kispolgári demokraták céljaiért fog folyni; demokratikus forradalom lesz, amennyiben a kispolgári demokrácia kénytelen lesz a feudalizmussal már megegyezést kötött nagyburzsoázia ellen fordulni. A kispolgári demokrata párt bázisa a városok polgári lakosságának többsége, a kisvállalkozók, iparosok, kereskedők, kézművesek, az ezeket követő polgárság és mezőgazdasági proletariátus. Ebben a forradalmi menetben; ahol először merül fel a munkásosztály és a szegény-paraszttság szövetségének félreérthetetlen megfogalmazása (az elkobzott birtokok állami tulajdonba vétele és a mezőgazdasági nagyüzem kérdése), a forradalmi munkáspárt együttthalad a kispolgári demokráciával az ellen a csoport ellen, amelyet meg akar dönteni. A forradalmi cél tekintetében a proletariátus pártját, amelynek önálló szervezetté kell válnia — nem elégíthetik ki a kispolgári demokrácia követeléseit — önálló célkitűzésekért kell harcba állnia.

Marxnak a permanens forradalomról adott klasszikus elméletét a következőképpen fogalmazhatjuk meg:

A demokratikus forradalom már a proletariátus hatalma megteremtéséért folytatott forradalmi harc egy állomása azáltal, hogy a munkásosztály is részesévé válik a demokratikus forradalomban létrejött hatalomnak s azt a forradalom szocialista proletárforradalom irányában való továbbfejlesztésére használja fel.

Engels ily értelemben jellemzi az 1848-as márciusi bécsi felkelést, amikor azt írja, hogy a bécsi forradalmat az egész nép egyöntetű akarata vitte előre. A burzsoázia — kivéve a bankárokat és spekulánsokat —, a kispolgárság, az egész munkásság egyszerre, mint egy ember kelt fel egy kormányzat ellen, amelyet mindenki olyannyira gyűlölt, hogy a nemesek és mamnonfejedelmek törpe kisebbsége — amely támogatta — az első rohamra eltűnt a felszínről.

A demokratikus forradalom új formában merül fel, de ismét, mint a proletárforradalom kiindulási kérdése az „Erfurti program” bírálatában is. Mindez a lehetőségek világába tartozott, bár a Párizsi Kommün kitörésének időpontjában is, mindaddig, amíg a köztársasági polgárság és kispolgárság el nem árulta — hasonló képletet mutatott.

Új módon az imperializmus körülményei között merült fel és nyert kidolgozást e kérdés Leninnél az 1905—1907-es forradalmi eseményekkel kapcsolatosan. Lenin „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban” című művében konkrét történelmi feltételeket vizsgálva foglalkozott a demokratikus forradalommal és számos kérdésben továbbfejlesztette a permanens forradalom elméletét.

Ebben az időben Oroszországban létrejött a demokratikus forradalom győzelmének számos feltétele. Az új történelmi körülmények, az imperializmus létrejötte, az osztályharc rendkívüli kiéleződése, a proletariátus forradalmi öntudata, a parasztmozgalmak széles elterjedése, az orosz burzsoázia viszonylag gyenge volta lehetővé tették már annak a követelésnek a felállítását, hogy a munkásosztály legyen a demokratikus forradalom vezető ereje. Az az eszme, hogy a proletariátus és pártja irányítja a népek forradalmát és hogy a forradalom menetében ilyen irányítókká kell válniuk — Lenin munkájában vörös fonalként húzódik végig. Lenin azt tanította, hogy a proletariátus bármely más osztálynál jobban érdekelt a polgári demokratikus forradalmak döntő győzelmének előrevitelében.

Rendkívüli jelentőségű Leninnek a demokratikus forradalomban a munkásosztály vezető szerepe mellett létrehozott államhatalomra vonatkozó

megállapítása: „... A forradalom döntő győzelme — írja Lenin — a cárizmus felett annyi, mint a proletariátus és a parasztság forradalmi diktatúrája.”³¹

Lenin kifejtette, hogy a diktatúra csak a forradalmi fejlődés egész sor különböző foka folytán nyúlhat a kapitalizmus alapjaihoz, de a proletariátus — demokratikus forradalomban — azonnal megkezdheti az átmenetet erőihez képest, a szocialista forradalom felé.³² Lenin nemcsak a „Két taktiká”-ban, hanem az egész világháború menetében lehetőséget látott az ilyen demokratikus átmenet megteremtésére.³³

A munkás-paraszt demokratikus diktatúra mint egy sajátos átmeneti államhatalom tartalma — felmerül tehát a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt is.

Leninnek a „Két taktiká”-ban kifejtett eszméi a tipizálás vonatkozásában is rendkívüli jelentőségűek. Lenin a formális logika vagy-vagy-ával szemben a kérdést, mint valódi dialektikus úgy állítja fel: annyiban-amennyiben. Az imperializmus viszonyai között a demokratikus forradalom, amennyiben a történelmi feltételek kedvezőek, átnőhet a szocialista forradalomba; a munkások és parasztok diktatúrájába, a proletariátus diktatúrájába; az államhatalom pedig a proletárdiktatúra államává változhat (szinte felesleges ismételní e változás ismert sajátosságait, pl. a burzsoá államgépezet összetörését).

Plasztikusam mutatkozik ez, ha a hatalom vonatkozásában olyan fontos oldalról vizsgáljuk, mint az akarategység kérdése.

Lenin a proletariátus és a parasztság forradalmi és demokratikus diktatúrájáról szólva megemlíti, hogy egyesek tagadták a munkás-paraszt diktatúra lehetőségét, mert szerintük a megvalósuló hatalomban nem lesz meg a diktatúrára jellemző akarategység. Ezt írja:

„Ez az ellenvetés nem helytálló, mert az egységes akarat fogalmának elvont metafizikai értelmezésén alapul. Van akarat, amely egy bizonyos tekintetben egységes, más tekintetben azonban nem az.”

Továbbá:

„A proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrájának, mint mindennek a világon, van múltja és jövője. Múltja: az önkényuralom, a jobbágyrendszer, a monarchia, kiváltságok. Ebben a múlt elleni harcban, az ellenforradalom elleni harcban lehetséges a proletariátus és a parasztság „akarat egysége”, mert megvan az érdekek egysége.”³⁴

A forradalmi és demokratikus munkás-paraszt diktatúrájának a proletariátus diktatúrájává való átváltoztatása a lehetőségek világából a valóság világába csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után lépett; a kínai forradalmi felszabadító harcok, a kínai demokratikus forradalom menetében. A demokratikus forradalom az új történelmi feltételek között nemzeti antiimperialista felszabadító jelleget is öltött.

Mao Ce-tung a kínai forradalom menetét már a japán megszállás elleni harc időpontjában két szakaszra osztotta. Az első a demokratikus forradalom, a másik a szocialista forradalom szakasza. A demokratikus forradalommal

³¹ *Lenin* : Művei. 9. köt. Bp. 1954. 43. p.

³² *Lenin* i. m. 77. p.

³³ *Lenin* : Művei. 21. köt. Bp. 1951. 135—136., 428. p.

³⁴ *Lenin* : Válogatott Művek. 1. köt. Bp. 1948. 627—628. p.

kapcsolatban rávilágít arra, hogy az már nem a régi demokráciáért, azaz nem a polgári demokráciáért vívott forradalmi harc, hanem az új típusú demokrácia, az új demokráciáért folytatott küzdelem. Az első szakasza a gyarmati, félgyarmati és félféudális társadalom független demokratikus társadalommá válásának, a második szakasz a forradalom további fejlődésének, a szocialista társadalom felépítésének szakasza.³⁵

Mao Ce-tung elemzi a kínai forradalom menetét és rámutat arra, hogy a kínai forradalom nemcsak célkitűzése szerint tartozott 1917-től a demokratikus forradalmak új típusához, hanem az általános világforradalmi frontban a proletár-szocialista világforradalom egy részét is alkotja.

Társadalmi, gazdasági tartalmát tekintve az első szakasz forradalmát még polgári demokratikus forradalomnak tekinti, mert célkitűzései, követeléselei a kapitalista fejlődés számára nyitják meg az utat.

Politikailag ezt a forradalmat a munkásosztály vezeti. A forradalom célja szerint valamennyi osztályszövetség diktatúrájának államát teremti meg. Minthogy a forradalom vezető ereje a munkásosztály — minthogy a forradalom a gyarmati, félgyarmati, félféudális társadalom független demokratikus társadalommá való átalakításáért folyik, tehát antiimperialista és anti-féudális jellegű — a szocialista forradalom egy része erre támaszkodik és annak kiegészítője, tartaléka.

A kínai forradalom első szakaszában (amely további számos, kisebb szakaszra oszlik) nemzetközi összefüggésében már ebben a szakaszban is a szocialista világforradalom része. Mi az osztálytartalma a demokratikus forradalom által létrehozott állami hatalomnak? A proletariátus, a parasztság, az értelmiség és a kisburzsoá forradalmi rétegek osztályszövetsége jelenti azt az erőt, amelyen ez a hatalom nyugszik.

Mao Ce-tung az átmeneti tipizálás kérdését a következőkben foglalja össze:

„... Az új demokrácia köztársasága különbözik egyrészt a régi európai, amerikai típusú köztársaságoktól, a burzsoá diktatúra köztársaságaitól...; másrészt a Szovjetunió szocialista köztársaságától, a proletárdiktatúra köztársaságaitól.”

Mao Ce-tung a népi demokratikus köztársaságot ebben a művében, annak első szakaszára vonatkoztatva átmeneti, szükséges és kötelező formának tartja a gyarmati és félgyarmati országokra vonatkoztatva.

A gazdasági szerkezet tekintetében rámutat arra, hogy a nagybankok, nagyipari és kereskedelmi vállalatok állami tulajdonba kerülnek és a gazdaságban, a gazdaság állami szektora — a proletariátus vezető szerepe folytán — szocialista jellegű és a népgazdaság vezető ereje. Emellett léteznek a kapitalista szektornak különböző válfajai.³⁶

Ebben a megállapításban rendkívül figyelemre méltó az, hogy a népi demokratikus fejlődés első szakasza, bár több imperialistaellenes osztály egyesülése közös diktatúra gyakorlására — a gazdaság államosított részében már szocialista szektort hoz létre, tehát a gazdasági szerkezet vonatkozásában — bár nem nyúl közvetlenül a kapitalizmus alapjaihoz — megteremti a nem-kapitalista, szocialista szektort.

³⁵ *Mao Ce-Tung*: Válogatott művei. 3. köt. 213—291. p. (Az új demokráciáról.)

³⁶ *Mao Ce-Tung* i. m. 233., 239. p.

Mao Ce-tung a munkás-paraszt szövetségénél szélesebben szabja meg az osztálydiktatúrát ebben az első szakaszban, mert az első szakasz államát valamennyi forradalmi osztály az ellenforradalom, a nemzetárulók ellen irányuló diktatúrájának nevezi.

A közép- és délkelet-európai népi demokráciák fejlődésében az első szakasz lényegesen rövidebb, mint a Kínai Népköztársaság fejlődésében. Az első szakasz ezekben az országokban a forradalmi demokratikus átalakulás szakasza — az 1944—1945-ös években kezdődött és az 1947—1949-es évek fordulóján fejeződött be. Ebben a fejlődésben szorosan összeforrtak a demokratikus és szocialista átalakulás elemei, és a munkásosztály által vezetett népi hatalom gyors ütemben nyúlt a kapitalizmus fontos házisaihoz is; közvetlenül felszabadulásuk után e népi demokratikus országok megteremtették gazdaságuk szocialista alapját.³⁷

A gazdasági szerkezet megváltozásával párhuzamosan, részben azt elősegítő módon, részben annak következményeképpen létrehozták az új állami szervezetet, bár a régi közigazgatási felosztást és a helyi szervek régebbi szervezetét fejlődésük első szakaszában megtartották. E szervezeti formákat azonban fokozatosan proletár szocialista tartalommal töltötték meg. A munkás-paraszt demokratikus diktatúra és az azon túlmenő széles osztályszövetség, az osztályok zömének viszonylagos fejlettségénél fogva az állami hatalmat gyors léptekkel alakíthatta át új szervezeti formák segítségével; és változtathatta a proletariátus diktatúrájának egy válfajává.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТИПА ГОСУДАРСТВА

П. Халас

I.

1. Определение типа государства как логическое действие неотделимо связано с понятием о сущности государства. Буржуазная наука, будучи неспособной понимать сущность государства, типизирует типы государства на основе внешних, формальных признаков, отчасти спекулятивным, а отчасти эмпирическим путем.

Крайним случаем спекулятивной типизации является понятие «идеального» типа Аристотеля.

Два главных направления типизации эмпирическим путем — социологическое и юридическое направления.

2. Социологическое направление на вид исходит из соотношения между государством и общественным бытом. Оно часто делает уступки марксистскому воззрению — главным образом в отношении терминологии. Однако, данное направление основывается на субъективном понимании отношения между обществом и государством.

³⁷ Szoboljev, A. J. : A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet jellemző törvényszerűségek az európai népi demokratikus országokban. Voproszű filozofii, 1956. 1. sz. 30—46. p. — Konstantinov, F. T. : Az állam fejlődése és megerősödése az európai népi demokratikus országokban. Szovjetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1954. 7. sz. 13—18. p. Pontosabban: a népi demokratikus hatalom szervei már akkor is el-eltértek a régi szervektől osztály-lényegük és személyi állományuk tekintetében. Egyébként erre utal az idézett cikk is. Ki kell egészíteni ezt azzal, hogy a közigazgatási szervezet létrehozatalában és ellenőrzésében igen nagy szerepe volt a népfront-jellegű szervezeteknek és egyéb népi bizottságoknak. Elsősorban a politikai alap tartalmáról: a munkásosztály és a párt vezetőszeropéről, a munkás-paraszt szövetségről van szó. A szervezeti forma létrehozatalában akkor is jelentős szerepe volt a népfront-jellegű szervezeteknek.

Согласно Г. Иеллинеку — подытоживавшему в начале XX столетия основательнее всего точку зрения буржуазной политической науки — понятие о типе государства имеет три значения: оно означает «идеальный», «эмпирический» и исторический (существования) типы. Историческому (существования) типу он приписывает эволюционно-геологический смысл. Точка опоры социологической теории заключается в трактовке первоначального возникновения государства.

В настоящей статье автор подвергает критике воззрения Гумловитца, Ратценгоффера и Оппенгеймера.

3. Что касается определения типов существования — господствующим направлением является дифференциация *Rechtsstaat* от *Machtstaat*. А. Грабовски придерживается этого воззрения. Характерными определениями являются еще понятия о типах *Kulturstaat*, *Vaterstaat* и *Heimatstaat*. Х. Навпаски ищет основу для дифференциации типов государств в противоречии между рационализмом (соответствующим индивидуализму) и эмоционализмом (иррационализмом) (соответствующим коллективизму). В статье дается критическое обсуждение этих воззрений.

4. Понятие чисто юридической школы обсуждается в статье на основе изложения и критики воззрений Х. Кельсена и В. Буркгарта.

II.

1. Во второй части статьи анализируется понятие марксистско-ленинской теории о типизации государств. Исследуются основы типизации, опирающиеся на философский и исторический материализм. Марксистско-ленинская теория государства, благодаря опознанию объективных закономерностей общества, способна к действительности адекватной типизации государств. Понятие типа государства выражает, средством власти какого класса является государство вследствие определенной экономической структуры общества. В рамках понятия типа государства автор анализирует значение субъективной и целесообразной человеческой деятельности. Субъективная сторона имеет большое значение в революционном изменении исторических типов государств.

2. Благодаря опознанию оформлявшихся в ходе истории производственных отношений стало возможным определить объективные исторические типы. На основании исторической типизации с логической точки зрения можно говорить о двух основных типах государств, а именно об эксплуататорском и социалистическом типах государств. Логически исторические основные типы различаются тем, являются ли общественно-производственные отношения подчиненности или отношениями кооперации и взаимной помощи? Рабовладельческое, феодальное и буржуазное государства выражают в определенной форме политической власти проявляющееся в экономике отношение подчиненности, а социалистическое государство — отношения кооперации и взаимной помощи.

Кроме противопоставления эксплуататорского и социалистического типов государств, необходимо определить те специфические черты, в которых отношения подчиненности и правления, далее отношения кооперации и взаимной помощи проявляются в историческом осуществлении.

Вопрос о типе государства, т. е. о классовой власти государства, неотделим от вопроса государственного строя, причем последнего следует рассматривать зависимым от типа государства. В создании строя, однако, весьма большое влияние имеет направленная на осуществление определенных непосредственных целей классовая деятельность.

3. Наряду с временным характером производственных отношений вопрос о познании характера государства, о переходном типе государства, выдвигается уже в связи с условиями перехода от феодализма к капитализму. Вопрос о переходном типе государства возник также в связи с первой фазой народно-демократического государственного развития. С того периода народно-демократического развития, когда пролетариат стал единственным властителем государства, вопрос о типе государства был выяснен в условиях диктатуры пролетариата, означающей классовый союз. В этот период рабочий класс уже овладел властью, а классовый союз являлся союзом руководящей классы и руководимых масс. В таком смысле союз рабочих и крестьян составляет политическую основу, содержание диктатуры пролетариата.

Теоретическую основу для выяснения характера первой фазы развития народно-демократического государства создало, кроме некоторых определений Маркса и Энгельса, учение Ленина о демократической диктатуре рабочих и крестьян. Демократическая диктатура рабочих и крестьян является выражением государственной власти, возникающей в результате демократической революции.

Преобразование революционной и демократической диктатуры рабочих и крестьян в диктатуру пролетариата из мира возможностей в реальный мир осуществлялось, только после победы Великой Октябрьской социалистической революции и в ходе китайской революционной освободительной борьбы, китайской демократической революции. При новых исторических условиях демократическая революция приняла также национальный, антиимпериалистический освободительный характер.

Мао Це-дун разделил ход китайской революции уже в период борьбы против японской оккупации на две фазы. А именно: на первую фазу демократической революции, и на вторую фазу социалистической революции. В связи с демократической революцией автор указывает на то, что это уже не революционная борьба за старую демократию, значит, за буржуазную демократию, а за демократию нового типа, за новую демократию. Первая фаза заключается в борьбе за превращение колониального, полуколониального и полуфеодального общества в независимое демократическое общество, а вторая фаза посвящена дальнейшему развитию революции, построению социалистической революции.

В развитии средне- и юго-восточно-европейских народных демократий первая фаза значительно короче, чем в развитии Китайской народной демократии. В этих странах первая фаза заключалась в революционно-демократическом преобразовании. Она началась в 1944/45 гг. и закончилась в 1947/49 гг. В ходе этого развития элементы демократического и социалистического преобразования тесно сплавались, и руководимая рабочим классом народная власть быстрым темпом овладела важной базой капитализма, и непосредственно после освобождения эти страны народной демократии создали также социалистические основы своей экономики.

Параллельно изменению хозяйственной структуры, отчасти в результате этого изменения, и отчасти способствуя ему, была создана также новая государственная организация, хотя в первой фазе развития еще сохранилась старая административная структура и старая организация местных органов. Однако, эти организационные формы постепенно заполнялись пролетарским социалистическим содержанием. Демократическая диктатура рабочих и крестьян и широкий классовый союз, благодаря сравнительно высокому уровню развития большинства классов, с помощью новых организационных форм быстрыми темпами преобразовали государственную власть, превращая ее в одно видоизменение диктатуры пролетариата.

DE LA DEFINITION DU TYPE D'ETAT

Pál Halász

I.

1. La définition du type d'Etat en tant qu'opération logique se trouve dans une connexion inséparable avec la conception qu'on peut avoir sur l'essence de l'Etat. La science bourgeoise, incapable de comprendre l'essence de l'Etat, détermine les différents types sur la base des caractéristiques extérieures et formelles de l'Etat, par des méthodes en partie spéculatives, en partie empiriques.

Le cas extrême de la création spéculative de types est la notion d'Aristote de type «idéal» de l'Etat.

Les deux tendances principales de la création empirique de types sont les tendances sociologique et juridique.

2. En apparence, la tendance sociologique choisit comme point de départ le rapport entre l'Etat et la société.

Selon G. Jellinek qui au commencement du XXe siècle résume le plus soigneusement la doctrine de la science bourgeoise, la notion du type d'Etat a un triple sens: elle signifie, en effet, le type «idéal», le type «empirique» et le type historique. Au type historique Jellinek attribue un sens évolutionniste et téléologique. Le pivot de la doctrine sociologique se trouve dans sa conception relative à la formation originelle de l'Etat.

L'étude passe ensuite à la critique des thèses de Gumplovitz, Ratzenhoffer et Oppenheimer.

3. En ce qui concerne l'établissement des différents types historiques, la doctrine dominante est celle d'une distinction entre les notions du «*Rechtsstaat*» et du «*Machistaat*». C'est la position notamment de A. Grabowsky. Des distinctions caractéristiques sont fournies encore par les notions des types du «*Vaterstaat*», du «*Kulturstaat*» et du «*Heimataat*».

H. Nawiasky cherche la base de la différenciation des Etats dans l'antithèse existant entre le rationalisme — correspondant à l'individualisme — et l'émotionalisme (irrationalisme) — correspondant au collectivisme. L'étude soumet ces idées à une analyse critique.

4. Les idées de la doctrine du droit pur sont traitées par l'étude en expliquant et critiquant les idées de H. Kelsen et W. Burckhardt.

II.

1. Dans sa deuxième partie l'étude examine la doctrine marxiste-léniniste relative à la création des types d'Etat en analysant les fondements de l'établissement des types ayant leurs racines dans le matérialisme philosophique et historique. Grâce à la découverte des lois objectives de la société, la théorie marxiste-léniniste de l'Etat est seule capable de créer des types d'Etat conformes à la réalité. La notion du type d'Etat fait ressortir la classe qui se sert de l'Etat comme moyen de son pouvoir, et ceci en tenant compte de la structure économique donnée de la société. C'est dans le cadre de la notion du type d'Etat que l'étude examine ensuite l'importance de l'activité humaine subjective et tendant vers un but déterminé. L'aspect subjectif a une grande importance en ce qui concerne les changements révolutionnaires des types d'Etat historiques.

2. L'établissement des types historiques objectifs fut rendu possible à la suite de la reconnaissance des conditions de production qui se sont formées au cours de l'histoire.

Sur la base de l'établissement de types historiques on peut distinguer — en employant l'opération logique de la condensation — deux types essentiels, à savoir le type de l'Etat exploiteur et celui de l'Etat socialiste. Logiquement les types historiques fondamentaux se distinguent par ce que les conditions de la production et de la société sont celles de la subordination ou celles d'une coopération et d'une entre-aide mutuelle. Les Etats esclavagistes, féodaux et bourgeois font ressortir le rapport de subordination se manifestant dans l'économie, tandis que l'Etat socialiste le rapport de l'aide mutuelle et d'interdépendance, tout ceci dans une forme déterminée du pouvoir politique.

En outre de l'opposition du type des Etats exploités et des Etats socialistes il faut déterminer aussi les traits particuliers dans lesquels se manifestent dans leur réalisation historique les rapports de subordination et de domination d'une part, et ceux de l'entre-aide mutuelle et de la coopération d'autre part.

La question du type d'Etat, c'est à dire celle du pouvoir de classe dans l'Etat est inséparable de la question de la forme d'Etat, ces formes devant être considérées comme subordonnées aux différents types d'Etat. Toutefois dans la création des différentes formes une influence considérable est exercée par l'activité de classe, dirigée à la réalisation de certains buts immédiats.

3. Vu le caractère transitoire des conditions de production, la reconnaissance du caractère de l'Etat, notamment le problème du type d'Etat transitoire s'est posé déjà concernant la situation de transition entre la féodalité et le capitalisme. Le problème du type d'Etat transitoire s'est posé également en ce qui concerne la première étape de l'évolution des Etats de démocratie populaire. Des la période de l'évolution démocratique-populaire dans laquelle le prolétariat a saisi le pouvoir public tout entier, c'est à dire dans les conditions de la dictature du prolétariat signifiant une alliance de classes, le problème du type d'Etat se précisait. Dans cette période, la classe des ouvriers se présente déjà comme étant en possession du pouvoir; l'alliance des classes est celle de la classe dirigeante avec la classe des dirigés. C'est dans ce sens que l'alliance entre le prolétariat et la paysannerie forme, quant à son contenu, la base de la dictature du prolétariat.

Quant à l'élucidation du caractère de la première étape de l'évolution de l'Etat démocratique-populaire, en dehors de certaines déclarations de Marx et Engels, les fondements théoriques en ont été jetés par les enseignements de Lénine relatifs à la dictature démocratique des ouvriers et des paysans. La dictature démocratique des ouvriers et des paysans est la formule du pouvoir d'Etat formé dans la révolution démocratique.

La transformation de la dictature révolutionnaire et démocratique des ouvriers et des paysans en la dictature du prolétariat, au lieu d'une simple possibilité, est devenue réalité seulement après la victoire de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre, dans la marche des événements des luttes d'indépendance en Chine et dans la révolution démocratique chinoise. Dans les nouvelles conditions historiques la révolution démocratique a revêtu au même temps le caractère d'une lutte de la libération nationale et anti-impérialiste.

Dès l'époque de la lutte contre l'occupation japonaise, Mao Ce-tung distingua dans la marche de la révolution chinoise deux étapes, notamment celle de la révolution démocratique et celle de la révolution socialiste. En ce qui concerne la révolution démocratique, Mao Ce-tung a mis en lumière qu'elle n'était plus une lutte révolutionnaire pour l'ancien régime démocratique, c'est à dire pour la démocratie bourgeoise, mais elle était bien une lutte pour une démocratie de type nouveau. La première étape est celle de la transformation de la société coloniale, semi-coloniale et semi-féodale en une société démocratique indépendante, tandis que la deuxième étape est celle de l'évolution progressive de la révolution, de l'édification de la révolution socialiste.

Dans l'évolution des démocraties populaires de l'Europe centrale et sud-orientale la première étape était d'une durée sensiblement plus brève que dans l'évolution de la République Populaire Chinoise. Dans les Etats mentionnés la première étape, celle de la transformation révolutionnaire démocratique, commençait dans les années 1944—1945 et a pris fin dans les années 1947 à 1949. Dans cette évolution les facteurs de la transformation démocratique et socialiste étaient entrelacés et le pouvoir du peuple guidé par la classe des ouvriers attaqua à une cadence rapide même les bases les plus importantes du capitalisme, et ainsi immédiatement après leur libération, ces Etats démocratiques-populaires ont réussi à créer les fondements socialistes de leur économie.

Parallèlement au changement de la structure économique — en partie y contribuant et en partie comme sa conséquence — ces Etats ont créé leur nouvelle organisation étatique, malgré que dans la première étape de leur évolution ils aient encore conservé la division d'ordre administratif ainsi que l'organisation antérieure des organes locaux. Ces formes d'organisation furent cependant successivement remplies d'un contenu prolétarien-socialiste. La dictature démocratique des ouvriers et des paysans et la vaste alliance des classes, en conséquence du niveau relativement élevé de la plupart des classes, ont contribué, à l'aide de nouvelles formes d'organisation, à la transformation du pouvoir public en une espèce particulière de la dictature du prolétariat.

Prevenció és vétkekesség*

I.

1. A polgári jogi felelősség fejlődése hosszú időn keresztül fontos vonatkozásokban a büntetőjogi és a polgári jogi felelősség szétválásának folyamatával esik egybe. Ez a folyamat a jog fejlődésének volt az útja: differenciáltabbá tette a jogot és alkalmasabbá arra, hogy sokoldalúbban és árnyaltabban töltse be alapvető funkcióját: a mindenkori uralkodó osztályok védelmét, hatalma biztosítását. A monopolkapitalizmus időszakában azonban a büntetőjogi és a polgári jogi felelősségnek ez a szétválása bizonyos szerzőknél már olyan messzemenővé vált, hogy kérdéses lett, felelősségről lehet-e még beszélni mind a két intézménynél. Míg ugyanis korábban a szétválás a tényállások, a jogalap és a szankciók vonatkozásában ment végbe, most egyes szerzőknél az alapvető jogpolitikai célokat illetően is. Azt hirdetik, hogy a büntetőjog büntet, a polgári jog reparál; a büntetőjog a bűnösségre reagál, a polgári jog a károsodásra, éspedig a károsító magatartás társadalmi megítélésétől függetlenül; a büntetőjog a jogsértőre koncentrálna, a polgári jog a károsult érdekeit elégíti ki.¹ Ilyen körülmények között a polgári jogi felelősség feloldódik az általános biztosítás intézményében és megszűnik felelősség lenni.²

Ugyanakkor azonban a modern burzsoá irodalomban is vannak olyan irányzatok, amelyek a büntetőjogi és a polgári jogi felelősség intézményének közös jogpolitikai alapját elismerik és hangoztatják. Ez a közös jogpolitikai alap pedig a *prevencióra való törekvés*. A büntetőjog területén az általános és speciális prevenció gondolata egyáltalán nem új. A polgári jogi felelősség területén azonban a szétválás folyamatának igényei miatt hosszú időn keresztül egyoldalúan hangsúlyozták a reparációs oldalt, és nem sok figyelmet szenteltek annak, hogy ami a károsult oldalán reparációként jelentkezik, az a jogsértő terhére represszió, és mint ilyen, preventív hatású. A XIX. század végétől azonban ezt a körülményt is egyre inkább figyelembe veszik, és egyes szerzőknél a prevenció a polgári jogi felelősség fontos célkitűzéseként jelentkezik. Talán különösnek tűnik, hogy éppen azok egyikénél-másikánál, akik az objektív fele-

* Ez a tanulmány — akárcsak „Az okozati összefüggés kérdése a polgári jogban” (Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, I. 2.) és a „Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására” (Az MTA II. Osztályának Közleményei, IX. köt. 2.) c. tanulmányok — a szerzőnek a jogi felelősség elméleti kérdéseiről készülő monográfiájával kapcsolatban íródott. E tanulmányok elsősorban azt a célt szolgálják, hogy még a monográfia végleges elkészítése előtt az abban kifejezésre jutó főbb elgondolásokat vitára bocsássák.

¹ A francia irodalomban pl. *Gaudemet*, az USA-ban *A. A. Ehrenzweig* és mások.

² Ld. *Eörsi*: Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására. MTA II. Osztályközlemények. 1959. IX. k. 2. sz. 123—124. p.

lősség hívei, tehát akik a vétkességet nem tekintik a polgári jogi felelősség szükségképpeni előfeltételének.³ Azt lehetne ugyanis hinni, hogy ezek nem tulajdoníthatnak jelentőséget a prevenció gondolatnak, hiszen — a büntetőjog tanúsága szerint is — preventív hatást elsősorban a hibás tudattal, akarral szemben lehet kifejteni, ezt pedig a polgári jogi felelősség objektív alapra helyezésének hívei nem tekintik a felelősség mellőzhetetlen elemének. Hogy mégis közöttük támadtak a prevenció elmélet hívei, az alighanem egyrészt arra vezethető vissza, hogy ők indítottak támadást a konzervatív felelősségi rendszer ellen, ők keresték az új eszméket és érveket, hogy a régi megmerevedett felfogást megdöntsék, másrészt pedig arra, hogy egész gondolatkörüknek a prevenció gondolat megfelelt. Közel álltak hozzájuk a monopolkapitalizmus ideológiai védelmére szolgáló eszmék, különösen azok, amelyek — szembefordulva a korábbi korszaknak a felelősségi szemléletében is megnyilvánuló individualizmusával — a „társadalom”-ra apelláltak, elkenődözve az osztályellentéteket és társadalmi érdekek tüntetve fel a kizsákmányolók osztályérdekeit.⁴ Ha pl. a büntetőjogi neoszociológiai iskola megtehetette, hogy a prevenció gondolat eltorzításával a büntetéshez már bűncselekményt se kívánjon meg, hanem csupán valamiféle önkényesen megállapított általános „veszélyességet”, akkor a polgári jogi objektív felelősség hívei is hivatkozhattak a vétkesség megkívánása nélkül a prevencióra: mindkét koncepció része az ún. „társadalmi” védekezés gondolatkörének. Ugyanakkor a kettő között nagy különbség is van: a polgári jogászok a prevenció gondolatával összekapcsolt objektív felelősségi tan révén nem szolgálták a fasizmus erőt, mint neoszociológus büntetőjogász eszmetársaik. Sőt: a felelősség kiterjesztése a polgári jogi felelősség területén egészen más hatású volt. A fennálló burzsoá rendszer keretei között bizonyos eseti könnyebbséget is jelentett a károsultaknak, akik többségükben a dolgozó osztályokhoz tartoztak: ez is beletartozott abba az osztálypolitikába, amely egyfelől szükség esetén kíméletlenül alkalmazta az erőszakot, termelte és kihasználta a nyomort, másfelől a rendszer alapjait nem érintő kérdésekben engedelményekkel igyekezett a feszültséget csökkenteni, illúziókat kelteni. Ebben a korszakban azonban a prevenció törekvések osztálykorlátaik miatt teljes kudarera voltak ítélve. Az olyan társadalomban, amely a kizsákmányolásra épül, amelynek a lényegéhez tartozik a tömeges létbizonytalanság, amelynek anarchiájában az embertelen eszközök alkalmazása a siker egyik fontos kulcsa, amelynek félténie kell a kultúrától tömegeit, amely ugyanakkor tömegméretekben tenyészt a bűnözés objektív okait, a jogi prevenció csak tüneti, felületi eredményekre vezethet és illúzióul szolgálhat híveinek. A jogi felelősség preventív hatása az általános társadalmi tendenciával szemben számottevő sikereket nem érhetett el. Ezen a legjobb szándék sem változtathatott az ellentmondásaival mindinkább küszködő burzsoá rend keretein belül.

³ Különösen Müller-Erzbach és Marton Géza.

⁴ Az individualizmussal való erre a szembefordulásra jellemzők Marton Géza szavai: „A törvényhozó számára a reparáció igazi értéke nem abban van, hogy megszűnteti a jogellenes cselekmény áldozatának személyes anyagi veszteségét, hanem abban, hogy a jogsértések szankciójaként alkalmazott reparáció alkalmas és hatásos eszköz arra, hogy a károk jövőbeni ismétlődését gátolja, röviden: hogy *csökkentse a jövőbeni károsodások számát* ... Péter vagyona ugyanolyan kedves számára, mint Pálé, az ő személyes érdekük nem lesz számára döntő. Ami számára döntő szempont, az a nemzeti vagyon védelme, a társadalom védelme a jövőbeni károsodások ellen, egyszóval: a prevenció.” (Les fondements de la responsabilité civile. Sirey, 1938. 109. pont, franciául.)

A szocializmusban és a szocializmus építése során megváltozik a helyzet. Mind a politikai, mind az anyagi, mind pedig a kulturális fejlődés a kizsákmányolás felszámolásával, a szükségletek mind teljesebb kielégítésével párhuzamosan a társadalomellenes magatartásokat kiváltó objektív és szubjektív okok visszaszorulására vezet. Ebben a keretben a jogi felelősség preventív hatása nem ellentét, hanem egyirányú a társadalmi fejlődés általános tendenciájával. Ez jelentőségét tetemesen megnöveli, mert valóban hatásossá teszi a többi ugyanilyen irányban ható, uralkodó tényezővel való kölcsönhatásában és ugyanakkor arra vezet, hogy a szankciók — bizonyos átmeneti idő után — állandóan csökkenő tendenciát mutatnak, ennek a bonyolult folyamatnak megfelelően, amely megfelelő körülmények között az erőszak kiküszöbölésére, a jog elhalására fog vezetni, mert a társadalmi lét és a nevelés azt lassankint feleslegessé teszi. Ami pedig az átmenetet illeti, külön jelentőséget adnak a prevenció jogi eszközeinek a népi demokrácia viszonyai. Az átmeneti korszakban a levert ellenséges osztály tagjai még kifejtik visszahúzó hatásukat. A társadalmi tudatban — a kispolgárság, de a munkások és dolgozó parasztok széles rétegeinek tudatában is — még sok a burzsoá maradvány, még elevenek bizonyos burzsoá illúziók, még szinte egyedül üdvözítőkként élnek bizonyos burzsoá módszerek. A gazdasági és kulturális felemelkedés — az adott történelmi viszonyoktól függően — nem mindenütt bontakozik ki azonnal és nem hozza meg azonnal gyümölcsét bizonyos dolgozó rétegek tudatában sem. Ezért a népi demokrácia fejlődésében van egy időszak, amikor a jogi prevenció jelentősége igen nagy. Ilyen körülmények között a prevenció gondolat a polgári jogi felelősség körében is uralkodó gondolattá vált, mind a szovjet, mind a népi demokratikus jogtudományban.⁵ Ez a tény szükségessé teszi a prevenció fogalmának, határainak behatóbb elemzését. Az elemzés során a *szocialista és népi demokratikus* társadalomra, ennek igényeire, a szocialista jogra leszünk csupán tekintettel.

2. Amikor a prevencióról szólunk, mindenképp meg kell különböztetnünk annak kétfajta típusát. Az egyik pl. a vagyoni károk ellen úgy védekezik, hogy elrendeli biztonsági záruk, riasztóberendezések, vagyónőrök alkalmazását, a másik úgy, hogy a polgárok tudatában erősíti a károkozásoktól való tartózkodás és a védekezés iránti hajlandóságot és készséget. Az egyik — tág értelemben véve — *technikai-szervezési*, a másik *társadalmi-pszichikai* védekezés. A gyakorlatban szorosán össze is függnék egymással, mert hiszen a technikai-szervezési téren elkövetett mulasztás társadalmi-pszichikai hatással járó szankciókat vált ki; ebben az esetben viszonyuk jogi-dogmatikailag szólva a rendelkezés és a szankció viszonya: a technikai-szervezési prevenciót a rendelkezés, a társadalmi-pszichikait pedig a szankció valósítja meg. Nem állítható azonban, hogy ez mindig így van. A jogrendszernek is természetesen van erőteljes társadalmi-pszichikai hatása, nevelő ereje a benne foglalt tételek önmagukban is meggyőző voltánál fogva, — még akkor is, ha eltekintünk a netán félelmet keltő vagy biztonságot nyújtó szankció elemétől. Ugyanakkor vegyesen is jelentkezik a prevenció kétfajta típusa. A technikai-szervezési védekezés hatékonysága elriaszt a társadalomellenes maga-

⁵ A Szovjetunióban különösen *Joffe* és *Matvejev*; az objektív felelősség eseteire is kiterjesztve *Antyimonov* és *Jajeskov*. A csehszlovák irodalomban különösen *Stefán Luby*, akinek mintegy 1200 oldalas monográfiája a „Prevenció és polgári jogi felelősség” címet viseli.

tartástól, lazasága invitál erre: alkalom szüli a tolvajt. A megelőzésnek ez a fajtája tehát vagy erősíti vagy gyengíti a megelőzés másik fajtájának hatékonyságát. Más példa: a szabadságvesztésbüntetésnél főként a tettes megjavítása és generális prevenció kifejtése a cél, de emellett megvan a technikai jellegű megelőző hatás is: a börtönbe zárt személy fizikailag is el van zárva attól, hogy a társadalomban károkat okozzon. Ennek az összefonódásnak ellenére mégis a prevenciónak ezt a két ágát egymástól élesen el kell határolnunk, mert egész problematikájuk és módszereik különbözőek. Egészen más kérdés a társadalmi és egyéni tudatra való közvetlen hatás, és más kérdés a társadalomellenes magatartások fizikai, technikai, szervezeti akadályainak kiépítése, ha hatásukban ezek össze is fonódnak.⁶ Ebben a tanulmányban a társadalmi-pszichikai megelőzés egyes kérdéseit tárgyaljuk.

Ennek van egy általános sémája. Lényege: a megelőző hatás úgy érvényesül, hogy valamely körülmény az egyén, egy csoport vagy az egész társadalom tagjainak tudatában erősíti azokat a motívumokat, amelyek az adott társadalmi rendszerben uralkodó társadalmi követelményeknek megfelelő magatartás kiváltására irányulnak, illetőleg gyengíti azokat, amelyek ezzel ellentétes irányban hatnak, és ezáltal — szükség esetén — a motívumoknak az akaratelhatározás kialakítását megelőző harcában az erőviszonyokat az adott társadalmi követelményeknek megfelelően befolyásolja. Ilyen értelemben a megelőzés és az ösztönzés egymástól elválaszthatatlan: a társadalmi követelményeknek megfelelő magatartásra ösztönzés és az ellentétes magatartás megelőző elhárítása ugyanaz, csak a hangsúlyban van különbség. Néhol ebben sem: a szerződés reális teljesítésére való ösztönzés és a szerződésszegéssel szembeni prevenció ugyanazt jelenti. A kártérítési kötelezettség Damokles-kardja ösztönöz a jogszerű magatartásra, az anyagi ösztönzés jogi eszközei pedig preventív hatást gyakorolnak a társadalmi követelményeknek meg nem felelő magatartások ellen. Hogy a továbbiak során mégis csak prevencióról szólunk, annak az a magyarázata, hogy ezt az összetett jelenséget főként a felelősség szempontjából fogjuk tárgyalni.

A prevenció hatást kiváltó körülmény egyébként mibenlétét és hatását tekintve egyaránt igen sokféle lehet. *Mibenlétét* tekintve lehet olyan gazdasági, társadalmi, ideológiai mozzanat, amelynek mintegy *mellékterméke* a prevenció hatás, de nem irányul kifejezetten erre; így hat pl. az életszínvonal vagy a kulturális színvonal emelkedése. Irányulhat azonban *tudatosan a megelőzésre* vagy a megelőzésre is, mint általában a nevelés, bizonyos irányú propaganda vagy a jogi megelőző hatás kifejtése. *Hatásának* minőségét tekintve alapvetően vagy azáltal hat, hogy előnyöket helyez kilátásba a társadalmi követelményeknek megfelelő magatartás esetére, vagy pedig *hátrányokkal* fenyeget. Az előnyök és hátrányok is különfélék lehetnek. Lehet, hogy anyagi előnyökről, fizikai vagy anyagi hátrányokról van szó, mint az anyagi ösztönzés és a jogi büntetés esetében; lehet, hogy társadalmi előnyökről és hátrányokról, amelyek megbecsülésben, vagy pedig megvetésben, kiközösítésben stb. nyilvánulnak meg; végül lehet, hogy a társadalmi célok és érdekek felismerésén és vállalásán alapuló magasfokú öntudat síkján, lelkiismereti

⁶ Marton Géza a károkozás előtti és a károkozást követő prevenciót különbözteti meg (i. m. 109. p.). Ez lényegében megfelel a rendelkezésben és a szankcióban megnyilvánuló prevenció megkülönböztetésének: dogmatikai jellegű, anélkül, hogy az emögött meghúzódó, mélyebben fekvő lényegi különbséghez visszanyúlna.

téren jelentkeznek az előnyök és hátrányok. Ezek a különféle hatások természetesen nem jelentkeznek kizárólagosan, elszigetelten, hanem többnyire vegyesen lépnek fel. Először is ugyanabban az emberben bizonyos társadalmi érdekek védelmét túlnyomórészt még az anyagi ösztönzés vagy a jogi szankciótól való félelem biztosíthatja, más érdekekét pedig már fejlett öntudata. Ugyanabban a vonatkozásban is keveredhetnek ezek a hatások: a társadalmi követelményeknek megfelelő magatartás motívumai között egyidőben, egymás mellett szerepelhet valamennyi elem is. E hatások továbbá nem is mindig tudatosan jelentkeznek. Bizonyos magatartások kiváltódását, illetőleg elmaradását a nevelés által hosszú időn át folyamatosan érvényesített hatás automatikussá teheti: a motívumok harcának a tudatban való jelentkezése általában inkább kivételes, mint rendszerinti jelenség, noha a jognak éppen azokkal az esetekkel van dolga, amelyekben a motívumok harca gyakori.

E hatások *erkölcsi* megítélése is különböző. A túlnyomórésztben a kényszerűtől, anyagi veszteségtől való félelem, a közvetlen anyagi előnyök egyoldalú keresése, még ha legálisan történik is, alacsonyabbfokú ösztönző vagy megelőző erő, mint a többi, sőt, vannak, akik ennek erkölcsi értékét — nézetünk szerint helytelenül — teljesen tagadják. A megelőzés *hatékonysága* szempontjából is van különbség e hatásfajták között. Egyfelől: minél megszokottabbá válik a társadalmi követelményeknek megfelelő magatartás, minél kevésbé szorul közvetlen külső (fizikai, anyagi, közvetlen társadalmi megítélésben megnyilvánuló) támogatásra, minél „önkéntesebb”, annál hatékonyabb megelőző határról lehet beszélni. A fejlődés útja tehát: *a)* minél *megszokottabbá* tenni a társadalmi követelményeknek megfelelő magatartást, *b)* mindinkább erősíteni, szaporítani a társadalmi követelményeknek megfelelő magatartás kiváltását előmozdító motívumok közül azokat, amelyeket már nem az egyes konkrét esetekben fellépő külső (fizikai, anyagi, társadalmi) előny vagy hátrány éltet, hanem az egész rendszer-nyújtotta anyagi alapokon és az ezek felépítményén nyugvó, *állandóan ható meggyőződés és öntudat*. Ezt fejezi ki az SzKP XXI. kongresszusának határozata, amikor megállapítja: „A szocialista társadalom fejlődéséhez és a tömegek öntudatosodásához mérten a szovjet emberek mindinkább önzetlenül dolgoznak, egyre többet törődnek a társadalom jólétével, megszűnik a haszonvágy, s egyre fontosabbá válnak a társadalom javára végzett munka erkölcsi ösztönzői.”

Ez a célkitűzés természetesen egy egész történelmi korszakra szól, és egyáltalán nem a megelőzés *jogi* eszközeire épít. Sőt, voltaképpen a jog elhalásának folyamatát is magában foglalja, mert hiszen a jognak — ha a szocialista társadalomban növekszik is a kényszer kilátásától mentesen is ható belső meggyőző ereje és hatása — a lényegéhez tartozik a külső kényszer, illetőleg előny biztosítása. A következőkben azonban a megelőzés jogi eszközeiről lesz csupán szó, és pedig nem is minden vonatkozásban. Mindenekelőtt figyelmen kívül hagyjuk most azt a megelőző hatást, amit a jogtétellek belső meggyőző ereje ugyanúgy kifejt, ahogy egy nem-jogi célú oktató-nevelő vagy propagandaanyag is kifejthetne. Nem a jogtételben megnyilvánuló nézetek nevelő, preventív hatása foglalkoztat jelenleg, hanem a *jogintézményeké*.

Ezen a téren is határozott különbséget kell azonban tennünk aközött, hogy egy bizonyos jogi eszköznek, amelyet nem kifejezetten megelőző hatás kifejtsége érdekében alkalmaznak, *mellesleg preventív hatása is van*, és aközött, amikor a jogi eszközt *kifejezetten* — legalábbis túlnyomórésztben — *azért veszik igénybe*, hogy megelőző hatást fejtsenek ki általa. E kettő összekeve-

rése az irodalomban a prevenció kérdésének ellaposítására vezet, megnehezíti a prevenció tudatos alkalmazását és a prevencióra hivatkozást könnyen változtathatja üres frázissá. Kétségtelen pl. hogy az írásbeliség elmulasztásához fűzött érvénytelenségi szankcióknak van preventív hatása, a szankció azonban nem elsősorban erre irányul. Még a kisajátítási kártalanításnak is lehet olyan hatása, hogy nagyobb meggondolásra készítet a kisajátítás elrendelésekor, mégsem állítható, hogy a kártalanítás lényeges rendeltetése a preventív hatás kifejtése. Minthogy ezekben és az ezekhez hasonló esetekben járulékos, mellékes preventív hatásról van szó, elegendő ezt ezúttal tudomásul venni, és bővebben azokkal az esetekkel foglalkozni, amikor a preventív hatás *tudatos, szándékolt* előidézéséről van szó. Ennek általános jelentőségét az adja meg, hogy a jogtudomány egyik legfontosabb feladata a jognak a társadalomra gyakorolt hatása objektív lehetőségeinek és módszereinek konkrét vizsgálata.

A preventív, illetőleg ösztönző hatás *tudatos* alkalmazása két alapvető módszerrel megy végbe. Az egyik a közvetlen tömeges hatás, a másik a kiválasztottakra gyakorolt közvetlen hatás útján az egész társadalomra gyakorolt hatás. Az első fő megnyilvánulása az *anyagi ösztönzés* (megfelelő bér- és prémiumrendszer, nyereségvisszatérítés, igazgatói alap, árpolitika), amely közvetlenül hat a szocialista szektorban dolgozók és még működő magántulajdonosok széles rétegére, amely mintegy automatikusan „jutalmazza” és „bünteti” az egyest. A másik fő megnyilvánulása a hátrányokkal való fenyegetés vonalán a *felelősség*, az előnyökkel való hatás vonalán pedig az egyéni *jutalmazási és kitüntetési rendszer*. Ezek rendkívüli esetekre szóló kivételes intézmények, csak kiemelkedő esetekben kerülnek alkalmazásra. A két fő megnyilvánulás nincs egymástól elszigetelve: még kifejtjük, hogy a vállalat polgári jogi felelőssége a vállalattal szemben par excellence felelősség-jellegű, a vállalati kollektíva irányában azonban inkább az anyagi ösztönzés kategóriájába eső hatás gyakorlását jelenti. Ennek ellenére a megkülönböztetést lényegesnek tartjuk: az általános és a kivételes hatás eszközei egymástól eltérnek. Ezzel el is érkeztünk voltaképpeni témánkhoz, a megelőzésnek a felelősség területén betöltött szerepéhez.

3. Az eddigiekből következők, hogy a felelősség jogintézményének az a rendeltetése, hogy általa az állam *kivételes represszív eszközök alkalmazásával tudatosan megelőző hatást fejtsen ki* bizonyos, jogellenessé minősített magatartásokkal szemben. Ebben a tudatosan alkalmazott megelőzés szempontjából specifikus, a felelősség szempontjából általános a *kivételesség* és a *represszió* eleme. Mindkettő arra vezethető vissza, hogy *jogsértés* váltja ki: a jogsértés *megismétlődése* ellen hat. Az ilyen módon alkalmazott represszió ugyanis azzal a hatással jár, hogy a jogsértés képzetének netáni újabb felmerülése esetén ehhez hozzákapcsolja a represszió képzetét és ezáltal gátló motívumot hoz mozgásba. Alkalmazásra tehát *esetileg* kerül — tudniillik csak jogsértés esetén, akkor azonban ha nincs kizáró ok, lehetőleg mindig —, hatása mégis *általános*. Közvetlenül *egy-egy* jogsértőt sújt, de *mindenki* számára „tanulságul” szolgál.

A kivételességnek azonban ezen túlmenő jelentősége is van:

a) A kivételesség *nagyobb intenzitású* hatóerők alkalmazását teszi lehetővé és szükségessé. A represszió erőteljesebben, minőségileg másképpen jelentkezik, mint pl. akkor, ha egy munkás csak 95%-ra teljesíti a normáját és emiatt kevesebbet keres; ebben az utóbbi esetben voltaképpen olyan hátrányról van szó, ami a szocialista elosztás alapelvéből következik és nem is tekinthető szoros értelemben repressziónak. Itt egyébként egy olyan össze-

függés is megfigyelhető, hogy minél nagyobb a jogsértés, tehát minél inkább eltér a magatartás a normalistól, annál nagyobb a represszió, tehát a kivételesség a represszió mértékére is kihat.⁷

b) A kivételességben *önmagában* van bizonyos fokozott hatás-lehetőség. Önmagában az a körülmény, hogy a kivételes rendszabályok általánosan alkalmazottakká válnak, tompítja hatásukat.⁸ Kivételességüket tehát meg kell őrizni.⁹

c) A kivételesség végül arra vezet, hogy ezen a területen mindig bizonyos fokig *egyedi* elbírálásra, az egyes esetek külön-külön való megítélésére van szükség. Az egyediség foka azonban jogágazatok szerint különböző, e jogágazatok eltérő rendeltetésének megfelelően.¹⁰

Amikor tehát a következőkben a jogi felelősség specifikus prevenciók eszközeiről és ezek hatásáról lesz szó, mindig

- a) *kivételesen alkalmazott*
- b) *represszív jogi eszközöknek*
- c) a *megelőzés* szolgálatába való
- d) *tudatos állítására* utalunk.

Az ezzel kapcsolatban tárgyalandó további fő kérdések:

- a) kiknek
- b) milyen magatartásfajtaival szemben
- c) milyen minőségű és súlyú eszközökkel lehet maximális egyéni és társadalmi megelőző hatást kiváltani.

4. a) Arra a kérdésre, hogy *kikkel szemben* célszerű prevenciók intézkedést alkalmazni, a választ csak aszerint lehet megadni, hogy milyen prevenciók intézkedésekről van szó. A károkozó gyermekkel szemben pl. jogi eszközökkel nem lehet fellépni, csupán közvetlen nevelő eszközökkel; jogi eszközök legfeljebb technikai prevenciót idézhetnek elő, vagy megvethetik technikai alapjait a hosszú távú pszichikai prevenciónak (intézetben elhelyezés). Ezzel szemben az épeszű felnőttel szemben alkalmazhatók a jogi felelősség eszközei. A döntő ezen a területen az, hogy a jogsértő *azokkal az eszközökkel* befolyásolható-e, amelyek az illető jogágazatban rendelkezésre állnak, vagyis hogy az illető jogágazat speciális eszközei — mint még kifejtjük — *adekvátak-e* a megjavításhoz szükséges motivációs szükséglettel. Ebből az következik, hogy a „*vétőképesség*” *voltaképpen a polgári jog eszközeivel való befolyásolhatóságot jelenti*. A „*vétőképtelen*” is „*vétőképes*”, csak a megjavítására szolgáló eszközök mások. A kártérítés hatástalan, a fizikai kényszer hatástalan vagy egyenesen káros, — ezzel szemben a nevelés körében szokásos büntetés hatásos

⁷ Erre alább (43. p.) még visszatérünk.

⁸ Ha pl. szinte mindenki kap kitüntetést, a kitüntetés ösztönző hatása elvész és legfeljebb a kitüntetés *elmaradásától* való félelem ösztönözhet. Ha mindenki kap jutalmat, a jutalom ösztönzéstől szociális pótlékká válik.

⁹ Ez az összefüggés a népellenes rendszerek jogalkalmazásának fokozódó hatástalanságára vezet. Az ilyen rendszerekben a jogellenes magatartások objektív okai szaporodnak, egyre több jogsértés történik, a jogi felelősség alkalmazására pedig egyre gyakrabban kerül sor. Ez a jogi felelősség hatékonyságát egyre csökkenti és az ellentétes tendencia által amúgyis korlátozott preventív erő egyre fogy. Ez ellen a szankciók fokozásával védekeznek, ami viszont, amint még kifejtjük (42. p.), tovább halmozza fel a szembefordulás elemeit. Megfordítva: a Szovjetunióban, ahol egyre kevésbé van szükség kényszerszankciókra, a ritkán alkalmazott szankció, még ha enyhébb is, nagyobb társadalmi hatást vált ki.

¹⁰ Ld. alább, 46. p.

lehet. A döntő nem annyira az, hogy mennyit ismer fel a jogsértő magatartása társadalomellenességéből, mint inkább az, hogy a társadalmi követelményeknek megfelelő magatartást milyen eszközökkel lehet hatásosan befolyásolni. A jogsértő szellemi-erkölcsi fejlettsége tehát nem annyira abban a vonatkozásban döntő, hogy *mennyire láthatta be* tette társadalomra veszélyességét, hanem abban a vonatkozásban, hogy az adott jogágazat eszközei *mennyire alkalmasak kedvező befolyásolására*: ez utóbbiban természetesen mint egyik legfontosabb alkotóelem, az előbbi is benne van.

b) Különleges problémák merülnek fel a *jogi személyekkel* kapcsolatosan. Itt csak áttételeken keresztül érvényesülhet a társadalmi-pszichikai megelőző hatás. A főkérdés az, hogy kivel szemben érvényesüljön. Ha jogi személy működése során kívülálló kárt szenved, akkor mindenesetre van egy vagy több károkozó ember, akik a jogi személy részéről eljárva közvetlenül előidézték a kárt. Ezekkel szemben mindenesetre helyénvaló a prevenció, ha ennek egyébként megvannak a feltételei. Itt azonban az a kérdés is felmerül, hogy miképpen értékelendő a prevenció szempontjából az, hogy ők a jogi személy részéről jártak el, tehát a károkozó magatartást egy kollektíva tagjaként tanúsították. A kollektíva meghatározott szervezetben együttműködik. Az egyes tagok megkapják részfeladataikat, ezeket megmagyarázzák nekik, felhívják figyelmüket a netáni veszélyekre, felügyelnek tevékenységükre, ellenőrzik őket. A tagok az érdekek sűrű szálaival vannak összekapcsolva: erkölcsi-társadalmi érdekeik fűződnek a kollektíva hibamentes működéséhez, anyagi érdekük, hogy a tevékenység minden vonatkozásban sikeres legyen. Bizonyos közhangulatot alakítanak ki, amelyben magasra esaphat a munkakedv és tenyészhet a semmittevés, hanyagság, rossz szándék. Mindezekre lehet és kell is hatást gyakorolni, mert a kollektíva technikai, szervezeti és nevelési lehetőségei ma már általában olyanok, hogy a „külső elháríthatatlanok”-nak nevezett behatások kivételével úgyszólván minden károsítás elhárítható. Ezért — ha ez arányaiban nehezen mérhető is — a károkozás vagy a szerződésesség mögött a közvetlen károkozó magatartás mellett ott a kollektíva hibás és javítható magatartása is, tehát ott van a felelősség alapjául szolgáló magatartás. Ezért elvileg a jogi személy károkozása esetén a prevenció igény kétirányú: a *közvetlen* károkozó ellen és a *vállalati (szövetkezeti) kollektíva* ellen irányul.

A konkrét megoldás nem mindig egyszerű. Ha pl. a két tényező magatartásának társadalmi értékelése között igen nagy a különbség, akkor alapjában nem kerül sor mindkettővel szemben represszióra. Ha a közvetlenül károkozó *szándékosan* járt el, akkor egyfelől az ő magatartása igen súlyosan ítélandó el, másfelől ez a körülmény a kollektívának csak igen csekély mértékben róható fel, mert hiszen a szándékos károkozás ellen nehéz védekezni. Nem állítjuk, hogy egyáltalán nem lehet: már említettük, hogy a technikai-szervezeti védekezés hiánya tolvajt szülő alkalmat teremt. Mindennek eredményeképpen szándékos károkozás esetén a kollektíva felelőssége csak arra korlátozódik, hogy a közvetlen károkozóval egyetemlegesen felelős a károsulttal szemben és viselnie kell azt a veszélyt, hogy a teljes kárt nem fogja tudni a közvetlen károkozón behajtani.

A megoldás további jellegzetessége az, hogy *minőségileg nem ugyanaz* a represszió érvényesül a két irányban. Ez két vonatkozásban is megfigyelhető:

aa) Büntetőjogi felelősség — a szankciók jellege folytán — csak a károkozó alkalmazottat vagy tagot terhelheti. Lehetséges, hogy a közvetlen kár-

okozó büntetőjogi felelőssége mellett az okozott kár egy részét a vállalati kollektíva lesz kénytelen viselni.

bb) A rendszerinti eset azonban az lesz, hogy a jogi személy teljes polgári jogi felelősséggel tartozik a károsultnak és az ennek folytán kifizetett kártérítésnek csupán egy részét követelheti a munkajogi, illetőleg szövetkezeti korlátolt felelősség szabályai szerint a közvetlenül károkozó alkalmazottól. A represszió egy része tehát a kollektívát, más része a károkozó alkalmazottat fogja terhelni. E két rész között azonban igen lényeges különbségek vannak:

a) Az mindenekelőtt világos, hogy a *közvetlen károkozó* felelőssége a jogi felelősség alapeseteihez lesz hasonló: egyszeri, rendkívüli, meglehetősen érzékeny represszió éri őt egy meghatározott, általa felismert jogsértésből kifolyólag. A megelőző hatás ennek következtében az adott jogsértés-fajttával szemben hat és ennek legfeljebb mellékterméke lesz annak a tudatnak az erősödése, hogy általában nem fizetődik ki a jogsértés.

β) Nem ilyen a *jogi személyt* sújtó represszív rész. Egy-egy esetet a kollektíva talán meg sem érez. A különböző alkalmakkor és okokból kifizetett és meg nem térült kártérítési összegek összességükben hatnak: csökkentik a nyereséget, az igazgatói alapot, a nyereségvisszatérítést stb. Ekkor azonban nem az egyes, károkozással kapcsolatban álló személyeket sújtják, hanem az egész kollektívát, akárcsak a dolgozók egy részének közvetlenül kárt nem okozó rossz munkája. A prevenció sem egyediesített meghatározott károkokfajta ellen irányul, hanem közvetlenül általában a vezető, technikai és nevelőmunka megjavítására, a megfelelő közhangulat kialakítására stb. ösztönöz. Az így létrejövő kedvezőtlen eredmény felhívja továbbá a felső szervek figyelmét a bajokra és ezáltal további szervezeti-technikai megelőző intézkedések forrásává válik. Ösztönöz arra, hogy a kollektíva felkutassa és megbüntesse a közvetlen károkozókat, tehát tegyen szervezeti-technikai intézkedéseket a társadalmi-pszichikai prevenció fokozására. Mindent egybevetve: a kollektívának ez a sajátos kollektív felelőssége nem úgy hat, ahogyan a jogi felelősség szokott hatni, hanem úgy, ahogyan — a tárgyalt értelemben — az ennél enyhébb eszköz, az *anyag* ösztönzés hat, tehát tömegesen, állandóan, kevésbé drasztikusan, kevésbé specifikáltan. És ez így is van rendjén: a kollektíva felelőssége az *összkárokozásokban* domborodik ki, de az *egyes* károkozásokban a közvetlen károkozóéhoz képest általában csekélyebb fokú.

Lényegében ugyanez a helyzet, ha a károsult nem kívülálló személy, de maga a jogi személy: a vállalat vagy a szövetkezet. Ilyenkor is jelentkezik a mondott értelemben a kollektíva „felelőssége”, csak hogy *a károsult saját hibájának* a formájában: a dolgozónak — a megfelelő esetekben — korlátozott felelőssége folytán csak részben jut kártérítéshez. Az önhiba többi esetétől csupán annyit az eltérés, hogy a „kármeosztás” arányát a korlátolt felelősség mértékének meghatározásával jogszabály állapítja meg és nem bízza a vétkesség arányának megállapítását minden egyes esetben a bíróra. Ebben az esetben is áll továbbá az, hogy ha a közvetlen károkozó szándékosan okoz kárt, akkor általában nem hivatkozhat a kollektíva netáni mulasztására, amellyel megkönnyítette a károkozást, hanem a felelőssége teljes.

5. Annak a kérdésnek a megoldásában, hogy milyen *magatartásokkal szemben* helyénvaló a jogi felelősség körébe tartozó preventív eszközök alkalmazása, mindenekelőtt azt kell hangsúlyozni, hogy a jogot a *tett* vagy annak *elmaradása*, tehát az embernek a *külvilágban* való megnyilvánulása érdekli,

nem pedig tudati és akarati viszonyai önmagukban. Ez utóbbiak sem közömbösek, hiszen egyrészt kiváltják az előbbieket, másrészt a jog eszközeivel befolyásolhatók, de a cél mégis: a *külvilágban káros hatásokat kiváltó magatartás* megjavítása. Ebből nyilvánvaló az ún. „szándék-etika” csődje: az emberek nem kizárólag szándékaik szerint ítélandók meg, függetlenül attól, hogy milyen tetteiben nyilvánult meg ez a szándék, hanem aszerint, hogy tudatuk és akaratuk által kiváltott tetteik mennyiben feleltek meg a társadalmi követelményeknek, mennyiben befolyásolhatók jogi eszközökkel.

A jogi eszközökkel befolyásolható magatartások kiválasztásánál társadalmi-értékelő és pszichológiai szempontok vegyülnek. Az ilyen eszközök alkalmazásának ugyanis az egyes adott esetekben két alapvető feltétele van:

- a) a magatartás elítélő társadalmi értékelése és
- b) javíthatósága a jogi felelősség sajátos eszközeivel.

Ha az első feltétel hiányzik, nincs miért prevenciót alkalmazni, ha a második hiányzik, hiábavaló a prevenció erőfeszítés. Az első feltétel alapján társadalmi értékelés, a második alapján a pszichológia kérdése, habár az éles szétválasztás némileg mesterkélte. Egészében mégis helytálló, mert a jog és ezen belül az egyes jogágazatok a társadalomra veszélyes magatartásfajták közül lényegében aszerint választják ki azokat, amelyeket szankcionálnak, hogy azok közül milyen fajták kedvező befolyásolására van remény sajátos eszközeikkel.¹¹ Ennek megítélésénél pedig nem lehet mellőzni azt a kérdést, hogy az egyes eszközök milyen hatást váltanak ki azokban, akikkel szemben a hatást ki akarják váltani. Ez viszont alapján pszichológiai kérdés: az akarat kialakításának folyamatához tartozik. A jogsértővel szemben akkor kell meghatározott szankciófajtát alkalmazni, ha ez motívummá válhat a jogsértés adott típusának elkerülése érdekében. Igaz viszont, hogy ennek eldöntésénél nagy súllyal esnek latba az olyan nem-pszichológiai jelenségek is, mint a társadalmi, erkölcsi stb. tényezők.

Itt tehát együttesen jelentkeznek a társadalmi és pszichológiai elemek:

- a) *társadalmi* jelenség az, amit meg kell javítani és társadalmi tartalma van a javítás eszközeinek,
- b) *pszichológiai* a hatás mechanizmusa; intenzitása, eredménye.

A két feltétel — a társadalmi elítélés és a megfelelő jogi szankciókkal való javíthatóság — meglétének megítélését azonban a jog nem bízhatja kizárólag a jogalkalmazásra. Az ilyen eseti megítélések halmaza nyilvánvalóan egyenetlen és hullámzó jogalkalmazásra, önkényes megoldások általánossá válására vezetne. Ezért közbeiktatódik a felelősségi normarendszer, amely az általános és tipikus esetekre, az esetek többségére szilárd eligazítást ad és útmutatást tartalmaz arra nézve, hogy a jogszabályból közvetlenül meg nem oldható kérdéseket a jogalkalmazás hogyan oldja meg. Ez a jogi normarendszer pedig két síkon ad útbaigazítást:

- a) Bizonyos magatartások *jogellenesség* nyilvánításával megszabja, hogy a társadalmilag elítélt magatartások mely fajtáival szemben kell elvileg, általában a jog eszközeivel felvenni a harcot (többnyire *objektívnek* nevezett feltétel).

¹¹ Ismét figyelmen kívül hagyunk itt bizonyos viszonylag mellékes más szempontokat, mint pl. a szervezési-technikai megelőzés körébe tartozó büntetőjogi biztonsági intézkedéseket vagy a méltányosság kivételcs figyelembevételét a polgári jogi felelősség területén.

b) A felelősség *jogalapjának* meghatározásával — pl. azzal, hogy a vétkes (szándékos, gondatlan) magatartás vagy a fokozott veszéllyel járó tevékenység stb. releváns-e, — megszabja, hogy a jogellenes magatartások közül általánosságban milyen fajtákkal szemben lehet ténylegesen kifejezteni a megelőző hatást (általában — nem pontosan — *szubjektívnek* nevezett feltétel).

A jogi felelősség objektívnek és szubjektívnek nevezett feltételei közül tehát az első arra utal, hogy a társadalomra veszélyes magatartások mely fajtái kívánnak jogi szankciót, a második pedig arra, hogy milyen további — látni fogjuk, hogy bizonyos értelemben szubjektív, más értelemben azonban teljesen objektív — általános feltételei vannak a konkrét jogi felelősségre vonásnak.

A jogi felelősség prevenció eszközeit igénylő magatartásfajták törvényi meghatározása azonban nem jelenti azt, hogy a jogalkalmazás készen kapja a megoldást. Ennek van egy általánosabb és egy speciálisabb oka.

a) Az általánosabb oka abban áll, hogy nehézségeket okozhat az egyes esetekben feltárt magatartásnak a törvényhozó által kiemelt magatartásfajtaival való logikai egybevetése — adott esetben pl. egy magatartás vétkes vagy bűnös voltának felismerése, vagy egy adott tevékenység fokozottan veszélyessé minősítése. Az ilyenfajta jelenség a törvényi és a valóságban előforduló tényállások viszonya következtében minden területen önálló alkotó tevékenységet kíván meg a jogalkalmazástól. Ez tehát általános jogalkalmazási probléma. A felelősség vonatkozásában legfeljebb annyit lehet megemlíteni, hogy a szankcionált tényállások mindig meghatározott magatartásfajták. Ezek kialakítása jogpolitikai tevékenység eredménye. Létrejöttük annak a törekvésnek köszönhető, hogy a jogalkotás a *legtípikusabb* olyan magatartásfajtákat igyekszik megragadni, amelyek bizonyos *törvényszerűséggel* vezetnek károsodásra vagy más a társadalomra káros eredményre.¹² Helyes megállapításuk fokozza a jogalkalmazás hatékonyságát, a felelősség erejét. Jelentőségük igen nagy: felmentik a jogalkalmazást a teljesen egyedi elbírálás terhéől, valamint a polgárok biztonságérzetének és a jogalkalmazás szilárdságának alapjai közé tartoznak.

b) A felelősség sajátos problémája ebben a vonatkozásban a *közvetett okozás határainak megvonásában* áll. A kérdés: valamely jogsértés milyen távolra gyűrűző következményeit kell még a jogsértő rovására írni? A válasz elvileg eléggé egyszerű: ha az adott következményfajtaival szemben a jog sajátos represszív eszközeivel még ki lehet váltani specifikus megelőző hatást, a felelősség beáll, mert szankcióra még szükség van.¹³ Az elvileg egyszerű megoldás azonban a gyakorlatban egyáltalán nem egyszerű. Itt a jogalkotás sem tud messzebbmenő útbaigazítást adni és a bírónak egyedileg kell a prevenció hatás lehetőségének realitását megítélnie, — figyelembe véve azt is, hogy ha ott is alkalmaz szankciót, ahol ez nem indokolt, akkor, amint azt még kifejtjük, ellenkező motivációt vált ki.

Mindebből általánosságban az következik, hogy a jogi felelősség speciális eszközeivel való prevenció lehetőségének in abstracto fennálló realitása

¹² Ezeknek a törvényszerű károsító tendenciát mutató magatartásfajtáknak a szükségszerű okokkal való összetévesztésére ld. *Eörsi*: Az okozati összefüggés a polgári jog területén. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1958. I. k. 2. sz. 184. p.

¹³ A *specifikus* hatás megkívánása azt jelenti, hogy a szankció kifejezetten az adott következményfajta ellen hasson és ne csak általában mindenféle jogsértés ellen. Bővebben ld. *Eörsi*: Kísérlet . . ., 129. p.

a legszorosabb kapcsolatban van az okozati összefüggésnek a jog területén való figyelembevételével. *Az lesz a jogilag releváns ok, amely jogi eszközökkel megszüntethető; a jogi felelősség szempontjából az a kedvezőtlen társadalmi megítélés alá eső magatartásfajta lesz a jogilag releváns ok, amelynek leküzdésére hatékony motívumokat válthat ki a jogi szankció.*¹⁴ Ezeknek a releváns okként szereplő magatartásfajtáknak a kiválasztása pedig három lépcsőfokon történik meg:

a) a jogellenesség megállapítása,
b) a bűnösség, vétkesség, fokozott veszéllyel járó tevékenység stb. feltételül tűzése és

c) a magatartás és következmény konkrét viszonyának a jogi felelősség prevenciós eszközeinek alkalmazhatósága szempontjából való értékelése útján.

A jogszabályok útmutatása az első vonatkozásban a legegzaktabb és az utolsóban a legkevésbé egzakt. Ez nem utolsósorban azért van, mert az első vonatkozásban van a legnagyobb, az utolsóban a legkisebb súlya a társadalmi értékelés elemének a pszichikai elemekkel összevetve: a társadalmi értékrend általános, a pszichikai folyamatok megítélése viszont egyedi jellegű. Ezért az első a legáltalánosabb, az utolsó a legegységibb a megítélésre váró körülmények közül. Az első kettőről egyébként még a következőket kell megjegyeznünk:

a) A jogellenessé nyilvánítás a fentiekhez képest nem csupán azt jelenti, hogy a magatartás a társadalomra veszélyes, hanem azt is, hogy a jogi felelősség eszközeivel adott esetekben (a többi feltétel megléte esetén) *javítható*. Ezt igen lényegesnek tartjuk. Lényeges mindenekelőtt azért, mert ez határozott állásfoglalást jelent az ún. „Schutzstrafrecht” koncepciójával szemben. Akik ugyanis a prevenciót a maga általánosságában, kellő differenciálás nélkül helyezik a felelősség középpontjába, azok könnyen juthatnak olyan — a monopolkapitalista jogtudományban elterjedt — következtetésekre, hogy jogi szankciókra a társadalom vagy a potenciális elkövetők védelmében jogellenes magatartás nélkül is sor kerülhet. Valójában az a helyzet, hogy jogellenes magatartás nélkül csak technikai-szervezeti prevenciós intézkedések és az anyagi ösztönzéshez hasonló nem-rendkívüli eszközök jogosultak; jogellenes magatartás hiányában a felelősség rendkívüli represszív szankciói — amint azt a szankció minőségéről és mértékéről szóló fejtegetések során vázoljuk — nem adekvátak, nem célravezetők. Ha tehát a prevenció nem általános szólam, hanem konkrétan elemzett célkitűzés, akkor jogi felelősség csak jogellenes magatartáshoz kapcsolódhat és a prevenciós szemlélet egyenesen megkívánja a jogellenesség elemét. A javíthatóság figyelembevétele a jogellenesség fogalmkörében pedig azért lényeges, mert gyakori, hogy a társadalomra veszélyesség fokára vezetik vissza azt a körülményt, hogy valamely magatartás „csak” erkölcsileg ítélandó-e el vagy jogilag is, illetőleg „csak” polgári jogilag vagy büntetőjogilag is. Ez a mennyiségi szemlélet a valóság egy elemét egyoldalúan ragadja ki és ezért félrevezető, amellett, hogy meglehetősen semmitmondó s és nem is mindig igaz.¹⁵ Ha azonban azt a kérdést vetjük fel, hogy mely

¹⁴ Ld. *Eörsi*: Az okozati összefüggés . . . , 193. p.

¹⁵ Általában azt állítják, hogy a társadalomra veszélyesség nagyobb foka váltja ki a büntetőjogi felelősséget. Míg azonban pl. a testi sértés kísérlete vagy a becsületsértés csak büntetőjogi szankció alá esik, a súlyos károkozásnak polgári jogi következményei is vannak. Bővebben ld. *Eörsi*: Kártérítés jogellenes magatartásért. Budapest, 1958. 29—35. p.

magatartásfajtákkal adekvát az erkölcsi, jogi, illetőleg polgári jogi, büntetőjogi szankció, akkor ebben egyrészt mint egyik alkotóelem benne van a társadalomra veszélyesség foka is, de másrészt sokkal teljesebb képet kapunk, mert a társadalmi értékelés mellett a pszichikai oldal is kellő szerephez jut és lehetővé válik a szankciók minőségének is és nemcsak fokának az értékelése.¹⁶ Így válik megmagyarázhatóvá pl. az, hogy a polgári jogban lényegében minden károkozás jogellenes és egyes még oly súlyos, de vagyoni kárt, nem okozó jogsértések polgári jogilag szankcionálatlanul maradnak.

b) A jogi felelősség preventív eszközeit igénylő magatartás szubjektív elemei jogágazonként különbözőnek. A büntetőjogban, amelynek szankciói megbélyegzőbbek és általában súlyosabbak is, mint a polgári jogban, a bűnös-ség a felelősségrevonás szubjektív feltétele. A polgári jogban viszont, amely nemcsak szankcióit tekintve különbözik a büntetőjogtól, de abban is, hogy a vagyoni forgalom rendjének és egyensúlyának mintegy a mindennapos védelmét látja el, a helyzet másképpen áll. Ott — mint ismeretes — általában megkülönböztetik a „szubjektív” és az „objektív” felelősséget: a felelősséget a vétkeesség alapján és a felelősséget az „okozás” alapján. Ami a kettőnek a preventióhoz való viszonyát illeti, senki sem vitatja a vétkeessen alapuló felelősség preventív hatását. Az objektív felelősséggel már nem ilyen egyszerű a helyzet. Az objektív felelősség legtöbb ellenzője szerint ez a felelősségi forma nemhogy a károkozások megelőzése irányában hatna, de egyenesen fatalizmusra nevel: nem érdemes védekezni a fenyegető károk ellen, ha véltlenség esetén is kell kártérítést fizetni. Mások ezt üres elméletieskedésnek tartják és azt mondják, hogy a preventív hatás így még nagyobb is lehet: egyrészt nincs kibúvó és ügyeskedés, másrészt minél kilátástalanabb a védekezés a kártérítési igénnyel szemben, annál nagyobb a tényleges törekvés a károkozások elkerülésére.¹⁷ Mindkét nézetet túlságosan általánosnak tartjuk. Egyik sincs figyelemmel az objektív felelősség mögött megbújó esetcsoportok nagy eltéréseire és mindkettő a lehető legáltalánosabban fogja fel a preventív hatást: nem tesz különbséget a tudatosan alkalmazott, meghatározott magatartásfajta ellen irányított preventió és mindenfajta szankció általános preventív mellékhatása között.¹⁸ Valójában az objektív felelősség legtöbb esetcsoportjában a felelősség megváltoztatható emberi magatartás ellen irányul, és pedig olyan magatartás ellen, amelynek a vétkeesség nem szükségképpeni eleme ugyan, de amely mégis egyrészt gyakran vezet károsodásra, másrészt a kártérítés eszközével javítható. Ilyen pl. gépek üzembentartása, bizonyosfajta munkák elvégzése kezdetleges körülmények között, vadállat tartása stb. Mindezekben az esetekben *különleges tipikus kár-ok párosul különleges védekezési lehetőséggel*, és az „objektív felelősség” éppen erre a különleges, a vétkeesség kiküszöbölésétől független védekezésre ösztönöz. Itt is, mint elenyésző kivételtől eltekintve minden területen, a jogi felelősség a *jogellenes és egyben javítható* magatartásra kíván hatni, amellet, hogy egyszersmind más célokra — pl. a reparáció megkönnyítésére — is szolgál.¹⁹ A fokozott veszéllyel járó tevékenységért fennálló felelősség az idevágó esetek egyik csoportjában azon alapul, hogy bizonyos munkák (kútásás, kőfejtés stb.) kevésbé kezdetleges

¹⁶ A szankció adekvátságát ld. alább 43. p.

¹⁷ Ld. *Eörsi*: A tervszerződések. Akadémiai Kiadó, 1957. 469. p.

¹⁸ Ld. fent 32. p.

¹⁹ Az objektív felelősségnek a befolyásolható magatartáson és a méltányosságon alapuló esetekre oszlását ld. *Eörsi*: Kísérlet . . ., 128—132. p.

eszközökkel és módszerekkel is folytathatók és erre ösztönöz, másik csoportjában pedig azon alapul, hogy a technika fejlődése a veszély „termelésével” együtt „termeli” a védekezés szervezeti és technikai feltételeit is, és ezek kiaknázására ösztönöz. A kidobott, kiöntött dolgokért fennálló felelősség azon alapul, hogy a tulajdonos, illetőleg bérlő részben maga választja meg, részben maga nevei házanépét és így fokozottan ösztönözhető ezen a téren fokozott elővigyázatra stb. Ilyen körülmények között viszont egyáltalán nincs lényeges különbség a „szubjektív felelősség” és az „objektív felelősség” ama esetei között, amelyek nem kizárólag a méltányosságon alapulnak, mint a vétőképtelen személy kivételes felelőssége gondozója nemlétében — ezek pedig az „objektív” felelősség eseteinek túlnyomó részét teszik ki. Hogy mennyire nincs különbség, azt mutatják az olyan átmeneti esetcsoportok, amelyekben a felelősség ugyan tradicionálisan a vétőkészen alapul, de mégis különleges kár-okfajtról és védekezési lehetőségekről van szó. Ide tartozik a felelősség a vétőképtelen, az alkalmazott és megbízott magatartásáért, az épület összeomlásáért, épületrész leválásáért. A prevenció szempontjából tehát a *szubjektív és objektív felelősség hagyományos megkülönböztetése értelmét veszti*. A már említett szűk kivételtől eltekintve mindkettőnek közös *szubjektív és objektív* eleme van. Az *objektív* elem a magatartás tipikus kár-okként jelentkezése, a *szubjektív* elem pedig megváltoztathatósága a polgári jogi felelősség eszközeinek segítségével. A *különbség* — nem a „szubjektív” és „objektív” esetek, de valamennyi idevágó eset között — pedig abban áll, hogy a tipikus kár-okokként jelentkező magatartásfajtáknak más és más a jellegzetessége, ezért más és más a védekezés velük szemben. A prevenció más és más ellen irányul és ilyenformán a jogi szabályozás is eltéréseket mutat. Legfeljebb annyit lehet ezen a téren elismerni, hogy a legáltalánosabb javítható magatartás a *vétkes* magatartás, ezért ez tekinthető a polgári jogi felelősség szempontjából is a legáltalánosabb felelősséget kiváltó mozzanathoz, míg a többi idevágó tényállás a *különleges védekezést* igénylő magatartások változatos csoportjába tartozik. Hangsúlyozni kell azonban, hogy mindezek között alapvető különbség nincsen, mert mindezekben az esetekben *károsodásra vezető, de javítható* magatartásokról van szó.

Az idevágó további kérdéseket e tanulmány II. részében tárgyaljuk.

6. A preventív hatásra irányuló szankció *minőségének és súlyának* megállapításánál nagymértékben kell pszichológiai elemeket figyelembe venni. Megválaszolásánál abból kell kiindulni, hogy a szankcióra bekövetkező pszichikai reakció igen érzékeny lehet mind a jogsértőnél, mind környezeténél, a társadalomban stb. Nem lehet megelégedni az olyanfajta megállapítással, hogy a túl enyhe vagy túl szigorú szankciónak *kiseb*b a motiváló hatása. Ez csak bizonyos, gyakran nem is túlságosan széles határok között van így. E határokon túl azonban a hatás bizonyos vonatkozásokban éppenséggel *az ellenkezőjébe* csap át: a motiváció ellenmotivációvá válhat. Egy több ezer forintos visszaélés néhány száz forinttal való „büntetése”, vagyoni visszaélések kártérítés nélkül hagyása nemcsak hatástalan, de általános lazító hatással járhat: az államhatalom tekintélyét csökkentheti, az állampolgárok biztonságérzetében okozhat károkat stb. Másfelől az aránytalanul súlyos szankció ellenállásra nevel: lehet hogy visszaszorítja az adott fajtájú jogsértést, de felhalmozza a jogsértések általában való elszaporodásának motivumait. Kisjelentőségű bűncselekménynek túlzottan szigorú büntetése, általában a büntető út túlságosan gyakori igénybevétele olyan esetekben is, amikor fegyelmi

vagy polgári eljárás is elegendő volna, olyan visszatetszést halmozhat fel, ami másfajta jogsértéseket motiválhat: ugyanúgy nevelhet engedetlenségre, mint a túlságosan enyhe szankció.²⁰ *A helytelenül megválasztott vagy kimért szankció tehát nemcsak azzal fenyeget, hogy hatása csekély lesz, de azzal is, hogy az ellenkező hatást váltja ki.*

A megfelelő hatást kiváltó represszív eszköz kiválasztásánál elsősorban arra kell figyelemmel lenni, hogy adott körülmények között egy adott emberre egy meghatározott represszív szankció egy bizonyos hatással van és csak ilyen hatással lehet. A természetben szigorú ökonómia érvényesül: nincsen semmi „felesleges”, semmi determinálatlan kerülőút. Meghatározott okok meghatározott okozatokat váltanak ki. Lényegileg ugyanez a helyzet a pszichikai folyamatokkal is, hiszen ott is az anyag meghatározott mozgásformáival van dolgunk, ha magasabbrendű és részleteiben még nem eléggé tisztázott mozgásformáival is. Ez azt jelenti, hogy meghatározott inger meghatározott reakciót vált ki, meghatározott intenzitású motívummá válik és az így létrejött motívum irányának és intenzitásának megfelelő hatást vált ki: semlegesít más motívumokat, semlegesül, győzelemhez segít egy motívumcsoporthoz, alulmarad stb. Itt sincs semmi felesleges, nincs két vagy több út lehetősége — egy adott hatást és adott meglévő motívumkomplexumot feltételezve. Ez azt jelenti, hogy a prevenció céljára alkalmazott represszív hatásnak *differenciálnak és ökonomusnak* kell lennie, vagyis olyan minőségűnek és mennyiségűnek, hogy az *éppen a kívánt hatást váltsa ki*. Az esetleges többlet nem mint „felesleg”, elpazarolt energia fog szerepelni, mert ilyesmi nincsen, hanem mint kisebb-nagyobb intenzitású károsan ható erő; ugyanilyen hatása van a hiánynak is. A kellően differenciált és ökonomus szankciót *adekvátnak* nevezzük. *A szankcióval szemben az adekvátság követelményét kell támasztani.* Ez tehát azt jelenti, hogy a szankció az adott körülményekhez képest a *lehető legnagyobb megelőző hatást váltsa ki* — kedvező körülmények között teljesen gátolja meg azt, hogy a jogsértő tettét megismételje, de ha ez nem lehetséges, mert a jogsértő állapota olyan, hogy eleve csak ismételt szankció vezethet eredményre, akkor is a legnagyobb lehetséges hatást váltsa ki. Előfordul ugyanis, hogy a jogsértésre vezető motiváció annyira állandósult, hogy a még oly súlyos szankció is csak időlegesen hat; ezekben az esetekben nem várható a megelőző hatás teljes sikere, de ezekben az esetekben sem közömbös a szankció hatásfoka.

Az adekvát szankció követelménye nem fedi teljesen azt a követelményt, amit a szankcióval szemben általában támasztani szoktak, hogy ti. az a jogsértés társadalomra veszélyességével, a jogsértő bűnösségével, illetőleg vétkeességével legyen adekvát. A represszió ugyanis a társadalomra veszélyes magatartásra reagál, de nem azzal a primitív öncéllal, hogy „azt” okozza a jogsértőnek, amit a jogsértő okozott, és ezzel eleget tegyen valamiféle „isteni” igazságszolgáltatásnak vagy teljesen elvont igazságérzetnek, hanem a megjavítás céljával. A reagálás célja ugyanaz, ami a tudatos társadalmi tevékenységé:

²⁰ Rendkívüli időkben elkerülhetetlenné válhat rendkívüli szankciók igénybevétele. Ennek azonban párosulnia kell a társadalmi-gazdasági és politikai élet minden területén olyan intézkedésekkel, amelyek a többség számára bizonyítják, hogy e rendkívüli szankciók az ő érdekeiket szolgálják és amelyek semlegesítik az önmagában véve rendkívüli súlyú szankció igénybevételével járó bizonyos hátrányos hatásokat is. Ez a kérdés szoros kapcsolatban van a tömegek tudatállapotával; ennek a szankció súlyához való viszonyát ld. alább 49—50. p.

a világ, az emberek megváltoztatása. Ugyanakkor azonban azt sem lehet állítani, hogy a két követelmény ellentétes volna vagy akár csak független volna egymástól. A javítás céljára adekvát szankció megkeresése során mint egyik fontos, de nem kizárólagos elemre a társadalomra veszélyesség fokára is figyelemmel kell lenni. Az összefüggés a felszínen könnyen megmutatható: amikor a társadalom adott fejlettségi fokán a táliót érzik igazságosnak, akkor a leginkább a táliónak van nevelő, preventív hatása, a tálió erősíti a jogrendet és a jogsértés ellen irányuló motivációt egyaránt, vagyis a tálió adekvát szankció nemcsak a jogsértéshez viszonyítva, de a preventív igényből kiindulva is. Az összefüggés azonban mélyebben fekszik: annak, hogy az adott társadalom a táliót érzi „igazságos”-nak, az okai a társadalom gazdasági alapjában, termelési viszonyaiban vannak. A társadalomra fokozottan veszélyes magatartások nem pusztán e fokozott veszély miatt kívánnak súlyosabb szankciókat, hanem azért, mert az ilyen magatartásokkal szemben igen intenzív gátlórendszer kell kifejleszteni. Ez általában a nevelés, a társadalmi kölcsönhatás során ki is alakul. Ha valakinél hiányzik, akkor ez azt jelenti, hogy a gátló motivációnak súlyos hiányosságai vannak, amelyek csak erőteljes eszközökkel egyenlíthetők ki. Társadalmi szinten pedig: ha a nevelés és más eszközök révén erős, folyamatosan ható gátlórendszer épül ki, ebben a jog csak akkor veheti ki a részét, ha a maga részéről is hatékony eszközöket vet be. Ha nem ezt teszi, nemcsak közömbös marad a hatása, de — a már kifejtettek szerint — egyenesen negatív, mert rést hagy az egységes társadalmi védekezés falán és erősíti azokat a jogsértésre törő motívumokat, amelyek a társadalmi védekezés hiányosságaiba vetett hitből, esetleg ezek túlértékeléséből fakadnak. A társadalomra veszélyesség foka tehát ha nem is szabja meg közvetlenül a szankció mértékét, közvetve hat rá, ugyanúgy, mint az előreláthatóság. *A szankció adekvát volta tehát nem a jogsértéssel való adekvátságot jelenti, hanem a megjavításra leginkább alkalmas hatás minőségével és intenzitásával való adekvátságot.*

Könnyű azonban elméletileg felállítani az adekvát szankció követelményét. A valóságban az adekvát szankció megtalálásának több *relatív és abszolút* korlátja van, ami arra vezet, hogy ez az alapjában pszichológiai kérdés társadalmi elemekkel telik meg és pontos, egzakt megoldása lehetlenné válik.

a) Ami először a *relatív* akadályokat illeti, főként a következőkre kell a figyelmet felhívni:

aa) Az alapulfekvő tényezők *igen gyorsan változhatnak*, a jognak pedig bizonyos fokig *állandónak* kell lennie, ha valóban preventív hatást akarunk általa kifejteni.

bb) Az egyes emberek között viszonylag *nagy különbség* van, tehát minddel szemben más és más szankciót kellene alkalmazni, hogy e hatás azonos legyen. A jognak azonban nemcsak *állandónak*, de *általánosnak* is kell lennie. A társadalom, amikor egy-egy határozatot mérlegre tesz, az egyedi eltéréseket nem látja és csak az egyöntetűség van rá igazán hatással, ez pedig gátolja az egyedi különbségek túlságosan messzemenő figyelembevételét.

cc) Megközelítően sem rendelkezünk olyan *mérőeszközökkel*, amelyekkel akár a jogsértő pszichikai helyzetét, akár a társadalmi tudat állapotát az egyes konkrét esetekben le tudnók mérni. Előttünk rejtett, az egyes konkrét esetekben nyomon sem követhető társadalmi és egyéni-pszichikai folyamatokról van itt szó.

dd) A változás említett tényezőjével függ össze az, hogy a preventív intézkedésnek akkor sincs biztos hatása, ha minden tényezőt pontosan figyelembe lehetett venni, mert lehetetlen a *jövőbeli* hatásokat is eleve figyelembe venni: a jövőben felléphetnek erős, a jogsértés mellett ható motívumok is. Ezért van nagy jelentősége annak, hogy *minden* jogsértést kövessen megfelelő szankció: egyedül az *állandóság* képes arra, hogy tartósan ható motívumot alakítson ki, mert az a jogsértés reménytelenségének képzetével jár.

b) A teljesen adekvát prevenció hatás *abszolút* korlátja abban áll, hogy a prevenciót kétféle irányban kell kifejteni: *speciális* és *generális* irányban. Elvileg adekvátnek kellene lennie a prevenciónak a jogsértőre nézve és a társadalomra nézve egyaránt. Ez az egyes esetekben csak akkor volna lehetséges, ha mindenki teljesen egyforma volna. Az egyéni és társadalmi prevenciónak az egyes esetekben való egybeesése merőben *véletlenszerű*. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy ne lehetne arra törekedni, hogy *az esetek összességében* mégis *átlagosítva egybeessenek*.

Itt további nehézségek merülnek fel:

aa) Egyéni prevenció esetében a represszió *a jogsértőt sújtja*, neki kell azt elszenvednie és lehetőleg ennek az *egyéni* represszióknak kell — azzal a tudattal együtt, hogy a jogsértést *mindig* követi a represszió — a jövőben a preventív hatást kifejtenie. A társadalmi prevenció egészen más-képpen hat. Ha a jogsértőt megbüntetik, ez nem a társadalmat sújtja, a társadalom tagjai közvetlenül *nem szenvednek tőle*. Ezért valójában tartós preventív hatása nem annyira egy adott represszióknak van, mint inkább a represszió *ismétlődésének*, minden szükséges esetben bekövetkezésének. Ez arra a következtetésre kell hogy vezessen, hogy az *egyéni* prevenció adekvátságára kell a súlyt helyezni (mert hiszen a társadalmi az ismétlődés által hat), de úgy, hogy az egyes hasonló típusú esetekben alkalmazott szankciók mégse mutassanak nagy eltéréseket (mert különben az ismétlődés, feltétlenül bekövetkező társadalmi reakció tudata nem lesz eléggé eleven és mély).

bb) Nem pusztán két tényező: a jogsértő és a „társadalom” befolyásolásáról van szó, hiszen *a társadalom sem homogén*: alapvető jelentősége van az osztályokra tagozódásnak, de emellett jelentősége lehet a rétegekre tagozódásnak is; a szokások, nézetek vidékenként, családonként, más közösségenként eltérnek. A prevenció hatású jogkövetkezményt de lege ferenda minden-esetre elsősorban ahhoz a réteghez kell igazítani, amelyik a leginkább van kitéve a jogsértés adott típusára indító befolyásnak, és az egyes esetben az egyedi különbségek figyelembevételével mellett, nem utolsó sorban aszerint lehet a törvény keretei között ettől eltérni, hogy a jogsértő milyen osztályhoz vagy réteghez tartozik.

cc) További problémákat vet fel a társadalom egyes osztályainak vagy rétegeinek netáni *elmaradottsága*. Ha a preventív eszközök metafizikusan ehhez az adott helyzethez igazodnának, ez liberalizmusra vezethetne, az elmaradottsághoz való alkalmazkodásra, behódolásra ennek az elmaradottságnak. Az elmaradottságra ugyanis lehet úgy is reagálni, hogy ha bizonyos rétegek „még nem tartanak ott”, hogy valamely jogsértés súlyosságát megértenék, akkor nem fogják megérteni a súlyos szankciót sem, és az a visszajára fog fordulni. Ez a veszély — ha túlságosan nagy a szakadék a tudatállapot és a szankció súlyossága között és nevelő munka egyébként nem folyik — reális is lehet, de ez az út az elmaradottság leküzdésére nem fog vezetni. Az elmaradottságra azonban úgy is lehet reagálni, hogy *az egyéb nevelő eszközök*

mellett a jogi szankció súlyát is felhasználja az állam arra, hogy ráébressze az elmaradott rétegeket a jogsértés adott típusának súlyosságára. Ez a helyes út: ezen a meggyőződés és kényszer együttesen fejt ki hatást.

Ennek a kérdésnek egyébként a népi demokráciában rendkívül nagy jelentősége van. Kifejtettük, hogy a jogi prevenció a kapitalizmusban az általános fejlődési tendencia ellenében igyekszik hatni, a szocializmusban azzal együttesen hat. Ennek azzal a következménnyel kell járnia, hogy a szankciók csökkenő tendenciát mutatnak. Ez az egész történelmi időszakra vonatkozóan igaz is, de tagadhatatlan, hogy az új társadalmi rendszer kialakulásának időszakában a szankciók sok vonatkozásban súlyosabbá válnak, mint azelőtt voltak. Ez nemcsak a népi demokráciákra áll, de a kapitalizmus kezdeti időszakára is. Ez a jelenség is törvényszerű. Amikor ugyanis az új társadalom születik, egyrészt intézményei még nem szilárdultak meg, ellenségei még nagyobb veszélyt jelentenek, másrészt az őt védő gátlórendszer az emberek tudatában nem épült ki és lassan épül ki az új társadalom melletti motiváció is. Ez arra vezethető vissza, hogy egyrészt gyakran (ha nem is szükségképpen) gazdasági nehézségekkel is jár a kezdeti időszak, másrészt szükség-szerűen időbe telik, míg az új társadalom igényeinek megfelelő nevelés általánossá válik és még több időre, míg ez a nevelés az ismétlődés és folytonosság révén beidegződik és tartós hatást vált ki a legszélesebb rétegekben. A régi, elnyomított, torz tudat tehát viszonylag széles körökben még fennmarad és eltart egy ideig, míg átalakul a gazdasági helyzet fejlődésének és a nevelés folytonosságának hatására. Ebben az időszakban ezért a jogi prevenciónak egyelőre pótolnia kell azt a hatást, amit más nevelő tényezők még nem fejtenek ki, és pedig olyan körülmények között kell ezt megtennie, amikor még a régi társadalom urai által befolyásolt tudatnak a társadalmi tudatban nagy szerepe van. Ez magyarázza az átmenet kezdetének súlyos szankcióit és azt is, hogy az állandóan ható alapvető tényezők egy idő múlva éreztetni kezdik hatásukat és érvényesül a szankció csökkenésének szocialista tendenciája.

dd) Az egyéni és társadalmi prevenció eseti eltérései felvetik a szankciók *egyéniésítésének, differenciálása fokának* problémáját. A pontos mérés lehetőségét feltételezve a teljesen egyéniesített szankció tökéletesen szolgálja az egyéni prevenciót és tökéletlenül a társadalmi, az átlagosított szankció viszont sokkal tökéletesebben szolgálja a társadalmi prevenciót mint az egyéni. Ez a nagyjelentőségű probléma nemcsak a szankció mértékét befolyásolja, de az egész társadalmi értékelést is: a bűnösség, illetőleg vétkesség megítélésénél azt, hogy a jogsértő magatartást mennyiben mérjük társadalmi, mennyiben egyéni mértékkel. Erre a kérdésre sem lehet egyformán érvényes választ adni minden területen. Nagy szerephez jut itt az egyes jogágazatok eltérő rendeltetése és szankciórendszere. A büntetőjogi szankciók jellege és súlya pl. nagyfokú egyéniesítést kíván; ezért itt az általánosság, állandóság és egyöntetűség követelményét a büntetési tételek törvényi határainak meghatározása szolgálja, az egyéniesítésre pedig az ezen belül kiszabandó konkrét büntetés megállapítása során kerül sor.²¹ A polgári jogban a helyzet ettől gyökeresen eltér. Itt a vagyoni forgalom biztonságáról, az egyenérték védelméről van szó, a szankció is közvetlenül ezt szolgálja a reparáció révén. Ezért itt a szankció mértéke az okozott kárhoz igazodik. Ez annak ellenére, hogy teljesen független a vétkesség fokától, a generális prevenció szempontjából

²¹ A II. részben látni fogjuk, hogy ez sem lehet teljesen egyéniesített.

teljesen kielégítő és állandó érvényesülése általánosságban is növeli a jogrendbe vetett bizalmat, mert azt a meggyőződést erősíti, hogy az okozott károkat meg kell téríteni, a károsultak nem maradnak károsultak. Ez a megoldás az egyéni prevenciót is szolgálja ugyan, de korántsem olyan differenciáltan, mint a büntetőjog megoldása: a kártérítési kötelezettség visszatart a károkozástól, de hatása nem lehet olyan pontos, mint a büntetőjogé, mert *mértékét* már nem elsősorban a *létét* meghatározó prevenció, hanem a reparáció szempontja szabja meg.

Mindezeknek az itt csak érintett nehézségeknek ellenére a prevenció mértékére vonatkozóan áll a tétel: a *represszió*nak *társadalmilag adekvátnak kell lennie a megelőzéshez szükséges hatással*. Ez azt jelenti, hogy differenciált legyen, ha nem is mindig teljesen az egyéniesítésig menően.

II.

A megelőzésről kifejtettek szükségessé teszik a vétkesség, illetőleg a bűnösség kérdésének valamivel behatóbb vizsgálatát — annál is inkább, mert a szocialista felelősségi felfogás ezeket tekinti a felelősség alapjának.

1. Feltűnő, hogy ha az intézmény legfőbb rendeltetését a megelőzésben látjuk, akkor a vétkesség és a bűnösség egészen más szemszögből jelentkezik, mint ha erre nem vagyunk különösebb figyelemmel, vagy nem igyekszünk ennek az általános megállapításnak a következményeit levonni.

Általános felfogás szerint a vétkesség és bűnösség feltételezi azt, hogy a jogsértő a *társadalmilag helytelenített utat válassza*, noha másként is cselekedhetett volna; ezért a helytelen választásért érdemel repressziót. Ez a felfogás kézenfekvőnek és igazságosnak tűnik, noha a polgári jogi felelősség területén elvi és gyakorlati bonyodalmakra vezet. A polgári jog ugyanis, amikor a vagyoni forgalom biztonságát reparatív szankciók eszközével védi, *átlagosított* társadalmi követelményekkel lép fel a társadalom tagjaival szemben. Mármost akik a vétkesség lényegét a helytelen út választásában látják, az átlagosított társadalmi követelményeket nem fogadhatják el a vétkesség mércéjéül, ha következetesek akarnak lenni. Ezeknek abból kell kiindulniok, hogy a magatartást *az adott egyén* konkrét és nem a bonus paterfamilias, a jó szövetkező stb. elvont lehetőségeihez, képességeihez kell mérni, ha pedig ez lehetetlen, akkor ez a vétkességen alapuló felelősség csődjét jelenti és nyíltan át kell térni az objektív felelősségre.²²

Erősen vitatható azonban a vétkességnek, illetőleg bűnösségnek ez a felfogása, mint ahogyan a magyar filozófiai irodalomban vitatják is.²³ Úgy tűnik, hogy az etikai megközelítés más eredményre vezet, mint a pszichológiai, és a kérdés véglegesebb eldöntését gátolja az, hogy az agyfolyamatok működését nem ismerjük eléggé. A noha újjáértékelt, de megszokott etikai szemlélet a felelősséget csak akkor tartja jogosultnak, ha a cselekvő vagy mulasztó más magatartást is tanúsíthatott volna. Ezt a felfogást a mai ember ösztönös méltóságérzete is alátámasztja. Ugyanakkor azonban, ha a tudat működésében

²² Ez az egyik érve pl. *Marion Gézá*nak az objektív felelősség mellett (i. m. 40. pont). Ugyanezzel érvel *Zoltán Ödön* is (A jogellenes károkozásért való felelősség a Polgári Törvénykönyv tervezetében. Magyar Jog, 1957. 10. sz.).

²³ *Földesi Tamás*: A szabadakarat problémája a marxista filozófiában. Magyar Filozófiai Szemle, 1958. 1—2. sz. 65—93. p.

az anyag legmagasabbrendű mozgásformáját látjuk, akkor azt kell mondanunk, hogy az is alá van vetve az anyag mozgása általános törvényszerűségeinek. Ha pedig ez így van, akkor egy adott azonos szituációban kétféle magatartást aligha lehet tanúsítani. Lehet kívülről hatni a szituáció kialakítására, és hathat tudatosan maga a kérdéses alany is, ha ezt a tudatos hatást nála a pszichikai és a külső előzmények kiváltják, de az csupán a sokféle, gyorsan változó, alig felderíthető alkotóelem-előidézte látszat, hogy a külső és belső hatóerők adott összességéből kiindulva többféle magatartást is lehet tanúsítani. A pszichológiai megközelítés tehát elismeri a hatások igen finom, sokrétű alkalmazásának lehetőségét, de nem ismeri el azt, hogy az egyén mintegy függetlenül magától a tudatára befolyást gyakorló különböző irányú és intenzitású motívumok összességétől, válasszon; a hatáson és reakción kívül-, vagy felülálló is legyen, bizonyos relatív szabadsággal motívumai komplexumának bírójává váljék és így döntsön felettük. Ez a pszichológiai megközelítés visszatetszést kelt és azt úgy tekintik, hogy az etikát is, a jogi felelősséget is megszünteti.

Ez az aggály azonban nem feltétlenül indokolt. Elképzelhető, hogy ez a felfogás — ugyanakkor, amikor az etika területén azt vallja, amit *Engels* az egész filozófia „megszűnéséről” mondott²⁴ — éppenséggel tudományosabb alapra helyezi az etikát és a jogi felelősséget, mint amilyen alapokon korábban nyugodott. Ha a választás lehetőségéből indulunk ki, mindig marad egy önkényes bizonytalansági tényező, valami megbízhatóan nem befolyásolható, valami, ami metafizikusan ellenállhat a jónak és rossznak egyaránt — valami „lélek” féle. Ha viszont ezt kikapcsoljuk, akkor — eltekintve technikai tökéletlenségeinktől — *elvileg* teljes tudományossággal nevelhető az ember: a gyerek és a felnőtt egyaránt. A gyermek szoktatásának és nevelésének sikerességét nem szokták a gyermek valamiféle „választási szabadságával” kapcsolatba hozni; a felnőtteknél sincs erre szükség, ha csak nem akarunk a jog által alkalmazott erőszakra apologetikus magyarázatot adni. Erre azonban azóta, mióta az erőszakot nem a kizsákmányoló kisebbség érdekében alkalmazzák, mióta valóban a társadalomellenes magatartásfajták elleni megelőzést szolgálja, nincs szükség. Az erkölcsnek és a jognak pedig az a feladata továbbra is megmarad, hogy előírja és egyre magasabb szintre emelje a fejlődő társadalommal, az emberekkel szemben támasztott követelményeket. Továbbra is megmarad az a feladata, hogy megállapítsa az így kialakított normák megsértésének tényét és ennek megfelelően szankciókat alkalmazzon — mind tudományosabb alapokon olyan szankciókat, amelyek a kívánt célt, a megjavítást egyre nagyobb hatásfokkal érik el. Emellett nem kapcsolódik ki az erkölcsi energiák hatása sem: a társadalomellenes magatartás feltárása önmagában is motívummá válik a társadalomellenes magatartásokkal szemben.

Nem áll, hogy ilyen körülmények között a tudat szerepe közömbös és nincs különbség a tudatos és nem tudatos magatartás között, hiszen mindkettő determinált. Csupán az a nézet dől meg, hogy a nem tudatos folyamatok determináltak, a tudatosak azonban valamilyen „választást” engedők, tehát még alapjában sincsenek azoknak a törvényszerűségeknek alávetve, mint a

²⁴ „Ami . . . az egész eddigi filozófiából még önállóan megmarad, az a gondolkodás és a gondolkodás törvényeinek tana — a formális logika és a dialektika. Minden más feloldódik a természet és a történelem pozitív tudományában.” (A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig. Szikra, 1948. 30. p.)

tudattalan pszichikai folyamatok. A tudat jelentősége abban áll, hogy új, minőségileg magasabbrendű, de alapjában azonos törvényszerűségeknek alávetett motívumokat kapcsol be. Ezek éppen tudatosságuk által újabb külső hatások nélkül erősíthetők, fejleszthetők, növelhetők. A társadalmi érdekek felismerése megfelelő helyzetben és körülmények között és ezek által meghatározottan viszonylag önálló hatóerővé válhat. A tudatos folyamatok magasabbrendűsége tehát nem az anyagra vonatkozó legáltalánosabb törvényszerűségek alóli *mentességet* jelenti, hanem a törvényszerűségek legösszetettebb, legdifferenciáltabb és legnagyobb teljesítményre képes *érvényesülését*.

Vulgárisak továbbá azok a nézetek, amelyek szerint ez a felfogás fatalizmusra nevel — arra, hogy a jogsértő kezeit mosva így kiálthasson fel: „Így kellett tennem, mert így alakultak motívumaim.” Az ilyen felkiáltás ugyanis intézkedéseket kíván annak érdekében, hogy a jövőben azok a bizonyos motívumok másképpen alakuljanak. A jogsértésre indító motívumok túlsúlyát le kell küzdeni, ennek pedig egyik hatékony módja az, hogy a társadalmi helytelenítést a jogsértő fejére olvassák és ha kell, kényszerintézkedéseket alkalmaznak. Egyetlen más területen sem tekintik a szükségszerűség megállapítását fatalizmust keltőnek, megváltoztatást gátlónak. Semmilyen más területen nem állítják, hogy arra, ami szükségszerűen alakul ki, nem lehet hatni, sőt, minél inkább felismerik a szükségszerű alakulás rugóit, minél kevésbé maradnak a folyamatban fel nem derített mozzanatok, annál kedvezőbbnek tekintik a tudatos befolyásolás, megváltoztatás esélyeit. Miért ne állna ugyanez a pszichológiai folyamatokra akkor is, ha erkölcsi kérdésekről van szó?

A társadalomra különböző minőségben és fokban veszélyes magatartások az adott helyzetben, adott körülmények között nem választás, hanem szükségszerűen kiváltódott reakció eredményei, és a feladat: a hatás tényezőinek megváltoztatása. Ezen a téren a hiányosságokat különböző tipikus csoportokba osztják, hogy a megváltoztatásra alkalmas eszközök kellő differenciáltsággal és súllyal legyenek kiválaszthatók. A gyereknél, őrlőnél nyilván más eszközökre van szükség, mint az épeszű felnőttnél, mert más okok vezetnek a társadalomellenes magatartásra. Az épeszű felnőttnél a társadalomellenes magatartás gátlására szolgáló motívumok gyengeségét vétkességnek, bűnösségnek nevezik és az erre adekvát represszív eszközöket alkalmazzák, ugyanúgy, ahogyan a szellemi fejletlenségnek mint oknak is megvannak a helyes irányba való befolyásoláshoz a többé-kevésbé adekvát eszközei. A magatartás *determináltsága* szempontjából nincs különbség a vétőképtelen és a vétőképes személy között, de a *determinációt adó tényezők* között nagy különbség van és ezért nagy különbség van *befolyásolhatósága*, továbbá ennek *eszközei* szempontjából is. A vétőképtelen és a vétőképes között tehát nem az a különbség, hogy az utóbbiról in concreto elvárható volt, hogy ő maga akkor másképpen cselekedjék, hanem az, hogy a vétőképtelen vétkessé nyilvánítása nem vezetne adekvát prevenciós hatásra, nem befolyásolná a vétőképtelent, tehát öncélú volna. A vétkesség, bűnösség azonban nem öncélú, nem végső célja az erkölcsi felháborodás kifejezése és a tett megtorlása, hanem a társadalom, az emberek megváltoztatására irányuló társadalmi erőfeszítés fontos eszköze a maga területén, ti. ott, ahol a megállapításukra következő szankeió ezt a célt adekvát módon szolgálja.

E felfogás mellett a vétkesség és a bűnösség fogalmának kialakulása a társadalmi védekezés körébe tartozik: a társadalom melletti motivációt

szolgálja. Azzal, hogy a társadalmi követelményeket megszabja, erkölcsi és jogi alapjává válik annak, hogy az e követelményeknek megfelelő magatartásra irányuló motivumokat lehessen bekapcsolni, és ezáltal lehessen a társadalmat védeni. A vétkességről, bűnösségről szóló ítélet azt jelenti, hogy az általános érvénnyel megállapított társadalmi magatartásra indító motiváció vere-seget szenvedett és hogy ez a motiváció az adott szankciófajta révén erősíthető. A vétkesség, bűnösség tehát a társadalmi követelményeknek megfelelő magatartás kialakításához szükséges motiváció hiányának polgári jogi, illetőleg büntetőjogi eszközökkel befolyásolható eleme. Másképpen: a vétkesség, illetőleg a bűnösség

- a) a társadalmi követelményeknek meg nem felelő magatartás tanúsítása
- b) a motiváció olyan általános hiányossága miatt,
- c) amely a polgári jogi, illetőleg büntetőjogi repressziós eszközökkel társadalmilag adekvát módon javítható.

2. Ezek után vissza kell térnünk a vétkesség és a bűnösség *egyéni-esítésének* kérdéséhez. Említettük, hogy a polgári jogi irodalomban igen régóta folyik a vita afelett, hogy a vétkességet „objektív” vagy „szubjektív” ítéljék-e meg, hogy tehát a magatartást a jogsértő egyéni képességeihez vagy a társadalom általános követelményeit kifejező átlagosított zsinór-mértékhez kelljen-e mérni. A közfelfogás inkább az utóbbi felé hajlott, mert

a) ez felel meg a polgári jog sajátos rendeltetésének és ezt lehetővé is teszi a polgári jogi szankciók,

b) a szocialista etika nem ad felmentést a jószándéknak, ha a belőle fakadt tett a társadalomra káros, tehát a szocialista etika a követelmény-etika elvi alapján áll,

c) az ellenkező megoldás a gyakorlatban a bizonyítási nehézségek miatt kivihetetlen és erőltetése csak liberalizmushoz, a felelősség alóli mentesülés kiterjedéséhez vezethet.

Ezek az érvek a maguk körében igen helytállóak. Ha azonban a problémát az általunk kifejtett vétkesség-fogalom figyelembevételével vizsgáljuk, egyenesen abszurd lesz a teljesen egyéniesített elbírálás fenti módon kialakított követelménye. Ha ugyanis a választási lehetőséget tagadjuk, akkor a saját képességekhez és lehetőségekhez való viszonyítás egyenlő a felelősség alóli mentesítéssel, mert mással nem végződhet, mint azzal a megállapítással, hogy a jogsértő másként nem cselekedhetett volna, mint ahogyan cselekedett. Márpedig, mint kifejtettük, ez a megállapítás egyenesen provokálja az erő-feszítést annak érdekében, hogy legközelebb másként kelljen szükségszerűen cselekednie, tehát a megfelelő esetekben egyenesen provokálja a felelősséget, még ha ez valamiféle „lelki eredményfelelősség” is.²⁵ A kifejtett felfogás mellett tehát értelmetlen az a kérdésfelvetés, hogy a jogsértőtől saját képességeit és lehetőségeit tekintve milyen magatartást lehetett volna elvárni. Csakis olyat, amilyent ténylegesen tanúsított.

Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a vétkesség és a bűnösség területén egyéniesítésről ne lehetne szó. A legnagyobb mértékben szükség lehet erre az egyéniesítésre, csak hogy az egyéniesítésnek nem az a szempontja, hogy *mi lett volna elvárható*, hanem hogy *mi kell a hibás motiváció korrekciójá-hoz*. A legkevesbé sem áll az, hogy mindenkitől csak azt várjuk el, hogy saját in concreto egyedileg meglévő képességei és lehetőségei szerint tartózkodjék

²⁵ Ld. *Eörsi*: Az okozati összefüggés . . . 198. p.

a társadalomellenes magatartásoktól. Itt *objektív* körülmények érvényesülnek a *tipikus* helyzetekre. A követelményeket a társadalom az emberek és a helyzetek különböző típusaira nézve állapítja meg, tehát nem marad az *egészen általános* szintjén, de nem száll le az *egyedi* szintjére sem. Ezt úgy fejezi ki a magyar polgári törvénykönyv 339. §-a, hogy a károsodások elhárítása érdekében úgy kell eljárnia, ahogy az az *adott helyzetben általában elvárható*. Ez a társadalmi követelmény differenciált, de nem egyedi. Számot vet az „*adott helyzet*”-tel, de az „*általában*” elvárhatót várja el, vagyis egyenlő mértékkel méri az egyenlőtlenséget.²⁶ A büntetőjogban inkább a „*tőle elvárható*” kifejezést használják. Az eltérő szóhasználat utal a büntetőjog nagyon is megalapozott, nagyobb egyéniesítési törekvésére, de ez a kifejezőmód sem jelent teljes egyéniesítést, nem jelenti annyi egyedi mérték alkalmazását, ahány ember létezik, hanem szintén bizonyos — a polgári jogban alkalmazott-nál kisebb mértékű — átlagosítást foglal magában. Ezt mellőzhetetlenné teszi az egyedi pszichikai állapot mérhetőségének hiánya, és indokolja a generális prevenció ama követelménye, hogy bizonyos szilárdság nyilvánuljon meg a hasonló bűncselekményekben folytatott ítélkezés során.

A büntetőjog és a polgári jog különbsége tehát nem a „*tőle*” elvárható és „*az adott helyzetben elvárható*” különbségében van; ez csak jelzi az eltérést az egyéniesítés terén. A *polgári jog* a maga sajátosságainál fogva nem is megy az említett formulában foglaltaknál sokkal tovább az egyéniesítés során, legfeljebb a vétőképtelenség megállapításával kapcsolatban, továbbá akkor, ha kivételesen a kártérítés csökkentésére kerül sor, vagy ha több személy vétékességét kell összemérni, illetőleg a károsult saját hibáját kell értékelni. Ez azért van, mert a felelősségi elem itt a *jóvátételi* elemmel vegyül: a kötelezettség *alapját* a felelősség elvei, *mértékét* a jóvátételi igény szabja meg. A mérték kérdésében tehát egyéniesítésre a polgári jogban alig kerül sor. Nem így a *büntetőjogban*. Ezen a területen a szankció *mértéke is* kizárólag a társadalmi védekezés és megelőzés szolgálatában áll. Itt fokozott egyéniesítés szükséges és lehetséges, a büntetőjog tehát igyekszik megközelíteni az egyéni sajátosságokat a bűnösség fokának és mértékének megállapítása során. Az egyéniesítést azonban nem azon a vonalon megy végbe, hogy különböző emberektől *más és más magatartást* várhatunk el, mert a bűncselekmény minden címzettre nézve bűncselekmény, hanem azon a vonalon, hogy *milyen minőségű és mennyiségű represszió a leghatásosabb a hibás motiváció korrekciójához*. Ezen a területen az emberek különbözősége valóban döntő jelentőségű, mert az emberek megjavításához, fejlesztéséhez a különbözőségek figyelembevétele elengedhetetlen, míg az elvárhatóság vonalán a különbözőségek lényegessé minősítése lefegyverző és apologetikus. Ebből a szemszögből nézve *annál bűnösebb a jogsértő, minél nagyobb motiváció szükséges a megjavításához*. Azt lehetne erre mondani, hogy ilyenformán nem a büntetés függ a bűnösségtől, de a bűnösség a büntetéstől. Ha azonban bűnösségen a motiváció bizonyos hiányosságát értjük, akkor valóban annál nagyobb a bűnösség, minél nagyobb a motiváció hiánya. Ezzel azonban azonos az a megállapítás, hogy minél nagyobb a motiváció hiánya, annál intenzívebb preventív eszközre van szükség: annál nagyobb a büntetés.

Ez azonban csak bizonyos határig van így. Egy bizonyos határon túl már olyan nagyfokú a motivációs hiba, hogy minőségi változás következik be:

²⁶ *Marx*: A gothai program kritikája. *Marx—Engels*, Vól. m: II. 17. p.

a büntetés megszűnik adekvát prevenció eszköz lenni és átadja a helyét a beszámíthatatlan személyekkel szemben alkalmazott biztonsági intézkedéseknek. Ez a szemlélet az eddigi felfogás egy önellentmondását is kiküszöböli. Nem alap nélkül tartja a széles körben elterjedt közfelfogás, hogy aki súlyos bűncselekményekre vetemedik — pl. embert öl — az nem egészen normális; ilyen tette általában rendkívüli lelkiállapotban vetemednek, mert hiszen a nem-rendkívüli állapot az erős motiváció következtében az emberöléssel összeegyeztethetetlen. „Rendkívüli” lelkiállapotról itt olyan értelemben van szó, hogy az általános társadalmi motivációs hatás mellett az, hogy valaki bűncselekményt követ el, rendkívüli jelenség; minél súlyosabb a bűncselekmény, annál rendkívülőbb. Erről volt szó már azzal kapcsolatban is, hogy a felelősség általános értelme szerint rendkívüli represszív intézkedéseket jelent a prevenció érdekében. Márpedig a rendkívüli lelkiállapotnak a bűnösségről alkotott általános felfogás szerint felelősségesökkentő irányban kellene hatnia, mert minél rendkívülőbb valakinek a lelkiállapota, annál kevésbé „választhat” más magatartást. A javasolt felfogás szerint viszont addig a határig, amíg a jogi eszközök adekvátak a felelősség szempontjából, minél rendkívülőbb a lelkiállapot, annál rendkívülőbb represszív eszközökre van szükség a helyes egyéni motiváció szempontjából. A „rendkívüli lelkiállapot”-nak azonban van egy minőségileg eltérő értelme is: ha valaki, akinek a gátlórendszere egészenesen kiépült, olyan rendkívüli helyzetbe kerül, hogy pl. erős felindulásban bűncselekményt követ el. Ebben az esetben nincs szükség intenzív repressziós hatásra. Az elkövető gátlórendszere ugyanis ebben az esetben voltaképpen nem szorul erős támogatásra, hiszen a bűncselekmény kiváltásában az elkövetőre nézve külső körülmények játszották a döntő szerepet. Ilyenkor a repressziónak főként az a szerepe, hogy erősítsék a tudatot: a bűncselekményt büntetés követi.

A vétkesség, illetőleg bűnösség tehát a követelmények oldaláról nem egyéniesíthető, legfeljebb bizonyos típusokig menően differenciálható; a speciális és nem az egyedi síkján helyezkedik el. A prevenció eszközök szempontjából viszont egyéniesíthető, ha ezt az adott jogágazat-rendeltetése lehetővé, eszközei pedig szükségessé teszik.

3. A vétkesség ilyen felfogása mellett felmerül az a kérdés, hogy hol a helye a polgári jogi felelősség rendszerében. A szocialista felfogás ugyanis általában a vétkességen alapuló felelősséget tartja a polgári jogi felelősség alapvető alakzatának, mert ennek van a legáltalánosabb erkölcsi megalapozottsága. Ugyanakkor a társadalom tagjaival szemben támasztott követelmények megnövekedése és a károsultakról való fokozott gondoskodás az objektív felelősség bizonyos esetköreinek kiterjedésére vezet, ez pedig ellentmond a vétkességi kiindulás alapulvételének. Ezt az ellentmondást, amely — más indokkal — már a burzsoá jogban és jogfelfogásban is jelentkezik, a burzsoá irodalomban egyesek a vétkességi elv feladásával, mások formállogikai alapon igyekeznek kiküszöbölni.²⁷ Nézetünk szerint egyik megoldási kísérlet sem sikeres.

A kifejtettek azonban a kérdést, véleményünk szerint, lényegében megoldják. Igaz, megszüntetik a vétkesség középponti helyzetét, de a burzsoá megoldási kísérletekkel ellenkező irányban. Magasabb szinten megőrzik annak azt a lényegbevágó jellegzetességét, amelynek eddigi középponti

²⁷ Ld. *Eörsi*: Kísérlet . . . , 122—127. p.

szerepe tulajdonítható volt: a magatartás társadalmi értékelését és a megjavításra irányuló törekvést. Míg a burzsoá megoldási kísérletek az emberi magatartás értékelésétől és a megjavítására irányuló erőfeszítésektől eltávolodtak, addig ez a megoldási kísérlet az emberi magatartás társadalmi értékelését és a megjavítására irányuló törekvést helyezi a középpontba, és pedig nemcsak a vétkecségen alapuló felelősség esetében, de az „objektív” felelősség valamennyi számottevő esetosportjában is. Ezzel a „szubjektív” és az „objektív” felelősség szembeállításának jogpolitikai alapjai megszűnnek. Egységes felelősségi rendszer jön létre, mégpedig olyan alapokon, amelyek összhangban vannak egyrészt a felelősség általános fogalmával és rendeltetésével, másrészt azokkal az elvi megfontolásokkal, amelyek a vétkecséget avatták a polgári jogi felelősség középponti kategóriájává.

A polgári jogi felelősség középpontjába tehát *nem a vétkecs, hanem a hátrányos társadalmi értékelés alá eső és a kártérítés szankciójával javítható magatartásfajták* általánosabb, de azonos elvi alapokra helyezett fogalma kerül. Ezen belül szerepel *legáltalánosabb tipikus kár-okként a vétkecs magatartás, továbbá a különféle különleges védekezést igénylő tipikus kár-okként megnyilvánuló olyan magatartásfajták, amelyekkel szemben a kártérítés preventív hatást gyakorol*, és amelyek a jelenlegi rendszerben részben a vétkecségen alapuló felelősség különös esetei, részben az „objektív” felelősség esetei, a vétkecségtelen kivételes felelőssége kivételével.

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ И ВИНОВНОСТЬ

Дь. Эрш

В буржуазном обществе превентивное действие правовой ответственности препятствовало тенденции общественного развития, а в социалистическом обществе оно способствует манифестации этой тенденции; поэтому в социалистическом обществе санкции выявляют уменьшающуюся тенденцию, хотя в начальном периоде народной демократии временно проявляется противоположная тенденция. — Два (появляющиеся сплетаясь друг с другом) типа предупреждения следующие: организационно-технический и психический типы предупреждения; последний тип посредством мотивов направлен на обеспечение соответствующего общественным требованиям поведения. Он может заключаться в таком явлении, побочным продуктом которого является превентивное действие, и может быть прямо направленным на вызов превентивного действия. Данное действие вызывается представлением или предвидением выгоды или невыгод; выгоды или же невыгоды могут быть морально высшего или низшего порядка. Далее, действие может быть непосредственно генеральным (материальное побуждение) или исключительным, применяемым от случая к случаю (ответственность, награда). — *Ответственность путем применения исключительных пресивных средств вызывает сознательное превентивное действие против определенных видов антиобщественного поведения.* — Правовую ответственность можно применять против лиц, на которых принципиально можно воздействовать правовыми средствами (способность совершить преступление); в случае юридических лиц гражданско-правовую ответственность можно налагать как на коллектив, так и на наносящего ущерб члена последнего. — Правовая ответственность может быть направлена против проявляющихся во внешнем мире поведений, подлежащих отрицательной общественной оценке и исправление которых достижимо гражданско-правовыми средствами; в данном случае важную роль играют равным образом общественные так и психические элементы; это служит объяснением отклонений противоправных поведений, санкционируемых отдельными правовыми отраслями, и последовательное проведение этой теории приводит к разрешению противоречий между объективной и субъективной ответственностями в гражданском праве. — Санкция должна быть адек-

ватной мотивам, необходимым во избежание антиобщественного поведения: однако, точное определение этого невозможно, между прочим, ввиду отклонения механизма специального и генерального превентивного действия.

II. *Виновность или же понятие преступности основывается не на том, что преступник мог бы поступать по иному, а на том, что его действие было определено такими психическими элементами, на которые принципиально можно воздействовать средствами уголовного или же гражданского права.* Аспект индивидуализации заключается не в том, что можно было бы ожидать, а в том, что именно является необходимым для коррекции неправильной мотивировки. — В центре гражданскоправовой ответственности находится поведение, подлежащее отрицательной общественной оценке, и исправляемые применением санкции на возмещение убытков. Общие группы содержат виновное поведение, а специальные группы — поведения, требующие специальной защиты, появляющиеся в качестве типичных убытков, и исправляемые гражданскоправовыми санкциями.

PREVENTION ET CULPABILITE

Gyula Eörsi

I. L'effet préventif de la responsabilité juridique agit dans la société bourgeoise dans un sens contraire à la tendance générale de l'évolution de la société, — tandis que dans la société socialiste il favorise l'aboutissement de cette évolution. Pour cette raison, dans la société socialiste les sanctions légales tendent à regresser — même si dans la période initiale de la démocratie populaire la tendance contraire avait pu être observée. — Les deux types de prévention (liés d'ailleurs l'un à l'autre) sont: la prévention par des moyens d'organisation de nature technique, et la prévention psychique. Cette dernière a pour but d'obtenir de l'individu par une influence exercée sur les motifs qui déterminent l'acte un comportement correspondant aux exigences de la société. Elle peut se manifester dans des éléments dont l'effet préventif n'est qu'un phénomène secondaire, mais elle peut bien viser expressément l'obtention d'un effet préventif. L'effet de la prévention psychique est obtenu par la promesse ou par l'octroi de certains bénéfices, ou de certains préjudices, qui peuvent être d'une valeur morale plus ou moins élevée. Les effets peuvent être directement massifs (stimulation matérielle); ils peuvent exercer leur influence aussi par leur nature exceptionnelle (responsabilité, récompense). *Par l'application de moyens répressifs exceptionnels, la responsabilité exerce une influence préventive consciente contre certaines espèces de comportements antisociaux.* La responsabilité juridique ne peut être appliquée qu'à l'égard de personnes qui, en principe, sont susceptibles d'être influencées par des moyens juridiques (juridiquement capables de commettre des délits); en ce qui concerne les personnes morales, la responsabilité civile peut jouer tout aussi bien contre le groupe que contre son membre auteur du dommage. La responsabilité juridique peut être imputée à l'égard de toute sorte de comportements extérieurs qui sont blâmés par la société, pourvu qu'ils soient susceptibles d'être corrigés par les moyens offerts par le droit civil. A ce propos, les facteurs sociaux et psychiques jouent également un rôle important. Ce fait explique la différenciation entre les comportements qui sont frappés de sanctions par les différentes juridictions; leur application conséquente aboutit à la résolution de la contradiction qui existe en droit privé entre la responsabilité objective et la responsabilité subjective. La sanction doit être proportionnée aux moyens nécessaires pour faire éviter un comportement antisocial. Cependant, sa mesure exacte ne peut être fixée avec exactitude; elle dépend, entre autres, des divergences qui existent entre le mécanisme de l'effet de la prévention spéciale et celui de la prévention générale.

II. *Les notions de faute ou de culpabilité ne sont pas basées sur la possibilité qu'avait l'auteur d'agir autrement, mais sur les éléments psychiques qui ont déterminé son comportement et qui sont en principe susceptibles d'être influencés par les moyens dont disposent le droit civil ou le droit pénal.* L'individualisation doit considérer non ce qu'on aurait pu attendre de l'auteur, mais ce qui est nécessaire pour corriger les motifs de la faute. La responsabilité civile prend en considération essentielle les comportements blâmés par la société et corrigibles par l'application de la sanction de réparation du dommage. Ils comprennent un premier groupe des cas les plus communs de comportements fautifs; d'autres groupes nécessitant d'autres moyens de défense sont formés par d'autres genres de comportements qui provoquent d'autres cas typiques de dommages et qui sont susceptibles d'être corrigés par des sanctions relevant du droit civil.

A kriminalisztika rendszeréről

A kriminalisztika tudományának léte a gyakorlat igényeiből fakadt és elsődleges célja az igazságszolgáltatás mindennapi munkájának segítése. Művelői a szocialista országokban mind jobb felkészültséggel és egyre eredményesebben alkalmazzák az anyagi igazság megállapítására és a büntettek leleplezésére. A kriminalistákat¹ aligha illetheti az a vád, hogy a tudomány elméleti kérdésein, alapelvein való vitatkozás tenné ki tevékenységük túlnyomó részét. A helyzet inkább ennek az ellenkezője. A kriminalisztika tudománya sokszor közel áll ahhoz, hogy a pusztán empirizmus útjára lépjen és a gyakorlati bűnüldözés eredményes szolgálata mellett háttérbe szoruljanak tudományelméleti kérdései, teoretikus alapja. Vonatkozik ez a kriminalisztika hazai művelésére is.

Hazánkban a kriminalisztika tudománya eljutott a gyorsütemű fellendülés szakaszába. Alkalmazása egyre inkább szakszerűvé, alaposabbá és — a megfelelő anyagi-technikai alapok fokozott biztosításával — színvonalasabbá válik. Gyakorlati hasznát, szükségességét nem vitatják azok sem, akik egy sor elméleti kérdés tisztázatlansága miatt önálló tudomány voltát nem, vagy fenntartásokkal ismerik csak el. Annak ellenére, hogy a szocialista országok jogi és kriminalisztikai irodalma számos alapvető kérdésben már állást foglalt, a magyar kriminalisták még keveset foglalkoztak a kriminalisztika elméleti kérdéseivel és tudományáguk helyének kijelölését, jellegének meghatározását gyakran más tudományágak művelőinek engedték át. Így nem tisztázott egyértelműen a kriminalisztika helye a tudományok rendszerében és emellett magának a kriminalisztikának további fejlődését, tudományos előrehaladását is gátolja az a körülmény, hogy még a kriminalisták között sincsen teljes egyetértés a tudományág terjedelmét illetően. Vitás, hogy mi tartozik a kriminalisztika szakterületéhez és mi nem, mely részében tekinthető önállónak és melyben nem. Vitás ugyanakkor a kriminalisztika rendszerének és

¹ Bár a büntető eljárásjog egyetemi jegyzete szerint hazánkban a „kriminalista” megjelölés a büntetőjogász megkülönböztetése általában a más jogágak művelőitől, úgy érezzük, e szóhasználat jelentéstartalma az utóbbi években éppen a kriminalisztika fokozott előtérbe kerülése folytán is megváltozott. A gyakorlati életben a büntetőjog elméleti és gyakorlati művelőire egyre inkább a „büntetőjogász” (és megfelelően a „büntető eljárásjogász”) megjelölés használatos. Ezzel párhuzamosan mind gyakoribb a „kriminalista” megnevezés alkalmazása a kriminalisztika elméleti és gyakorlati szakembereire. Helyes volna e szóhasználatot általánossá, elvileg is elfogadottá tenni és elkerülni új, nehézkes — és a mondottak szerint felesleges — megjelölések (így pl. a „kriminalisztikus” megjelölés) úttörését, aminek jelei már mutatkoznak.

rendszerelésének kérdése is. Mindezeket a problémákat indokolt ezért újra és újra felvetni, megvitatásra bocsátani.²

Tanulmányunk tárgyául a kriminalisztika tudományos rendszerelésének kérdéseit választottuk. Megítélésünk szerint a kriminalisztika indokoltan lép fel azzal az igényvel, hogy önálló, ismeretelméleti szempontból helyesen megalapozott rendszerrel bírjon. Ugyanakkor e tudományra is nagyrészt áll az, amit Fogarasi Béla a tudományok osztályozásával kapcsolatban általánosságban megállapított, hogy ti. „teljesen hiányzik az egyes tudományokon belül a belső felosztás, a belső osztályozás, illetőleg amennyiben ez az oktatási és szervezeti kívánalmak nyomása alatt létrejött, teljesen empirikus, esetleges jellegű”.³ Természetesen egyet kell érteni Pawel Horoszowskinak azzal a nézetével, hogy a szocialista kriminalisztikának a rendszerelés önmagában nem a leglényegesebb kérdése a burzsoá kriminalisztikával való összevetés szempontjából. Mégis e kérdésnek kétségtelenül van elméleti és gyakorlati jelentősége, mégpedig nem is csekély. Jelentősége van mind a tudomány-szervezés szempontjából, mind pedig azért is, mert a tudománynak belső összefüggéseken alapuló helyes osztályozása ahhoz is hozzásegít, hogy szorosabbra fűzze a kapcsolatokat az egyes tudományok és a tudományok művelői között. Még lényegesebb ennél az a szempont, hogy a helyes, mélyreható osztályozás egyszersmind a jelenségek magyarázatához is hozzájárul és sok esetben a kérdésfeltevés funkcióját tölti be az elmülethez való viszonyában.⁴

Ha ehhez hozzávesszük azt a további és Fogarasi által nyomatékosan hangsúlyozott helyes követelményt, hogy az osztályozási eljárásokban is állandóan a dialektikus materializmust kell szem előtt tartani és az elavult osztályozásokat újakkal kell helyettesíteni: elviekben és általánosságban elegendő érvel sorakoztattunk fel e kérdés újbóli felvetésének szükségessége mellett. A további, konkrét érveket megállapításunk szerint bőségesen nyújtani fogják az alábbiakban elmondandók, amelyekből a rendszer és a terminológia sok vonatkozásának tisztázatlansága kellően napvilágra kerül.

Kétségtelen, hogy aligha lehetne egy tanulmány keretében akár az átmenetiség igényével is, megoldani a rendszerelés kérdéseit vagy akár csak felvetni a kínálkozó valamennyi problémát. Ezért tudatosan csupán a legfontosabbnak ítéltekre kívánunk kitérni. Egyúttal azonban mellőzhetetlennek tartjuk, hogy a rendszereléssel bár csak közvetve összefüggő, de alapvető fontosságú néhány elvi kérdéssel ugyancsak foglalkozzunk. Mindezzel — azt reméljük — eredményesen szolgálhatjuk a vita szélesebb körű folytatásának sokszor felmerült igényét.

A rendszer kérdésében történő állásfoglalásnak szükségképpen előfeltétele: a diszciplína határainak a megvonása. Annak tisztázása nélkül ugyanis,

² A kriminalisztika tudományos rendszerelési kérdéseit hazánkban első ízben az Állam- és Jogtudományi Intézet által életre hívott Kriminálisztikai Munkaközösség vitatta meg 1956-ban. A vita alapjául Kertész Imre előadása szolgált, amelynek tézisei sokszorosított formában kibocsátásra kerültek. A továbbiakban a munkát „Kertész: Tézisek” megjelöléssel idézzük majd.

³ Fogarasi Béla: A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései. Az MTA II. Osztályának Közleményei, 5. köt. 1—4. sz. Bp. 1954. 5. p. (A továbbiakban: Fogarasi, Osztályközlemények.)

⁴ Vö. minderre Fogarasi, Osztályközlemények. 1. és 18. p., továbbá Fogarasi Béla: Logika. 4. kiad. Bp. Akadémiai Kiadó, 1958. 405. és 414. p. (A továbbiakban: Fogarasi: Logika.)

hogy mely kérdések, milyen terjedelemben, mit felölelően tartoznak a tárgyalt tudományág körébe, a rendszerezés csak talajtalan, meddő kísérlet lehet, problémájának felvetése mit sem ér. A kriminalisztika tudományát illetően azonban még a belső rendszerezés feladatától függetlenül, önmagában is indokolt és időszerű felvetni a határok megvonásának a kérdését, arra a sajátos helyzetre figyelemmel, ami a bűnözéssel, a bűncselekménnyel foglalkozó tudományok körében kialakult. Tény ugyanis az, hogy a kriminalisztika viszonya a többi „crimen”-tudományhoz, elsősorban pedig a kriminológiához a nyugati irodalomban nincs kellően tisztázva. A kriminalisztika hol mint a kriminológia része, hol önálló tudományként, majd meg mint a bűncselekményekkel foglalkozó tudományok gyűjtőneve jelenik meg, ezen belül is változó tartalommal, ingadozó terminológiával. Louwage rámutatott arra, hogy a „kriminológia” és „kriminalisztika” megjelöléseket gyakran összehasonlíthatjuk vagy használóik egyszerűen kitérnek definíció nyújtásának az útjából. Schultz erről a következőket írja: „Kriminológiáról és kriminalisztikáról szólnak és sokszor mindkettőn ugyanazt értik, ti. a bűncselekményről szóló tant. Mások azt az álláspontot képviselik, hogy a kriminológia fogalma a főfogalom, amelynek a kriminalisztika egy alárendelt részterülete. Ismét egy harmadik nézet a két kifejezést különböző jelentéssel egymás mellé állítja. Gyakran egyáltalán ki sem térnek a két fogalom viszonyának megmagyarázására és válogatás nélkül használják ezeket.”⁵ A szocialista tudományban pedig — a kriminológia megjelölésnek egészen a közelmúltig fennállott mellözése következtében — lényegében az elhatárolás elvégzésének szükségére került fel. Ezzel függ össze azután az is, hogy önálló kriminológiai diszciplína elismerésének hiányában a kriminalisztika rendszerébe vonult be több olyan témakör is, amelynek tulajdonképpeni helye a kriminológiában volna. E kérdésre a továbbiakban fogunk visszatérni.

A kétségtelenül fennálló rendszerezésheli és terminológiai konfúzió a tárgyalt tudományágak kialakulásának történetében gyökerezik. A XIX. században az elméleti-tételes büntetőjogtudomány mellé felzárkózó, a bűnözés reáliáival foglalkozó új tudományágak kialakulása ugyanis egy sor lényegében spontán módon létrejövő, addig nem ismert fogalom megszületését is jelentette. Az új tudományágak első művelői tárgykörük megjelölésére elnevezéseket kerestek és alkottak, ezeket egymástól függetlenül gyakran más-más kérdés-komplexum megjelölésére használva fel. Az a további történeti folyamat azután, amelyben a spontán módon létrejött fogalmaknak tudományos fogalmakká történő átalakítására kerülhetett sor,⁶ így eleve bizonyos terminológiai adottságok árnyékában mehetett csak végbe. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy az első tudományos rendszerezési kísérletek olyan időszakban történtek, amikor a kialakuló tudományágak további fejlődésének lehetőségei és útjai még korántsem voltak felmérhetők, érthetővé válik, hogy e rendszerezések az ugrásszerű fejlődés évtizedei után végképp nem felelhetnek meg a követelményeknek. Még kevésbé nyújthatnak alapot a szocialista tudomány számára, ahol a bűnözés lényegének feltárása, a bűnözés elleni küzdelem perspektíváinak egzakt meghatározása merőben új tartalommal tölti meg az e társadalmi jelenséggel foglalkozó tudományágakat is.

⁵ Vö. Louwage, F. E., *Kriminalistik*, 1949. 24. p.; Schultz, K.; *Kriminologie und Kriminalistik*. *Kriminalistik*, 1956. 8. sz. 288. p.

⁶ Vö. Fogarasi: *Logika*. 179. p.

Nem lehet célunk az, hogy a történeti fejlődés teljes menetén végigkísérjük a ma használatos elnevezések és elhatárolások kialakulását. Felesleges volna pl. bővebben foglalkozni Franz von Liszt életművével, amelyben a „kriminalisztika” elnevezés, mint a „gesamte Strafrechtswissenschaft” szinonimája, a bűncselekményekkel foglalkozó tudományágak gyűjtőneve jelenik meg. Ez a szóhasználat ma már teljesen elavult, praktikusan nem fordul elő és ennek folytán terminológiai zavart sem okoz.⁷ Szükséges azonban kitérni Hans Gross rendszerezési kísérleteire, annál is inkább, mert Gross felfogása mind a mai napig érezteti hatását a tárgyalt tudományágak határainak megvonásában.

Hans Gross híressé vált munkájának, „A vizsgálóbíró kézikönyvé”-nek 3. kiadását bevezető előszavában írja: „Ami a könyv részben megváltoztatott címét illeti,⁸ most már feljogosítva érzem magam arra, hogy a könyv tartalmát mint a „kriminalisztika rendszerét” jelölhessem meg, miután a kriminalisztika ma mint önálló diszciplína megtalálta a maga élesen elhatárolt munkaterületét és beható feldolgozást, önállóságának pedig elismerést nyert.”⁹ „A kriminalisztika mint a büntetőjog reáliáinak a tana . . . elvezet bennünket a bűncselekményeknek, keletkezésüknek, részeiknek, lefolyásuknak és céljaiknak a lényegéhez.”¹⁰ A kriminalisztika ilyen „rendszere” lényegében a bűnözés reáliáival foglalkozó tanok összessége, az ún. segédtudományok gyűjtőneve, tehát a Liszt-féle fogalomnál csak annyiban szűkebb, hogy nem kívánja magába foglalni az anyagi és alaki büntetőjogtudományt is. Hat évvel később, a 4. kiadás előszava már más felfogást tükröz. Gross maga leszögezi, hogy a kriminalisztika rendszeri helye megváltozott, más lett ahhoz képest, ahogy kezdetben helyesnek mutatkozott. Olyan testvértudományok jelentek meg mellette, mint a kriminálantropológia, -statisztika,¹¹ -pszichológia, -szociológia, s ezek feltétlen figyelmet érdemelnek. A kriminalisztika ezért itt már részévé válik a bűncselekményről szóló tannak: a kriminológiának, amely viszont az összes többi „segéd”-tudományt is magába foglalja. Hans Grossnak ez a felfogása szolgáltatta és szolgáltatja mind a mai napig az alapot azoknak, akik a kriminológiát a bűnözés reáliáival foglalkozó tudományok gyűjtőnevének, a kriminalisztikát pedig ennek részeként tekintik.

Az elhatárolás további, későbbi nehézségei nem is annyira a kriminalisztika, mint a kriminológia oldaláról jelentkeztek. A kriminológia jelentés-tartalma és tárgyköre ugyanis gyors és jelentős változáson ment keresztül. Egyre inkább vesztít gyűjtőnév-jellegéből és szűkül le jelentése a bűnözés okait és megjelenési formáit vizsgáló diszciplínára, illetve az e kérdésekkel foglal-

⁷ Érdemes megemlíteni, hogy az elnevezés első irodalmi előfordulása — amelyet sok szerző hol Lisztnek, hol H. Grossnak tulajdonít — még 1848-ból származik. Horoszowski mutatja ki tankönyvében, hogy elsőként Górszki használta „A régi és új idők legérdekesebb bűnperceinek gyűjteménye” c. művében. Jelentés-tartalma félreérthetetlenül nem a későbbi Liszt-i felfogásnak felel meg, hanem a nyomozást érti alatta. Vö. Horoszowski, *Pavel*: *Kriminalisztika*. Varsó, Állami Tudományos Könyvkiadó, 1955. (Magyar fordítás kéziratban.) 12. p. (Itt is, mint valamennyi kéziratot magyar fordítással rendelkező műnél, a hivatkozott oldalszámok a magyar fordítás megfelelő oldalát jelzik.)

⁸ E kiadásban jelenik meg ugyanis először az alcím: als System der Kriminalistik.

⁹ *Gross, Hans*: *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*. München, Berlin u. Leipzig, J. Schweitzer Verlag, 1914. 1. rész. IV. p.

¹⁰ *Gross* i. m. IV. p.

¹¹ A rendszer érthetőségét nem könnyíti, hogy a műben sajtóhiba folytán a statisztika helyett is kriminalisztika áll.

kozó résztudományok (a bűnügyi aetiológia, -biológia, -szociológia stb.) nevére. Új gyűjtőnevek, főfogalmak jelentek meg (Kriminalwissenschaft, criminal science), amelyek azután hol magukban foglalták a kriminológia mellett a kriminalisztikát is, hol nem. A kriminalisztika mindenesetre haladt a maga útján és a sokasodó önálló monográfiák szerzői vagy egyáltalán nem foglalkoztak a kriminológiához való viszony kérdésével, vagy — többnyire a Gross-i tradíciók nyomán — megelégedtek annak leszögezésével, hogy az előbbi az utóbbinak a része, egyszerűen nem véve tudomást a kriminológia elnevezés jelentéstartalmának változásáról. Sok gyakorlati következménnyel mindenesetre nem járt az egymáshoz való viszony kérdésében történő állásfoglalás sem: a két tudományterület művelése egymástól elszakadva, külön utakon haladt és a főfogalomba való együvé tartozásnak az előszó vagy bevezető átlapozása után semmi jelét vagy kihatását sem sikerülhet felfedezni. Igaz, született egy-két olyan mű is — elsősorban az amerikai kriminológusok tollából —, amelyek megkísérelték a kriminológia rendszerében együtt tárgyalni az oktan, jelenségtan, felderítés, megelőzés, büntetésttan stb. valamennyi kérdését. Azok közül az európai szakírók közül, akik az anyagot így rendszerezik, nálunk is ismert Seelig műve.¹² Könyvéről találóan állapítja meg Horoszowski, hogy ebben a vonatkozásban „nem megy túl a könyv szövegébe mesterségesen beiktatott főbb nyomozási kérdések tárgyalásán”.

A következmények inkább más vonalon jelentkeztek: általános jelenséggé vált, hogy a kriminalisztika rendszerének felépítésénél abba kriminológiai elemeket is bevontak és ennek megfelelően a kriminalisztika fogalma is hol tágabb, hol szűkebb értelemben, több vagy kevesebb kriminológiai „beütéssel” jelentkezett.¹³

Az „átfedés” a kriminológia és kriminalisztika mai kutatási köreiből elsősorban két kérdéskomplexum terén jelentkezik. Mindkét tudományág ugyanis foglalkozik a bűncselekmények jelenségtanával (kriminálfenomenológia) és megelőzésének kérdéseivel (kriminálfenomenológia) és megelőzésének kérdéseivel (kriminálfenomenológia). A jelenségtan Hans Grossnál a kriminalisztika egyik főrésze, amelyik foglalkozik a bűnöző tevékenységének lényegével, trükkjeivel, nyelvével („tolvajnyelv”), jeleivel és jelzéseivel, a szimulációval, a normális és pathoform hazugsággal, a bűnöző babonáival, álneveivel, szokásaival és ezen felül az egyes bűncselekményfajták elkövetésének sajátosságaival. Azóta is — hol megnevezve, hol anélkül — a kriminalisztikai munkák rendszeresen foglalkoznak e kérdésekkel, legtöbbször az ún. krimináltaktika szerves részének tekintve az itt feldolgozott ismereteket. Egyes szerzők, így pl. Horoszowski, a krimináltechnika körében tartják tárgyalandónak az elkövetésre használt technikát és a taktika körében a véghezvitel taktikáját is. Mások a kriminalisztika önálló ágaként fogják fel a fenomenológiát. Ennek alapján tágabb és szűkebb értelemben vett kriminalisztikát különböztetnek meg. A kriminalisztika tágabb értelemben felöleli a fenomenológiát és a gyakorlati vizsgálati tudományt, míg szűkebb értelemben csak az utóbbit. Zbinden kiemeli, hogy erre a felfogásra kötelez Hans Gross úttörő jelentőségű irodalmi munkássága.¹⁴ Ugyanakkor a kriminológia (az

¹² *Seelig, Ernst*: Lehrbuch der Kriminologie. Graz, Verlag Jos. A. Kienreich, 1951.

¹³ Sőt, Gross nyomán más kérdések is helyet kaptak rendszerében, így elsősorban az objektív kriminálpszichológia.

¹⁴ *Zbinden, Karl*: Kriminalistik. München und Berlin, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1954. 13. p. Ellenkezően: *Hagemann*.

aetiologia, de különösen a kriminálbiológia) és a kriminálpszichológia valamennyi rendszeres munkája is foglalkozik e kérdések legnagyobb részével.¹⁵ Hasonló, csak még bonyolultabb a helyzet a megelőzés kérdésében. Itt ugyanis már a szociológia, az eugenika és nem utolsósorban a kriminálpolitika is sorompóba lép, részt kérve a megelőzés problémáinak tudományos feldolgozásából, illetőleg magának igényelve az e kérdéskörrel történő foglalkozást. Ugyanakkor Hagemann, Keuncke, Kleinschmidt és mások a kriminalisztikához tartozónak ítélik a bűnügyi megelőzés egészét.

A szocialista kriminológia művelése szükségességének bizonyítása, önálló tudományág-jellegének elismertetése és tárgykörének körvonalazása itt most nem feladatunk. Aligha tévedünk azonban, ha megállapítjuk: az önálló kriminológiai tudomány megteremtésének, szakszerű művelése megkezdésének a szocialista és a szocializmust építő államok viszonylatában szükségszerűen eljött ma már az ideje. Elengedhetetlen ezért, hogy e tudomány művelésének az útjából eleve elháruljon minden akadály, amely az érdemi munka megkezdését terminológiai zavarral vagy „határvillongásokkal” nehezíthetné. A kriminológia és a kriminalisztika, e két rokontudomány elhatárolása, rendszerbeli helyük kijelölése ebből a szempontból is követelmény. Ugyanakkor a kriminalisztika művelésének szemszögéből is szükséges az új tartalmi számbavétel: az önálló kriminológiai diszciplina számára a sajátos munkaterület átengedése és ezáltal az erők és tudományos erőfeszítések koncentrálása a tényleges kriminalisztikai feladatok megoldására.

A szocialista kriminológia művelésének szükségessége mellett most lezögezett álláspont tudatosan új jelentéstartalmának értelmében használja a „kriminológia” elnevezést. A bűnözés okainak és jelenségeinek tanulmányozása képezi nézetünk szerint e diszciplina tárgyát, nem pedig az „elkövetés és leküzdés reális jelenségeinek”, még kevésbé „az okok, megjelenési formák, felderítés és megelőzés kérdéseinek” vizsgálatát. A „kriminológia” mint a „büntetőjogi segédtudományok gyűjtőneve” vagy „rendszere”, mint „valamennyi büntetőjogi mellékterület főfogalma” stb. ma már túlhaladottnak tekinthető, amely nem felel meg sem a praktikus igényeknek, sem a rendszeralkotás elvi követelményeinek. Semmi indoka sincs annak, hogy egy olyan szóhasználatot, amely sem a szocialista szakirodalomban általában, sem a magyar irodalomban ténylegesen sohasem gyökerezett meg, valamiféle hagyománytiszteltetből, a Gross-i felfogás maradványaképpen vagy egyes — és ma már egyre csökkenő számú — nyugati állásfoglalások hatására felelősszünk, visszahelyezzünk olyan jogaiba, amelyeket ténylegesen sohasem gyakorolt. Egyértelműen elvetendőnek tartjuk ezért a kriminalisztikát a kriminológia egy részének tekinteni, és a továbbiakban ennek a szűkebb, de egyben helyesebb értelemben felfogott kriminológiai tudománynak keressük az elhatároló ismérveit tárgyunktól, a kriminalisztikától.

Egyelőre, a rendszer kérdésében történő állásfoglalásig, nyitva hagyjuk azt az ugyancsak vitás és vitatott kérdést, hogy a kriminalisztika — teljes egészében vagy súlyal — a társadalmi vagy a természettudományok körébe sorolható-e. A rendszerezés elvégzése, annak eldöntése, hogy mi és milyen terjedelemben tartozik tudományágunkba, erre is választ fog nyújtani. Annyi

¹⁵ Vö. pl. legújabban von Hentig, Hans: *Zur Psychologie der Einzeldelikte*. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1956. A régebbi szerzők közül ld. *Irk Albert*: *Kriminalógia*. Bp. 1912. és az ott megadott irodalmat.

azonban még ez állásfoglalás nélkül is megállapítható, hogy a kriminológia és a kriminalisztika elhatárolása, besorolásuk a tudományok rendszerébe — éppen úgy, mint a társadalomtudományoké általában — aligha végezhető el csupán a mozgásformák aspektusából mint osztályozási alapelvből kiindulva. Az elhatárolás alapjául ezért a kutatási tárgyat kell választani és ezt követően kell megvizsgálni, vajon ez a rendszerezési szempont elegendő-e, nem szükséges-e hozzá kiegészítésképpen „bizonyos történeti-gyakorlati szempontokat kapcsolni”.¹⁶

Legtágabb értelemben a kriminológia és a kriminalisztika tudományának kutatási tárgya azonos: mindkettő a bűncselekmény, a bűnözés, a bűnöző problematikájának vizsgálatával foglalkozik. Absztraktnul felvetve a kérdést, a vizsgálódás végcélja is ugyanaz, mindkét tudományág a bűnözés teljes felszámolásának feladatában működik közre. Ilyen értelemben mellettük a tételes büntetőjogi tudományok is azonos tárggyal, céllal jelentkeznek. Az elhatárolás és rendszerezés céljára ezért sem az elvont és legáltalánosabb tárgy, sem a legtávolabbi, közös cél önmagában nem alkalmas. Csak további kiegészítő szempont felvétele vihet bennünket előbbre. Ez a — történeti-gyakorlatinak tekinthető — szempont a tudományos kutatás és vizsgálódás aspektusa, nézőpontja, mint egyúttal módszerbeli alapelv lehet. Ugyanannak a végcélnek a szolgálatában, ugyanazt a tárgyat a tételes büntetőjogi tudományok jogszempontú feldolgozás alá vetik, elsősorban mint jogi fogalmat, normatív tanulmányozzák. A kriminológia és kriminalisztika — a tételes jog bázisán — elsősorban a konkrét, életbeli megjelenési formát, a jogi értékelés „nyersanyagát” tanulmányozza, mégpedig a kriminológia mint megmagyarázásra és megértésre szoruló tényleges jelenséget, a kriminalisztika pedig mint felderítésre, bizonyításra váró történet. Művelésük következménye megint csak azonos: a tételes jog eredményes, helyes alapokon nyugvó alkalmazásának előmozdítása, feltételeinek megteremtése. A kriminológia mint a bűnözés, a bűnelkövetés okaira magyarázatot adó, megjelenési formáit feltáró szaktudomány, a kriminalisztika pedig, mint a tényállás felderítésének, a bűncselekmény bizonyításának tudománya működik közre a bűnözés elleni harcban.

Az elhatárolás alapja így adva van. A kriminalisztika határainak megvonása szempontjából azonban a két, már érintett konkrét kérdés megválaszolása is feladat: a kriminológiának vagy a kriminalisztikának a részét alkotja-e a kriminálfenomenológia és a bűnügyi megelőzés, a kriminálprofilaxis.

Nem kétséges, hogy az eredményes bűnfelderítésnek egyik lényeges előfeltétele annak ismerete, hogy milyen módon, milyen eszközök felhasználásával követik el a bűncselekményeket, melyek a bűnözők szokásai, fogásai, sajátosságai. A bűncselekmény megjelenési formáinak ismerete nemcsak egy sajátos felderítési módszer, az elkövetési módok szerinti nyilvántartásnak a közvetlen alapja, de kiindulópont lényegében minden bűncselekménykategória nyomozási taktikájának kidolgozásánál is. Ugyanakkor alapját képezi a nyomozószervek szűkebb specializálódásának és nélkülözhetetlen a megelőzés módszereinek kidolgozásához is. Zbinden helyesen mutat rá arra, hogy valamit leküzdeni elsősorban annyit jelent, mint lényegét és megjelenési formáit pontosan ismerni. Eredményes megelőzés a korábban elkövetett bűncselekmények megjelenési formáinak, módozatainak ismerete nélkül elképzelhetetlen. A kri-

¹⁶ Fogarasi, Osztályközlemények. 13. p.

minálprofilaxis ebből a szempontból hasonló a balesetmegelőzéshez: mindkettő az elkövetett hibákból, a már megtörtént, lefolyt eseményekből tanul, amelyeknek ismeretét viszont a fenomenológia közvetíti.¹⁷ A fenomenológia nyomozástani jelentősége tehát semmiképpen sem vonható kétségbe, ezt a szocialista kriminalisztikai irodalom egyöntetűen hangsúlyozza.¹⁸ Ennek ellenére a bűncselekmények megjelenési formáinak, a bűnözők sajátosságainak tudományos tanulmányozását, rendszeres feldolgozását mégsem tekinthetjük a kriminalisztika feladatkörébe tartozónak, a fenomenológiát nem foghatjuk fel e tudományág egy részének. Egészen mást jelent ugyanis egy ismeretkör elsajátítása és felhasználása valamely cél szolgálatában és mást ugyanennek az ismeretkörnek önálló tudományos kimunkálása. A bűncselekmény felderítésének céljára a bűncselekménnyel mint tételesjogi kategóriával és mint reális jelenséggel foglalkozó tudományágak legkülönbözőbb területeiről származó ismeretek tömegére van szükség. A kriminalisztika ezeket az ismereteket kikölcsönzi, a maga saját módszerei és eszközei mellett, illetve azok alkalmazásának alapjaként sorompóba állítja, felhasználja anélkül, hogy az illető ismeretanyagot tárgyaló tudomány feladatait igényelné a maga számára. De példáulért sem kell messzire menni: a felderítés szempontjából legalább annyira fontos tudni, hogy mi tekintendő bűncselekménynek, mely tényállási elemek megvalósulása szükséges a büntetési minősítéshez, mint azt, hogy e tényállási elemek milyen formákban valósulnak meg a mindennapi életben. Az eredményes nyomozáshoz mindkét ismeret nélkülözhetetlen. A tételes büntetőjog tudományát mégsem volna indokolt pusztán emiatt a kriminalisztika részének tekinteni. Ugyanez a helyzet értelemszerűen a nyomozás számára is nélkülözhetetlen bűnügyi statisztikával, lélektannal, de különösen egy — eddig vitatlanul — kriminológiai szakdiszciplínával, a bűnoktani kutatás kérdéseivel is. A bűnelkövetés okainak, a számbajöhető motívumoknak az ismerete szintén „létkérdése” az eredményes felderítésnek, a rendszeres, tudományos aetiológiai kutatás mégsem kriminalisztika. És ez helyes is: az elkövetés módozatai, a kriminalitás megjelenési formái, a bűnöző és a szokásos bűnözés jelenségei — éppúgy, mint az okok ismerete — elsődlegesen a bűncselekmény, a bűnözés megismerésének részét alkotják, amely nélkül a kriminológiai kutatás területe csonka.¹⁹ Az okok vizsgálata az okozat jelenségeinek megismerése nélkül: a természetes összefüggések mesterséges szétszakítását jelentené. Nem változtat ezen a helyzeten az sem, ha — mint pl. Zbinden — a kriminalisztika részét képező fenomenológián csupán az elkövetés külső megjelenési formáinak, „mesterségbeli oldalának” tanulmányozását értenők. Egy ilyen körnek a kihasítása és önállósítása ugyanis nemcsak a kriminalista számára szükséges, e körből származó ismeretanyag önkényes szűkítését jelenti, hanem egyúttal a kriminológiai kutatás területének is a megcsonkítása, mégpedig semmivel sem indokolható megcsonkítása éppen mesterséges volta miatt. Az ebben rejlő veszélyt Seelig is felismerte és a fenomenológiából már csupán annyit sorol a kriminalisztikába, amennyire „abból a felderítés céljára szüksége van” az e munkát végzőknek. Könnyen belátható, hogy ez nem rendszerezési szempont.

¹⁷ Vö. Zbinden i. m. 47. p.

¹⁸ Ld. Horoszowski i. m. 22. p. és az ott megadott további irodalmat.

¹⁹ Nem is szólva arról, hogy a bűnöző szokásainak, életmódjának stb. tanulmányozása, a szokásos bűnözés, az „alvilág” jelenségeinek, életének vizsgálata — amely ugyancsak a fenomenológia tárgya volna Gross szerint — vitathatatlanul a kriminalitás más nézőpontokból történő, kriminológiai vizsgálatának integráns része.

A felderítéshez minden ismeretre szükség van, amely azt elősegítheti, hogy pedig ennek a körnek hol a határa, aligha dönthető el még mesterségesen sem, még kevésbé tudományos pontossággal. Álláspontunk minderre figyelemmel az, hogy a kriminálfenomenológia mint a bűncselekmények konkrét megjelenési formáival foglalkozó teorema a kriminológiai kutatás szerves része. Kutatási eredményeit, az általa közvetített ismeretanyagot a kriminalisztika felhasználja, de az nem önálló, e tárgykörre kiterjedő kutatási területe, hanem — az anyagi és alaki jog szabályainak és a kriminológia más kutatási eredményeinek ismeretéhez hasonlóan, ezekkel egy síkon — a maga saját ismeretanyagának egyik bázisaként, kiindulási pontjaként dolgozik vele. Ugyanakkor a kriminalisztika visszahat a fenomenológiára. A felderítő munka tapasztalatai, konkrét eredményei és általánosítható tanulságai ugyanis a jelenségtan számára a legértékesebb kutatási materiát biztosítják.

Vizsgáljuk meg ezek után, mi a helyzet a bűnügyi megelőzés kérdéseinek rendszerbeli helyével. A megelőzés feladatait a legtágabb értelemben felfogva, a büntetőjog eszközei kétségtelenül csak másodlagosak a bűnözés ellen folyó harcban. A bűncselekményre indító, az elkövetést előmozdító társadalmi okok kiküszöbölése, a társadalmi rendszer átalakítása az elsődleges, a döntő körülmény a bűnözés csökkentésében, majd végleges felszámolásában. A társadalmi rend átalakítása, a szocializmus építése alkotja a bűnözés elleni küzdelem eredményességének alapját megteremtő elsődleges feltételt. Emellett a büntetőjog megfelelő módon történő kialakítása, a helyes büntetési rendszer megalkotása és a büntető represszáliák minden esetben való hatályosulásának biztosítása is sorompóba lép azután e történelmi jelentőségű feladat minél gyorsabb, eredményesebb végrehajtása érdekében. Az is nyilvánvaló, hogy a megfelelő, tudományos alapokra támaszkodó szociális intézkedések, a gyermek- és ifjúsággondozás, a gyógypedagógia hatékonyságának fokozása, az alkoholizmus elleni küzdelem stb. igen jelentős szerephez jutnak a megelőzésben. Ami a kriminalisztika tudományának hozzájárulását illeti, hiba volna e tudomány lehetőségeit és feladatait alábecsülni. Annyi kétségtelen, hogy a kriminalisztika tudományának helyes alkalmazása, a bűncselekmények mind nagyobb számának tényleges felderítése önmagában is szolgálja a megelőzést: az eredményes felderítés preventív hatása igen nagy. A kriminalisztika feladatai azonban ezzel nem érnek véget. A szocialista kriminalisztika művelői egybehangzóan azt a véleményt képviselik, hogy míg a burzsoá kriminalisztika csak a represszív feladatokat helyezi előtérbe és csak kivételképpen jelentkeznek egyes szerzőknél a megelőzés céljai, a szocialista országokban éppen a kriminalisztika preventív oldalának kell fokozottan előtérbe kerülnie. Horoszowski hangsúlyozza, hogy a kriminalisztika felöleli a prevenció problémájával kapcsolatos kérdéseket is és idézi Vinberget, aki a szovjet kriminalisztika definíciójánál rendszeresen használja a bűncselekmények megelőzése kifejezést. „Ez egyike azoknak az elemeknek, amelyek megkülönböztetik a szovjet kriminalisztikát a burzsoá kriminalisztikától.”²⁰ A Vinberg és Mitricsev szerkesztésében megjelent tankönyv ugyanakkor, amikor kiemeli, hogy a kriminalisztika a bűncselekmények felderítésének speciális tudománya, a tudomány definíciójába felveszi, hogy a kriminalisztika tárgya a bűnözés megelőzési módszereinek felkutatása is.²¹

²⁰ Horoszowski - i. m. 18. p. 9. jegyzet.

²¹ Vö. Vinberg, A. I. — Mitricsev, Sz. P. : Kriminalisztika. Moszkva, 1954. (Magyar fordítás kéziratban.) 1. p.

Mit jelent mindez a kriminalisztika tudománya szempontjából? Annyit, hogy foglalkoznia kell a megelőzés céljaira is alkalmas módszereinek, technikai eljárásainak ilyen szempontú kimunkálásával, gyakorlati felhasználásuk, eredményes bevetésük feltételeinek, lehetőségeinek megteremtésével. Itt elsősorban a technikai megelőzés eszközei, a különböző nyilvántartások erre a célra is figyelemmel levő kialakítása, a szokásos bűnözők figyelemmel kísérésének, ellenőrzésének metódusai és a közönség felvilágosításának különböző lehetőségei jönnek számításba. Ezek azok a prevenciós lehetőségek, amelyeknek tudományos kidolgozása a kriminalisztika feladata. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy akár a kriminalisztikai, akár a tágabb értelemben vett rendőri megelőzési lehetőségek ebben kimerülnének. Egyes bűncselekmények eredményes felderítése kapcsán a tanulságok levonása, az illetékes szervek figyelmének felhívása a bűncselekmény elkövetését lehetővé tevő körülményekre, nyilvánvalóan a kriminalisztika gyakorlati alkalmazása során elvégzendő, jelentős eredményekre vezető feladat.²² A közrendvédelmi szolgálat jó megszervezése, a technikai-szervezeti biztosítás, őrzés, járőrszolgálat, a híradási eszközök kellő fejlesztése mint általános rendőri feladatok méltán sorakoznak fel a megelőzés lehetőségeinek élvonalába. Mindennek ellenére helytelen volna akár a kriminalisztikát, akár a rendőri szervezéstudományt a megelőzés tudományának tekinteni. A kriminalisztikai-rendőri, sőt a büntetőjogi eszközök másodlagosságából ez már önmagában is következik. A bűncselekmények megelőzésének tudománya: önálló, komplex kutatási terület, amely az alapvető társadalomtudományi megállapítások ilyen szempontú rendszeres feldolgozása mellett magában kell foglalja a rendelkezésre álló metódusok valamennyi kategóriáját, a szociális intézkedésektől a büntetőpolitikai megfontolásokig. Hogy azután ez a kutatási terület a kriminológia része-e²³ vagy az ilyen, tágabb értelemben felfogott kriminálpolitika²⁴ matériáját képezi, itt nyitvahagyható kérdés. Annyi azonban kétségtelen, hogy a megelőzés e széles területéből a szorosan vett kriminalisztikai módszerek másodlagosak, szűkebb érvényesülési körűek. Erre mutat rá a Vinberg és Mitricsev szerkesztésében megjelent kriminalisztikai tankönyv, amikor — bár a kriminálpolitikai feladatok és lehetőségek említése nélkül — a következőket írja: „A bűncselekményeknek a szó tág értelmében vett megelőzésére a fejezet elején mutatunk rá, amikor kiemeltük, hogy mik a bűnözés felszámolásának általános politikai és gazdasági előfeltételei a Szovjetunióban. Ezért itt (ti. a kriminalisztika profilaktikus jelentőségének tárgyalásánál) csupán a bűncselekmények megelőzésére irányuló speciális rendszabályokról van szó.”²⁵ E speciális rendszabályok tudományos feldolgozása lényegében nem a bűncselek-

²² Taraszov-Rodionov írja: „A kriminalisztika feladata (ti. gyakorlati alkalmazásának feladata) nemcsak a tettes leleplezése és elfogása, hanem azoknak az okoknak a megállapítása is, amelyek kedveztek a bűncselekmény elkövetésének, vagyis ami ezzel egyet jelent, a hasonló természetű bűncselekmények megelőzése.” (*Taraszov-Rodionov, P. I. : A szovjet kriminalisztika. Szocialisztieszckaja Zakonoszt, 1951. 7. sz. 8. p., ld. Horosowski i. m. 18. p. 9. jegyzet.*)

²³ E kérdésre vö. *Gercenzon, A. A. : Hogyan kell megszervezni a kriminalitás vizsgálatát? Németül: Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst, 1958. 16. sz. 471. hasáb.*

²⁴ Csak a rendszerbeli zűrzavar újabb példajaként említjük meg, hogy Louwage a kriminálpolitika egész területét is a kriminalisztika fő fogalma alá sorolja. Vö. *Louwage i. m. 24. p. A viszony ténylegesen bizonyos mértékig ennek fordítottja lehetne.*

²⁵ *Vinberg-Mitricsev i. m. 10. p. 1. jegyzet.*

mények megelőzésének kutatását jelenti *általában*, hanem a megelőzés egyes módszereinek kidolgozását, amely viszont nemcsak a kriminalisztika, hanem sok más tudományág feladatai között is szerepel. A kriminalisztika tehát nem a bűncselekmények felderítésének és megelőzésének tudománya általában, hanem a felderítése, az eredményes nyomozásé csupán. Nem érthetünk így egyet Schultz nézetével, aki szerint a kriminalisztika mint a bűnözés leküzdésének tudománya, két részből áll: a megelőző és a felderítő kriminalisztikából. Ez az állásfoglalásunk bővebb indokolást annál, mint hogy felsoroljuk, mi minden tartoznék Schultz szerint a „megelőző kriminalisztikába”, aligha igényel: a kriminogén környezeti hatások csökkentése, a lelki gátlások erősítése, a kriminogén személyiség kialakulásának megakadályozása.²⁶ A kriminalisztika preventív feladata abban áll, hogy a felderítés céljára kidolgozott módszerei, eljárásai profilaktikus alkalmazási lehetőségeit is kimunkálja. Hogy így a megelőzés előmozdítása is *célja*, nem jelenti egyúttal, hogy a megelőzésnek a tudománya is. Mindez, ismételjük, nem annyit jelent, mintha tagadnók, hogy „a kriminalisztikának milyen jelentősége van a bűncselekmények megelőzése terén”.²⁷ Ennek a jelentőségnek kifejezésre kell jutnia a kriminalisztika feladatainak erre figyelemmel levő meghatározásában, sőt metódusainak rendszerezésében, a megelőzésre alkalmas, azt szolgáló módszerek kikülönítésében is. A tudományág definícióját azonban nem a célnak, a — bármily jelentős — feladatoknak kell determinálniok, hanem a kutatás tárgyának, ezen belül pedig nézőpontjának. Ebben az értelemben pedig a kriminálprofilaxis egésze nem tartozik sem a kriminalisztika fogalmának meghatározásába, sem tudományrendszerébe, annál is kevésbé, mert ellenkező esetben megint csak mesterségesen nehezítelnék a bűnözéssel foglalkozó tudományok egymástól való elhatárolását. A megelőzést mint feladatot és célt tekintve ugyanis tételes büntetőjogtudomány, kriminológia és kriminalisztika a dolog érdemében nem különböznek egymástól.

Összefoglalva a kifejtetteket, álláspontunkat a kriminológia és a kriminalisztika elhatárolásának, egyúttal a kriminalisztika határai megvonásának kérdésében a következőkben foglalhatjuk össze. Kriminológia és kriminalisztika: a bűncselekmények reáliáival foglalkozó két önálló, egymás mellett és kölcsönhatásban álló tudományág. A kriminológia a bűnelkövetés megismerésének, ok- és jelenségtanának, a kriminalisztika pedig a bűnfelderítésnek a tudománya. Közös végcélja mindkettőnek az igazságszolgáltatás eredményességének előmozdítása, a bűnözés felszámolása. E cél elérése érdekében a kriminalisztika a tételes jog által meghatározott keretekben olyan módszereket és eljárásokat tanulmányoz, dolgoz ki, amelyeknek segítségével a készülő és már elkövetett bűncselekmények felderíthetők, bizonyíthatók, elkövetőjük megállapítható és felelősségre vonható. Kutatási területébe a bűnözés jelenségtanának tudományos tanulmányozása, önálló feldolgozása nem tartozik bele, hanem e vonatkozásban felhasználja a kriminológia eredményeit és megállapításait, ugyanakkor a saját módszereinek alkalmassá tételével és rendelkezésre bocsátásával hozzájárul a konkrét bűncselekménymegelőzés feladatának teljesítéséhez. A továbbiakban tehát e határok figyelembevételével vizsgáljuk a kriminalisztika tudományának rendszerezési kérdéseit.

A helyzet, amellyel a kriminalisztika tulajdonképpeni tárgya felé forduláskor találkozunk, a legkevésbé sem tekinthető az elhatárolás kérdéscinél

²⁶ Schultz i. m. 288. p.

²⁷ Vinberg-Mitricsev i. m. 10. p.

inkább tisztázottnak, megnyugtatóan eldöntöttek. Ha most már el is tekin-
tünk attól a fogalmi kusztáságtól, ami az egyes szerzőknél a kriminológiától
és a bűnügyi lélektantól való elhatárolás különbözőképpen történő elvégzésé-
ből adódik, s amelyre az előzőekben már rámutattunk, szembetűnő, hogy a
kriminalisztika tulajdonképpeni materiája sem rendelkezik kialakult, egy-
értelmű rendszerezéssel.

A kriminalisztika burzsoá irodalmában a kriminalisztika alkotórészeinek
meghatározása és rendszerezése lényegében nyelvterületenként, azon belül
azonban szinte szerzőnként változó. A felfogások annyira eltérőek, hogy Grass-
berger a „kriminalisztika” megjelölés felszámolását tartja az egyedüli kivezető
útnak.²⁸

A német és részben a francia nyelvű irodalomban — nyilvánvalóan
Hans Gross hatása nyomán — a kriminalisztika, akár e névvel megnevezve,
akár más fogalommal (vizsgálati tan, gyakorlati vizsgálati tudomány, tény-
állásfelderítés, a bűnüldözés vagy büntető eljárás technikája stb.) jelölve, első-
sorban a felderítéshez szükséges módszerek és eljárások tudománya, legyenek
azok természettudományi, jogi vagy pszichológiai jellegűek. Ennek megfelelően
alakítják ki az egyes szerzők a tudományág rendszerét is. Példaként álljon itt
egynéhány rendszeri felépítés újkeletű művekből.

Grassberger egyik cikkében²⁹ a felderítéstudomány három fő komponen-
sét különbözteti meg:

1. a vizsgálati tant vagy más szóval a tárgyi bizonyítékok tanát, ezen
belül pedig az igazságügyi orvosi vizsgálati tant és a krimináltechnikát,
2. a büntető eljárás pszichológiáját,
3. a krimináltaktikát.

Seelig tankönyvében a represszív-preventív bűncselekmény-leküzdés
tudományát ugyancsak három főrésze tagolja. Az első ág a krimináltaktika,
a második az ún. bírósági vizsgálati tan (kihallgatástan, daktiloszkópia, nyom-
tan stb.), s végül a harmadik a bűncselekményelkövetés és a bűnözők sajátos
megjelenési formáinak tana (lényegében tehát a fenomenológia).³⁰

Wilhelm gyakorlati kézikönyvében kettős tagolást követ és a bűnügyi
felderítés (vizsgálat) tanát krimináltaktikára és technikára osztja fel.³¹ Lénye-
gében ezt a felosztást követi sok más szerző is (Schneickert, Meixner stb.),
anélkül, hogy megkísérelnék a felosztás elvi alapjait megadni vagy e két ter-
ület fogalmát megfelelően meghatározni.

Az angolszász nyelvterületeken a helyzet egészen más. Itt a bűnügyi
nyomozás valamennyi módszerét és eljárását tárgyaló, egységes kriminalisz-
tikai tudományt ténylegesen nem ismerik. Ehelyett szólnak egyfelől „tudo-
mányos nyomozásról” („scientific criminal investigation”), „tudományos kri-
minológiáról” („scientific criminology”), „forenzikus tudományról” („forensic
science”), „rendőrtudományról” („police science”), érteve mindezekben a nyo-
mozás természettudományos módszereit, másfelől pedig bűnügyi nyomozás-

²⁸ Ld. Grassberger, Roland : Qu'est-ce que la criminologie ? Revue de Criminologie
et de Police technique, Genf, 1949. 5. p. — Zbinden (i. m. 12. p.) helyesen cáfolja ezt az
állításponot.

²⁹ Grassberger i. m. 5. p.

³⁰ Seelig i. m. 13. p.

³¹ Wilhelm, Josef Georg : Einführung in die praktische Kriminalistik. Stuttgart,
W. Kohlhammer Verlag, 1947. VIII—X. p.

ról, nyomozati tanról általában (criminal investigation, crime detection stb.) mint a felderítés módszereinek praktikus gyűjteményéről, vagy a nyomozás „művészetéről” (art of detection). A megkülönböztetés tudatosságát jól bizonyítja az egyik szerző állásfoglalása: „A rendőri laboratórium munkája külön tanulmányozás tárgya, ami társa a nyomozás (investigation) széles területének.” A helyzetet semmivel sem teszi áttekinthetőbbé, hogy viszont egyes szerzők legújabbban a „kriminalisztika” megjelölést is használják („criminalistics”), fenntartva kizárólag a természettudományos nyomozási módszerek gyűjtő megjelölésére. Az ismeretanyagok rendszerezése is ennek megfelelő. Az első kör, tehát a természettudományos nyomozati módszerek rendszerezése vagy a felhasznált technikai eszközök (fizikai, optikai, kémiai stb.), vagy egyszerűen a nyomfajták szerint történik.³²A „bűnügyi nyomozástan” viszont szinte kivétel nélkül rendszer nélküli ismerethalmaz, attól függően bővebb vagy szűkebb terjedelemben, hogy az illető szerző hogyan itéli meg a feldolgozandó anyag fontosságát. Így pl. az egyik ismert ilyen tárgyú mű a detektív munka általános jellemzésétől, a rendőri szervezettől és lélektani kérdésektől kezdve a nyilvántartások, tárgyi bizonyítékok és egyes technikai eljárások problémáin keresztül egészen egyes bűncselekményfajták nyomozásának taglalásáig a legkülönbözőbb fajtájú ismereteket közli, bármiféle rendszerezés nélkül.³³Érdemben hasonló a helyzet egy másik ismert műnél, amelyik — nagyrészt az élet elleni bűncselekményeket állítva előtérbe — a helyszíni szemle szabályait, a nyomozó felszerelését, az ujj-, láb- és eszköznyomokat, a vér- és egyéb biológiai nyomokat, a fegyver- és löszermét taglalja, ezt követően pedig az erőszakos halál okaival és az ismeretlen holttest személyazonosításával foglalkozik részletesen.³⁴Tankönyvekről, illetőleg gyakorlati kézikönyvekről lévén szó, ez természetesen nem hiba. A kriminalisztika elvi kérdéseinek, elméleti alapjainak feldolgozására, tudományos rendszer megteremtésére azonban sem e művek, sem mások nem tesznek kísérletet. Ennek oka kettős: egyfelől e kérdések tárgyalásának tudatos mellőzéseivel igyekeznek elkerülni a tudományág osztályjellegének feltárulását. Horoszowski írja erről a kérdéstről: A polgári szerzőknél „a tankönyvek beosztásával és tagolásával kapcsolatos, látszólag véletlen körülmény a bevezető rész tudatos mellőzése, amely megfogalmazná a burzsoá nyomozó szolgálat világos alaptételeit és céljait. Ennek elhallgatása azt a megtévesztő látszatot akarja kelteni, hogy a kriminalisztika állítólag objektív tudománya politikamentes és osztályokon felüli.”³⁵Másfelől — mint erre még rámutatunk — lényegében tagadják tárgyuk tudomány-jellegét és ezáltal igényét a rendszerezésre. Rendkívül jellemző egyébként, hogy a rendszerezés szükségessége még ilyen elvi kiindulás mellett is nyilvánvalóvá válik egyes szerzők előtt. O’Hara például így ír: „A bűncselekmény kiderítése nem tudomány, hanem művészet. Mindazonáltal annak érdekében, hogy a nyomozásnak mint alkalmazott művészetnek [...] a logikai megtárgyalásához alapot teremthessünk, szükséges a magunk számára annak a fikciónak a felállítása, hogy az tudomány . . .”³⁶Rendszere ugyanakkor merőben önkényes. Az anya-

³² O’Hara, Charles E. : Fundamentals of Criminal Investigation. Springfield, Ill. Charles C. Thomas Publ. 1956. 588. p.

³³ Vö. Södermann, Harry—O’Connel, John J. : Modern Criminal Investigation. New York, Funk and Wagnalls Comp. 1952.

³⁴ Svensson, Arne—Wendel, Otto : Crime Detection. New York, Elsevier, 1955.

³⁵ Horoszowski i. m. 34—35. p.

³⁶ O’Hara i. m. 34—35. p.

got a „három I” szerint csoportosítja: Information (a más személyektől gyűjtendő adatokkal és azok megszerzésével kapcsolatos tudnivalók), Interrogation (a gyanúsítottak és tanúk kikérdezésének tana) és Instrumentation (a természettudományok módszereinek és eszközeinek nyomozásbeli alkalmazása).

A rendszerezésre törekvés nem hiányzott a kisszámú, felszabadulás előtti magyar kriminalisztikai irodalomból sem. Elsősorban a német példa nyomán a krimináltaktikára és krimináltechnikára történő felosztás vált uralkodóvá. „A bűnügyi nyomozástan elméletileg két részre bontható, úgymint: a nyomozási módszertanra (krimináltaktika) és a nyomozási eljárás tanra (krimináltechnika).”³⁷ De nem hiányoztak egyéb osztályozási kísérletek sem, így pl. Szathmáry szubjektív és objektív kriminalisztikát különböztetett meg. „Előbbi az egyéni, utóbbi a tárgyi bizonyítékok beszerzésére terjed ki.”³⁸

A példák közül talán elég ennyi is. Annak bemutatására, azt hisszük, alkalmasak voltak, hogy aligha lehet a kriminalisztika egységes terjedelméről vagy rendszeréről szólni a polgári irodalomban. Még egy tanulság azonban ugyan-csak adódik belőlük: a helyzet kuszasága ellenére a kriminalisztikai matéria két alappillére, a krimináltaktika és a krimináltechnika látszik mégis uralkodó rendszerezési szempontként szerepelni. Sajnos, mint látni fogjuk, a látszat ténylegesen csalóka, e fogalmak is eltérő tartalommal, jelentéssel szerepelnek a különböző művekben.

Mit jelent tulajdonképpen, milyen ismeretkört takar a „krimináltechnika” elnevezés? Ha megkíséreljük rendszerezni az ebben a kérdésben kialakult álláspontokat, alapjában három különböző nézetet kell kiemelni.

Az egyik értelmezésben a krimináltechnika azoknak a tapasztalatoknak, szabályoknak, alapelveknek és fogásoknak a gyűjtőneve, amelyek szükségessé teszik a gyakorlati kriminalisztikai tevékenység szakszerű folytatásához.³⁹ Vagy ehhez hasonló, de érdemben még tágabb megfogalmazásban: a krimináltechnika mindazon intézmények és intézkedések összessége, amelyeket a bűncselekmények megakadályozása, felderítése és leküzdése céljából alkalmaznak.⁴⁰ Hagemann, aki részletesen indokolta a „krimináltechnika” megjelölés ilyen értelmezését, erről szóló munkájában a „technika” szó eredeti görög jelentéséből (művészet, ipar, művészi készség, tudomány) indult ki és rámutatott arra, hogy az idők folyamán a mindennapi szóhasználatban ez az eredeti jelentés megváltozott, a római ars technica-n és a francia technique-en át. Modern értelmében mint ügyességet, járatosságot, mint elsősorban praktikus célok elérésére szolgáló készséget, szakszerű munkamódszert fogta fel.⁴¹ Ebből kiindulva a „technika” megjelölés szerinte mindazoknak a tapasztalatoknak, szabályoknak, alapelveknek és fogásoknak a gyűjtőneve, amelyek szerint egy művészet vagy ipar gyakorlásánál el kell járnia annak, aki szakszerűt kíván létrehozni, elérni. Ez áll a szellemi tudományok vonalára is.

³⁷ *Ridegh Rajmond—Olchváry-Milvius Attila*: Bűnügyi nyomozástan. 1. köt. Bp. Hornyánszky Viktor Kny. kiadványa, 1936.

³⁸ *Szathmáry Róbert*: Kriminalisztikai dolgozatok. Kny. a Magyar Detektív VII. évf. 6., 7. számaiból. Bp. Helikon—Bíró nyomda Rt. 1932. 22. p. Ugyanő elfogadja a taktika-technikára, sőt az elméleti és gyakorlati tanra történő felosztást is. Ld. i. m. 22. és 23. p.

³⁹ *Hagemann, Max*: Kriminaltechnik. Handwörterbuch der Kriminologie. 2. köt. Berlin—Leipzig, Walter de Gruyter, 1936. 60. p.

⁴⁰ *Leibig, Carl*: Kriminaltechnik. München—Berlin, Kommunalschriften-Verlag J. Jehle, 1937. III. p.

⁴¹ *Hagemann* i. m. 59. p.

Példának az orvosi technika és a kihallgatástechnika kifejezéseket hozta fel, illusztrálva ezzel, hogy más szakterületeken is ebben az értelemben használják a „technika” megjelölést.

A krimináltechnika ilyen értelmezése nem vált általánossá. Hagemannon és Leibigen kívül alig néhány szerző vallotta magáénak ezt a felfogást.⁴² Ennek ellenére nem hiányzik az újabb irodalomból sem. Így pl. Meixner 1954-ben megjelent művében krimináltechnikán szűkebb értelemben a nyomozás céljaira alkalmas segédeszközök és készülékek tanát, tágabb értelmében pedig valamennyi, a felderítést szolgáló eszközt érti.⁴³ Annál figyelemre méltóbb, hogy a magyar kriminalisztikai irodalomban milyen mértékben terjedt el. Olchváry és Ridegh pl. könyvükben a krimináltechnika meghatározására a következőket írják: „A krimináltechnika (bűnügyi nyomozási eljárásban) azokkal a segédeszközökkel és készülékekkel foglalkozik, amelyek a bűncselekmények kiderítésénél tekintetbe jönnek.”^{43a} Kifejezetten e körbe sorolják a technika fogalmának általánosító értelmezése alapján mindazokat a szabályokat, tapasztalatokból leszűrt elveket, fogásokat is, amelyeket az egyes nyomozó cselekményeknél követni célszerű. Még a felszabadulás utáni irodalomban is találkozunk a krimináltechnika ilyen felfogásával. Így pl. az 1946-ban kiadott „Nyomozástan tankönyve” is ebben az értelemben szól a krimináltechnikáról.

Egy másik, elterjedtebb értelemben krimináltechnika a bűncselekmény fizikai nyomainak tana, amennyiben azok nem esnek az igazságügyi orvostan munkaterületébe. A legtöbb német szerző ebben az értelemben használja e kifejezést, így Hellwig, Schneickert, Wilhelm, az osztrákok közül Grassberger, a svájci Zbinden stb.⁴⁴

A harmadik fajta szóhasználat a műszaki-technikai jellegű segédeszközök nyomozásbeli felhasználásának tanát érti krimináltechnikán.⁴⁵

A fogalmi tisztázatlanságot még csak fokozza, hogy az első értelmezés hívei a krimináltechnikának szűkebb és tágabb értelmét is megkülönböztetik. Az idézett definíciókban nyújtott tágabb értelmezés mellett ugyanis rámutatnak arra, hogy a mindennapos szóhasználat ennél szűkebben vonja meg a határokat: azoknak a készülékeknek és képességeknek az alkalmazását érti krimináltechnikán, amelyeket a mindennapos bűnüldözési szolgálat hoz magával, vagyis azokat a területeket csupán, ahol a bűnügyi nyomozó maga jár el. E szűkebb értelmezés tehát kirekeszti a krimináltechnikából azokat az eljárásokat és módszereket, ahol nem a bűnügyi nyomozó, hanem speciális szakértő (vegyésszakértő, orvos stb.) jár el a nyomozás céljainak szolgálatában.⁴⁶

A krimináltaktika vonatkozásában sem sokkal egyszerűbb a helyzet. A megjelölés leginkább elterjedt értelmezése szerint a taktika a bűncselekmények felderítéséhez rendelkezésre álló módszerek célszerű felhasználásának tana.⁴⁷ Ilyen értelmezés mellett a krimináltechnika és a vele határos szakágak nyújtják a módszerek tárházát, míg a módszerek felhasználása, célszerű ki-

⁴² Így pl. legújabban Kleinschmidt, Friedrich: Lehrbuch für den praktischen Kriminaldienst. Lübeck, Verlag für polizeiliches Fachschrifttum, 1953. 269. p.

⁴³ Meixner, Franz: Kriminaltaktik. I. Hamburg, Kriminalistik Verlag für kriminalistische Fachliteratur, 1954.

^{43a} Ridegh—Olchváry i. m. 9. p.

⁴⁴ Vö. Zbinden i. m. 50. p.

⁴⁵ Vö. Julier, Maximilian, Kriminalistische Monatshefte, 1934. 141. sz. 18. p.

⁴⁶ Vö. már Hagemann i. m. 61. p.

⁴⁷ Zbinden i. m. 173. p.; Wilhelm i. m. 41. p.

választása és alkalmazása alkotja a taktikát.⁴⁸ Olchváry és Ridegh tankönyve is ennek az értelmezésnek a talaján áll. A következőket írják: „A bűnügyi nyomozási módszertan (krimináltaktika) a nyomozó cselekményeknek és a rendelkezésre álló erőknek célszerű alkalmazását határozza meg bűncselekmények kiderítésénél s így a nyomozásnak gondolkodó, mondhatni harcászati része. . . Így pl. a házkutatás lényege és lebonyolításának módja a nyomozási eljárásban (krimináltechnika) területébe vág, de már annak a mérlegelése és eldöntése, hogy a fennforgó tényállás mellett házkutatás egyáltalán helyénvaló, tanácsos-e s hogy a házkutatást azonnal le kellene-e folytatni vagy pedig célszerűbb-e a ház egyidejű megfigyeltetése mellett egyelőre elhalasztani, mert ebben az esetben a tettestársak is kézrekerülhetnek, a bűnügyi nyomozási módszertan körébe tartozik.”⁴⁹

Nem hiányzik természetesen egy másik, igen elterjedtnek mondható értelmezés sem. Eszerint a krimináltaktika a gyakorlati kriminalistának a bűncselekmények kivizsgálásánál és a büntettek üldözésénél végzett eljárásáról szóló tan, amelybe beletartozik az indíciumok utáni kutatás céljait szolgáló rendszabályok összessége is.⁵⁰ Lényegében hasonló, de a nyomok vizsgálatának technikai jellegű eljárásait kirekesztő volta miatt szűkebb az a felfogás, amely szerint a cselekmény felderítésére és a tettes kilétének megállapítására vonatkozó (nem-technikai) elméleti és gyakorlati eljárási módok és szabályok alkotják a nyomozás taktikáját.⁵¹ Ide tartoznék tehát minden, a tárgyi bizonyítékok tanán kívüli módszer és eljárás, amikor is e körbe a kihallgatás mint módszer és lebonyolításának módja hol beletartozik egyes szerzőknél, hol nem.⁵²

Végül egyes szerzők mindkét értelemben használják a „krimináltaktika” megjelölést. „Általános” krimináltaktikán értik a nyomozás céljait szolgáló nem-technikai jellegű módszerek és azok alkalmazásának tanát (pl. házkutatás, személymotoszás, helyszíni szemle stb. általában), „speciális” vagy „különös” krimináltaktikán pedig e módszereknek és technikai eljárásoknak közös, tervszerű felhasználását egyes bűncselekményfajták nyomozásában (tehát pl. a betörés, gyilkosság, gyűjtogatás stb. nyomozásának taktikájáról szólnak).⁵³

A szocialista kriminalisztikai tudomány kiváló művelői munkáikban nem csekély figyelmet szenteltek az alapvető rendszerezési kérdéseknek. Az elfoglalt álláspontok távol állnak attól a fogalmi tisztázatlanságtól és következetlenségtől, amit a polgári irodalom állásfoglalásaival kapcsolatban vázlatosan bemutattunk. A rendszerezés legfontosabb elemeiben egyhangú a szerzők nézete: vallják a kriminalisztikai tudomány technikai és taktikai elemekből összeálló egységét. Abban azután, hogy ezeknek a felépítő elemeknek krimináltechnika és krimináltaktika elnevezéssel külön-külön csoportosítva kell-e megjelenniük a rendszerben, vagy szoros összetartozásukat, egymást feltételező

⁴⁸ Zbinden i. h.; Schneickert, Hans : Kriminaltaktik. Berlin, 1940.; legújabban Meixner i. m. 16—17. p.

⁴⁹ Ridegh—Olchváry i. m. 9. p.

⁵⁰ Anuschat, Erich : Kriminaltaktik. Handwörterbuch der Kriminologie. Berlin—Leipzig, Walter de Gruyter 1936. 54. p.; Kleinschmidt, Weingart stb. Vö. Zbinden i. m. 173. p.

⁵¹ Szathmáry i. m. 22. p.

⁵² Seelig i. m. 198—283. p.

⁵³ Vö. pl. Meixner : Kriminaltaktik 1. és 2. Hamburg, Kriminalistik Verlag für kriminalistische Fachliteratur, 1954. és 1956.

voltukat már a rendszer felépítésénél is, külön felvételük mellőzésével hangsúlyozni kell, vita folyik a különböző nézetek képviselői között.

A szocialista kriminalisztikai tudományban talán a legáltalánosabbnak az a — főleg Visinszkij akadémikus állásfoglalása nyomán elterjedt — nézet mondható, hogy a kriminalisztika három főrésze tagolható. Az első főrész a krimináltechnika, a bűnüldözés, nyomozás szolgálatában álló természettudományos, műszaki-technikai módszereknek és eljárásoknak a foglalata. A második főrész a krimináltaktika, amely lényegében a nyomozószervek tevékenységének elveit, szervezeti-eljárási módszereit foglalja egységbe. A harmadik főrész pedig az egyedi módszertan. A módszertan, metodika tárgyalja az egyes bűncselekményfajták felderítésére, kinyomozására alkalmas taktikai és technikai eszközök célszerű és tervszerű felhasználását. E három főrész egymáshoz való viszonyáról írja Vinberg: „A krimináltechnika minden vívmánya a bírói és vizsgálati szervek jogi ténykedésében a krimináltaktikán keresztül jut megvalósításra. Krimináltechnika és krimináltaktika jelentős mértékben határozzák meg a bűncselekmények vizsgálata módszerének tudományos tartalmát, amelyben szintézist képeznek.”⁵⁴

Ezt az álláspontot foglalja el legújában a Moszkvában 1958-ban kiadott főiskolai tankönyv is, a kriminalisztika materiáját technikára, taktikára és metodikára osztva. Hazánkban Kertész Imre e három főrészt — elsősorban didaktikai szempontokra figyelemmel — egy önálló negyedik, bevezető részzel tartja kiegészítendőnek. A bevezető részben kerülnének megtárgyalásra „a legfőbb kérdések: a kriminalisztika tárgya, rendszere, feladatai, helye a tudományok és a jogtudomány rendszerében, a kriminalisztikai szakértői vizsgálatok fogalma, elvei, a kriminalisztikai azonosítás marxista elmélete”⁵⁵ Hangsúlyozza, hogy a kriminalisztika négy részes felosztása „az, amely leginkább megfelel a gyakorlat és az oktatás igényeinek és a felosztás előtt álló tudományos követelményeknek”.

A hármas (és értelemszerűen a négyes) felosztásnak sok szerző ellene veti, hogy bár az e rendszerezés hívei is hangsúlyozzák a technikai és taktikai komponensek összefüggését, kölcsönhatását, ilyen csoportosítás mellett mégsem jut tényleges egységük kellő kifejezésre. Ez pedig a szocialista kriminalisztika egyik alaptétele: „Miközben szinte valamennyi polgári kriminalisztikai szerző a kriminalisztikát két főágra, a taktikára és technikára osztja fel és ezen a módon legalább a krimináltechnika ‚semlegességét‘ megpróbálja képviselni — ha már a krimináltaktika osztályhoz kötöttsége nem is ködösíthető el teljesen —, mialatt tehát a polgári kriminalisták egy mesterséges falat emelnek krimináltaktika és krimináltechnika között, a szovjet kriminalisták újra és újra utalnak azokra a szétszakíthatatlan összefüggésekre, amelyek a valóságban a taktikai rendszabályok, valamint a technikai eljárások és segédeszközök között fennállnak.”⁵⁶

A technikai és taktikai eljárások, eszközök elválaszthatatlansága, egysége elvének igyekszik külső formában is megfelelni az a felosztás, amely a kriminalisztika anyagát két részre látja tagolandónak: általános és különös részre. Az általános rész foglalja magában a valamennyi bűncselekmény fel-

⁵⁴ Vinberg, A. J. : A krimináltechnika és a kriminalisztikai szakértői vélemény lényegéről. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1955. 8. sz.

⁵⁵ Kertész : Tézisek 1. p.

⁵⁶ Stelzer, E. : A szovjet kriminalisztika egyes tapasztalatai és tanulságai. Schriftenreihe der Deutschen Volkspolizei, 1957. okt. 62. p.

derítésénél alkalmazandó szabályokat, a rendelkezésre álló eljárásokat, eszközöket. A különös rész lényegében a hármas felosztás metodikai kategóriájával azonos: az egyes bűncselekményfajták vizsgálatának módszertanát tartalmazza. Stelzer szerint ez a rendszerezés felel meg „annak az Engels által felállított követelménynek (amely bár szószerint csak a természettudományok rendszerezésére van figyelemmel, de ezen túlmenően is érvényes), hogy egy rendszerezés alapjait nem lehet másképp megtalálni, 'csupán a jelenségek összefüggésében magában'”. Horoszowski pedig tankönyvében mesterkéltnek nevez minden más felosztást és Schneickert műveinek példáján igazolja a technikai és taktikai anyag rendszerbeli külön tartásának lehetetlenségét, célszerűtlenségét.⁵⁷

A kettős felosztás talaján áll többek között a Vinberg és Saver szerkesztésében 1949-ben megjelent tankönyv, valamint az NDK-ban Gertig és Schädlich kriminalisztikai kézikönyve is.⁵⁸

A felszabadulás utáni magyar kriminalisztikai irodalom mindmáig lényegében változatlanul a technikára és taktikára történő felosztás alapjaira helyezkedik. A metodika, „módszertan” kifejezés alig néhol jelenik meg csupán, nem ment át a köztudatba. A megjelent tankönyvek taktika elnevezés alatt tárgyalják mind a nyomozási metódusokat általában, mind pedig az egyes bűncselekményfajták felderítésének szabályait, lehetőségeit, ugyanakkor egyes munkákból nem hiányzik az általános és különös részre történő tagolás elismerése sem. Általánosan elfogadott, bevett rendszerezésről, teljes határozottsággal kialakult álláspontokról, szóhasználatról tehát nem beszélhetünk.

Ez a helyzet indokolhatja, hogy a megvitatás igényével az alapokból kiindulva nemcsak osztályozási, hanem etimológiai nézőpontból is felvessük a rendszerezés kérdéseit és ennek kapcsán rámutassunk egyes kategóriák újbóli felülvizsgálásának szükségességére. Nemcsak gyors ütemben fejlődő, alakuló hazai szaktudományunk, hanem a szocialista tábor országainak nemzetközi tudományos együttműködése is követelményként állítja ugyanis a kriminalisztika művelői elé, hogy a lehetőséghez képest alakítsák ki tudományáguk egyöntetű rendszerét, teremtsék meg annak közös nyelvét, gondoskodva arról, hogy a különböző terminus technikusoknak ugyanaz a jelentésük legyen, ugyanazt a tartalmat fedjék. Előrebocsátjuk, hogy a „kriminántechnika” és „krimináltaktika” megjelöléseket fenntartandónak és alkalmazhatónak véljük. Ezt közismert és általánosan használt voltukon felül az is indokolja, hogy — mint a későbbiekben megkíséreljük bemutatni — tartalmuk is egyértelműen meghatározható. A feladat tehát, ami előttünk áll, az, hogy elsősorban ezeknek a rendszerezésben felhasznált, bevett kifejezéseknek a jelentéstartalmát tisztázzuk.

Elsősorban a krimináltaktika oldaláról kínálkozik a kérdés megközelítésre. Az eddig elmondottakból következően aligha lehet kétséges, hogy a kriminalisztikai materiának önálló főrészekként technikára és taktikára történő felosztása helytelen, a tudományos rendszerezés követelményeinek nem

⁵⁷ Stelzer i. m. 63. p., Horoszowski i. m. 41–42. p. Meg kell egyébként jegyezni, hogy vannak szerzők — így pl. Vasziljev —, akik az általános és különös részre történő felosztást is helytelenítik; szerintük ez a rendszerezés a „kriminalisztikai tananyagának két mesterségesen szétválasztott, izolált részre való elkülönülését jelentené”.

⁵⁸ Vö. Vinberg, A. I.—Saver, B. M.: Kriminalisztika. Moszkva, Goszjurizdat, 1948. (Magyar fordítás kéziratban) és Gertig, B.—Schädlich, R.: Lehrbuch für Kriminalisten. Berlin, Verlag für Fachliteratur der Volkspolizei, 1955.

felel meg. Ez már abból is következik, hogy a taktika általános értelmében, mint a nyomozószervek módszereinek, eljárásainak gyűjtőneve, már önmagában is feltételezi a technikát mint e módszerek legnagyobb részének nélkülözhetetlen eszközét, érdemi velejáróját: „A kriminalisztika által a vizsgálat céljára alkalmazott eljárások és munkamódszerek taktikai és technikai tartalommal bírnak. Ezek kölcsönösen feltételezik egymást. A rendelkezésre álló technikai lehetőségek meghatározzák az alkalmazandó taktikát és továbbfejlesztik ezt, mint ahogy a taktika az összes technikai lehetőségeket kimeríteni törekszik és azokat továbbfejleszti. . . .”⁵⁹ Ugyanakkor, mint láttuk, krimináltaktikának szokásos nevezni a kriminalisztika fegyvertárát alkotó módszerek összességét is. Ilyképpen a *taktikát* alkotó módszerek *taktikai* tartalmáról szólni: kétségtől rendszerezési hibát rejt magában. Kérdés most már az, hogy melyik, egymást lényegében kizáró szóhasználat a helyes?

A feltett kérdés megválaszolása nem nehéz. Ha a dolog érdemét vizsgáljuk, a következő kép alakul ki előttünk: A nyomozószervek a felderítés érdekében bizonyos, a tételes jog keretei által meghatározott és a kriminalisztika tudománya által kimunkált eljárásokat végeznek. Ilyenek: a perrendtartási nyomozati cselekmények, a helyszíni szemle, a házkutatás stb. Valamennyi ilyen eljárásnál kriminalisztikai szemszögből két lényeges összetevő határozza meg a sikeres alkalmazást. Az egyik az adott eljárás elvégzéséhez rendelkezésre álló technikai lehetőségek ismerete és kiaknázása. A másik az eljárás véghezvitelét, a technikai eszközök megfelelő módon történő felhasználását, egyszerűen a célszerű eljárásmodot meghatározó tapasztalati-tudományos elvek, szabályok és ezek követése. Ha ez utóbbit — érdemi hiba nélkül tehetjük — az adott eljárás véghezviteli taktikájának nevezzük, igazoltuk a kiindulásul idézett tételt a kriminalisztikai eljárások taktikai és technikai tartalmáról. Ezáltal azonban egyúttal kizártuk a másik szóhasználat lehetőségét is és bizonyítottuk, hogy a kriminalisztika céljaira rendelkezésre álló eljárásokat, módszereket gyűjtőnévvel krimináltaktikának nevezni helytelen, de legalábbis félrevezető, a „taktika” elnevezés kettős értelme (egyfelől mint a rendelkezésre álló módszerek főfogalma, másfelől mint e módszerek egyik tartalmi összetevője) miatt. E módszerek ugyanis csak annyiban „taktikai” jellegűek, amennyiben minden módszer alkalmazásának vannak célszerű szabályai, „taktikai” fogásai. A módszerek összefoglaló megjelölésére tehát a „taktika” elnevezés nem alkalmas, mert közös jellegzetességük nem a célszerű alkalmazás követelménye önmagában, hanem magának a módszernek, technikai segédeszközöknek és alkalmazási szabályainak az ismerete együttesen teszi azokat önálló nyomozási fogássá, eljárásmoddá. Így tehát szólhatunk pl. a házkutatásról általában mint módszerről és ekkor tárgyaljuk a jogi előfeltételeket, az alkalmazási lehetőségeket, a véghezvitelt elősegítő technikai segédeszközöket és a végrehajtás célszerű módját együttesen. De szólhatunk külön a házkutatás technikájáról, amidőn az e cél szolgálatában álló technikai segédeszközöket ismertetjük különítve vagy annak taktikájáról, amikor a célszerű alkalmazási szabályokat beszéljük meg önállóan. Nem beszélhetünk azonban a házkutatásról és a többi, hasonló módszerről összefoglalóan mint krimináltaktikáról, mert ez a módszer egyik jellemző vonásának — ti. annak, hogy célszerű alkalmazásának megvannak a maga szabályai — önkényes kiszakítása, mégpedig a főfogalom alkotására történő indokolatlan kiszakítása volna.

⁵⁹ Gertig—Schädlich i. m. 13. p.

Mit jelentsen tehát a „krimináltaktika”?

Kiindulásul a „taktika” elnevezés értelmezése szolgálhat. Taktika a katonai szaknyelvben a haderők felhasználásának „művészete”, általában pedig: harci módszerek tervszerű alkalmazása a kijelölt cél elérésére. A kriminalisztikában ez a cél a bűncselekmény felderítése. Hiba nélkül szólhatunk tehát egy bűncselekmény nyomozásának taktikájáról akkor, amikor a felderítésre legcélszerűbb módszerek kiválasztásáról, alkalmazásuk sorrendjének meghatározásáról beszélünk. Általánosságban pedig krimináltaktikának nevezhetjük az egyes bűncselekménykategóriák kinyomozására igénybe vehető eljárások, módszerek célszerű alkalmazásának tanát. Ezzel egyértelműen fenntartanók a krimináltaktika elnevezést a ma „speciális”, „egyedi” taktikának, a taktika „különös részének” vagy sokak által módszertannak nevezett ismeretekről jelölésére.

Ennek belső rendszere — amint arra Kertész helyesen mutatott rá — az egyes bűncselekményfajták szerint alakul ki, de nem a bűncselekmények jogi minősítésének mechanikus figyelembevételével, tehát nem a Btk. fejezetei szerint, hanem az elkövetési mód és a kinyomozás lehetőségeinek bizonyos azonossága alapján. Így pl. egy kategóriába kerülhet a társadalmi és a személyi tulajdon ellen elkövetett bűncselekmény (pl. betöréses lopás).⁶⁰ Valamennyi kategóriánál felhasználásra és ismertetésre kerül az illető bűncselekményfajta elkövetésének módja és technikája is, a fenomenológia által nyújtott ismeretek és a nyomozási tapasztalatok általánosítása nyomán. Így tehát pl. a zsarolás nyomozásának taktikája, a krimináltaktika egyik része, mint ismeretanyag magában foglalja a zsarolások különböző fajainak, leggyakoribb elkövetési módjainak a feldolgozását és erre felépülve a felderítésükre irányadó szabályokat. Ezt két okból is szükségesnek tartottuk külön kiemelni. Egyfelől azért, mert korábbi állásfoglalásunknak megfelelően a fenomenológia egész materiáját nem tartjuk külön, mint rendszeri főágat, hanem a nyomozás számára belőle szükséges, változó terjedelmű ismeretek rendszeri helyét ilyenképpen jelöljük ki. Másfelől hangsúlyozni kívánjuk, hogy az elkövetésre számbajövő technikai eszközök ismertetését is a taktikai matéria részének tekintjük és nem soroljuk pusztán a krimináltechnikába.

A krimináltaktika ilyen megfogalmazása természetesen egy sor további, a krimináltaktikával összefüggő kérdés feltevését is szükségessé teszi. Meg kell ugyanis vizsgálni, hogy milyen módon és elnevezéssel illeszthető be a kriminalisztika rendszerébe a módszerek összessége, az a terület, amelyet eddig gyakran ugyancsak krimináltaktikának neveztek („általános taktika”). Tisztázásra vár az is, hogy ez a rész, valamint a krimináltaktika az előbb kifejtett értelmében önálló része-e a kriminalisztika tudományos rendszerének, megilleti-e a „tudomány” elnevezés? Mindezekre vissza fogunk térni. Miután azonban a kérdések megválaszolása feltételezi az állásfoglalást a krimináltechnika kérdéséről is, fordítsuk most figyelmünket először erre a lényeges problémára.

Válasszuk itt is kiindulásul az elnevezés etimológiáját. Rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy itt nem nyerhetünk olyan egyértelmű segítséget az etimológiától, mint a krimináltaktika elnevezés helyes felhasználása vonatkozásában. A „technika” szó ugyanis mind a tudományos nyelvben, mind a mindennapi szóhasználatban ténylegesen jelenti mindazt, amire a „krimináltechnika” összetételben a különböző szerzők alkalmazták. Nem volna tehát semmi aka-

⁶⁰ Kertész: Tézisek. 4. p.

dálya annak sem, hogy egyik nyelvi jelentésének („valamely mesterség terén szerzett, illetőleg az eredményes véghezvitelhez szükséges sajátos ügyesség, mesterségbeli tudás, kifejlesztett gyakorlat, készség stb.”)⁶¹ megfelelően továbbra is a Hagemann-féle értelemben, mint a kriminalista eszközeinek, eljárás módjainak és készségeinek gyűjtőnevét használjuk a krimináltechnika megjelölést. Ez az álláspont azonban, megítélésünk szerint, figyelmen kívül hagyná azt a lényeges követelményt, hogy a rendszer kialakításánál, a rendszeri kategóriák elnevezésének megválasztásánál bizonyos történeti-gyakorlati szempontokat is segítségül kell hívni, figyelembe kell venni a fejlődés, a gyakorlat során kialakult vagy kialakulóban levő nézeteket, szóhasználatot is. A legutóbbi évtizedek gyakorlata, a kriminalisztikai tudomány újabb fejlődéstörténete pedig bőségesen nyújt lehetőséget ilyen szempontok érvényesítésére. A szakirodalom állásfoglalásainak egybevetéséből és abból a kritikából, amelyben a krimináltechnika Hagemann-i értelmezése részesült (pl. Zbindennél), nem utolsósorban pedig a hazánkban kialakult és ma már praktikusán egyértelmű nézetekből ugyanis levonható a helyes következtetés: a krimináltechnika elnevezést ma már nem használhatjuk a most tárgyalt jelentésében. Ez túlhaladott, a szakmai körökben kialakult nézetekkel ellentétbe kerülő felfogás volna.

Nem vezet megnyugtatóbb eredményre az sem, ha krimináltechnikán — a másik elterjedt szóhasználat szerint — a „bűncselekmény fizikai nyomainak tanát” értjük. E nyomok tana a krimináltechnika kétségtelenül jelentős területe, de ezzel nem merül ki az utóbbi jelentéstartalma. Aligha kell bővebben bizonyítani ezt a tételt, hiszen pl. a bűnügyi nyilvántartás céljait szolgáló személyfényképezést vagy a vegyi tolvajcsapdák receptjeinek kidolgozását igen erőltetetten és sok áttételen keresztül lehetne csak fogalmi kapcsolatba hozni a „bűncselekmény fizikai nyomaival”, ugyanakkor feltétlenül beletartoznak abba a körbe, amit a mindennapos, ösztönös szóhasználatban krimináltechnikán értünk.

Valamivel közelebb visz bennünket a helyes jelentéstartalom felfedéséhez az általunk korábban ugyancsak idézett másik állásfoglalás, amelynek értelmében a krimináltechnika: a műszaki-technikai jellegű segédeszközök nyomozásbeli felhasználásának tana. Közelebb visz annyiban, hogy a krimináltechnika tényleges tartalmára utal. Egyúttal azonban több vonatkozásban félrevezető is. Egyfelől helytelenül tükrözi a viszonyt a természettudományok és a krimináltechnika között és azt a látszatot kelti, mintha a krimináltechnika csupán valamiféle készen kapott eszközöknek vagy akár eljárásoknak az alkalmazása, felhasználása volna. Hogy ez nem így van, rátérünk a későbbiek során. Másfelől azonban újra elvezet a krimináltaktika és technika területének konfúziójához. Ha ugyanis a krimináltaktikán az egyes bűncselekményfajták nyomozására alkalmas eljárások, módszerek célszerű alkalmazásának tanát értjük — és emellett foglaltunk állást — úgy a „műszaki-technikai jellegű segédeszközök felhasználása”, célszerű alkalmazása is a krimináltaktika anyagát alkotja. Arra kell tehát törekednünk, hogy a krimináltechnika határait mindezeknél szélesebben és ugyanakkor a krimináltaktika általunk elfogadott jelentésével összhangban vonjuk meg.

A krimináltechnika lényege: a természettudományoknak a bűnügyi felderítés céljaira való alkalmazása. Emiatt — a polgári szerzők jelentős része

⁶¹ Vö. Idegen szavak kéziszlótára. Szerk. Bakos Ferenc. Budapest, Terra, 1958.

szerint — nem is volna önálló tudományos diszciplína. Szerintük a krimináltechnika „parazita tudáshalmaz. Önmagában nem éri el a tudomány méltóságát, amíg a saját hasznára alkalmazza és sajátos céljai számára szervezi más tudományok ismeretanyagát.”⁶² „Módszerei közhasználatúak a nem a bűnügyi nyomozás fogalomkörébe tartozó feladatok megoldásában is.”⁶³ Nos, ez az érvelés hamis. A természettudományok alkalmazása — amint erre a szovjet kriminálisztikai tudomány művelői rámutatnak — nem kész ismeretek mechanikus átvételét, hanem a természettudományi ismereteknek alkotó felhasználását, átdolgozását, egyúttal pedig ez ismeretek birtokában új, különleges eljárások és módszerek kidolgozását jelenti. „A kriminálisztika olyan új vizsgálati eljárásokat és módszereket dolgoz ki, amelyeket korábban . . . más természet- és műszaki tudományban nem alkalmaztak.”⁶⁴ A krimináltechnika módszereinek és eljárásainak kidolgozása, továbbfejlesztése és általánosítása — miután mindig a majdani gyakorlati alkalmazás igényének szem előtt tartásával, de a közvetlen alkalmazásra nem kötelezett kutatás szintjén is folyik —, a krimináltechnikát önálló tudományos diszciplínává teszik. „Az a körülmény, hogy a kriminálisztika más tudományok tételeinek alkalmazásához folyamodik és azokat hatásosan rendeli alá céljainak, feladatainak, egyáltalán nem csökkenti jelentőségét mint önálló tudományt, mivel egyetlen olyan tudomány sincsen, amely ne használná fel más tudományok vívmányait, alkalmassá téve azokat céljaira.”⁶⁵ Ez önálló tudomány alapja *elsősorban* (bár nem kizárólag) a fizika és a kémia tudománya, és ezért a hozzájuk fűződő viszonya ugyanaz, mint e két elméleti tudomány bármelyik alkalmazott tudományának: „. . . az elméleti tudományok közvetlen feladata az akaratunktól független objektív törvényszerűségek elismerése és törvényekben való megfogalmazása. Az alkalmazott tudományok közvetlen feladata e törvények felhasználása a természet feletti uralmunk biztosítására, a termelés fejlesztése, az élettelen és élő természet befolyásolása az emberi beavatkozás által s ugyanúgy a társadalmi fejlődés befolyásolására (gazdaság, nevelés, igazságügy, stb.).”⁶⁶ A krimináltechnika így, mint alkalmazott természettudomány, a műszaki tudományok szintjén áll.

Hiba-e, ha e megállapítás ellenére a krimináltechnika megjelölést használjuk az adott tudományág megnevezésére? Látszólag az, hiszen a technika tulajdonképpen, szűk értelmezésében a műszaki tudományok eredményeinek tényleges, konkrét megvalósítása. A magyar nyelvben azonban a technika egyúttal a műszaki tudományok összességét is jelenti,⁶⁷ ez utóbbiakra nem lévén külön rövid, bevett elnevezés. A „krimináltechnika” név így összefoglalja helyesen mindazt, amit a gyakorlatban ténylegesen jelent: a fizikai-kémiai és más természettudományok alkalmazásával a bűnügyi nyomozás céljait szolgáló önálló tudományos módszerek kutatását, kidolgozását és ezek gyakorlati felhasználását, kivitelezését egyaránt.

⁶² O'Hara, Charles E.—Osterburg, James W.: An Introduction to Criminalistics. New York, The Macmillan Co., 1952. XI. p.

⁶³ Grant, Julius: Science for the Prosecution. London, Chapman Hall Ltd., 1941. 21. p.

⁶⁴ Vinberg—Saver i. m. 16. p.

⁶⁵ Uo. 16. p.

⁶⁶ Fogarasi, Osztályközlemények. 8. p.

⁶⁷ Vö. az Idegen szavak kéziszótára c. már idézett munka megfelelő címszavával.

Mi most már a viszony az ilyen értelemben felfogott krimináltechnika és a bűnügyi vegytan, bűnügyi fizika között? Ez a kérdés nézetünk szerint még bővebb, az újabb természettudományos haladást fokozottabban figyelembe vevő, széleskörű vitára érett. Az álláspontok ma még eltérőek.

Nem egy szerző kifejezetten különbséget tesz egyfelől a kriminalisztika részét képező krimináltechnika, másfelől az alkalmazott természettudomány-nak tekintett bűnügyi fizika és vegytan között. Horoszowski írja pl. a következőket: „Egyes erősen szakosított tudományos szakterületek, amelyek széleskörű, egyetemi színvonalú elméleti felkészültséget igényelnek, nem tartoznak a kriminalisztika kereteibe (bár lényegében ide kellene, hogy tartozzanak), mégis annak kiegészítő és kiegészítő szakterületeit képezik.”⁶⁸ Példának többek között felhozza a bűnügyi vegytant. Kertész Imre pedig a következőképpen foglal állást: „... önálló életre kelt a törvényszéki vegytan is és a tudomány fejlődésével nemsokára ez lesz a sorsa a törvényszéki fizikának is. Szerintem nem helyes ezeket a kriminalisztika részeinek tekinteni . . .”⁶⁹ Nos, nézetünk szerint sem a magas elméleti felkészültség nélkülözhetetlensége, sem az „önálló életre kelés” nem indokolja e szaktudományágak kirekesztését a kriminalisztika köréből. A beletartozandóságukat kívánó és bizonyító szempontok lényegesen erősebbek. Csak kettőre óhajtunk itt utalni ezek közül. Az egyik: e két szaktudományág speciális céljának a kriminalisztika általános céljával való egybeesése. A forenzikus fizika és kémia a bűncselekmények felderítésére alkalmas speciális eljárásokat dolgoz ki, az eredményes bűnüldözés céljára. Azt teszi tehát, amit a kriminalisztikai „szak”-diszciplínák bármelyike. A másik érv a módszer azonossága. Mindkét tudományág eredményes munkálkodásának és felhasználásának alapja a kriminalisztika alapvető módszere: a dialektikus materializmuson nyugvó azonosításelmélet. Fogarasi figyelmeztet a következőkre: „A tudományok mai differenciáltsága és specializálódása atomizálással fenyeget. Ennek ellensúlyozásául állandóan fel kell tárunk az összefüggést egy-egy tudománycsoporton és továbbmenőleg, az egész tudományon belül. A tudományok ilyen nem külső, hanem belső összefüggéseken alapuló osztályozása: a tudományok rendszerezése nemcsak áttekintést nyújt, hanem ahhoz is hozzásegít, hogy szorosabbra fűzi a kapcsolatokat az egyes tudományok és a tudományok művelői között.”⁷⁰ A közös, az azonos lényeg, a cél és a módszer egyezése a belső összefüggés meglétére mutat és a kriminalisztikán belül jelöli ki a bűnügyi vegytan és fizika helyét. A gyakorlati célszerűség is emellett szól. Vajmi nehéz volna ugyanis pl. a bűnügyi fényképezésen belül megvonni a határt: hol végződik a „krimináltechnika” és hol kezdődik a bűnügyi fizika, kriminalisztikával foglalkozik-e a fizikus, ha új bűnügyi fényképezési eljárást dolgoz ki vagy sem. Megítélésünk szerint mindezt szakítani kell azzal a felfogással, amelyik csak a közvetlen gyakorlati alkalmazás szintjén tekinti a fizikai-kémiai módszerek igénybevételét kriminalisztikának. A módszereket kidolgozó, azokkal elméletileg foglalkozó, a gyakorlati alkalmazást megalapozó kutatás elválaszthatatlan a tényleges alkalmazás szintjétől. Belső összefüggésük és kölcsönhatásuk azonos rendszerbeli helyüket is szükségképpen kijelöli. Nem szabad, hogy a kérdés érdemében egy mindennapos szóhasználat vezessen félre: nem csupán a „krimináltechnikus” foglalkozik kriminalisztikával, ha-

⁶⁸ Horoszowski i. m. 33—34 p.

⁶⁹ Kertész: Tézisek. 1. p.

⁷⁰ Fogarasi: Logika. 414. p.

nem a bűnügyi vegyész, a törvényszéki fizikus is, mint ahogy az általános értelemben vett technikai tudományok művelésének is megvan a mérnöki és a technikus szintje.

Más kérdés azután az, hogy vajon a tágabb értelemben felfogott kriminalisztika részének tekintett bűnügyi fizika és vegytan egyúttal a krimináltechnika része is, vagy pedig a krimináltechnika mellett, mint önálló szakágak helyezkednek el. A szóhasználat általánosan elfogadott volta és bizonyos gyakorlati szempontok azt indokolhatják, hogy az utóbbi megoldást elfogadhatónak tekintsük. Eszerint a krimináltechnika felölelné azokat a speciális szaktudományágakat, amelyek — lényegében a bűnügyi vegytan, fizika és más alkalmazott természettudományok területéből leszakadva — önállósulva, specializálódva, az egyedi azonosítás fő feladatát szolgálva állnak a közös cél: a bűnügyi nyomozás szolgálatában. E szakágak az alkalmazott eljárások eredetére tekintet nélkül, lényegében a bűnügyi felderítés során felhasznált speciális bizonyítékfajták szerint osztályozhatók. Összességük, a krimináltechnika, a bűnügyi vegytannal, fizikával és — a később kifejtettek értelmében — a bűnügyi orvostannal együtt alkotja az ún. természettudományos kriminalisztikát, amely mint gyűjtőnév jól használhatónak látszik és az irodalom széles körben alkalmazza is. („Naturwissenschaftliche Kriminalistik.”)

Fordítsuk most figyelmünket a rendszerezés igényével önmagukban is fellépő krimináltechnikai szakágak felé. Ezek létezése és a kriminalisztika kereteibe tartozásuk nem vitás az irodalomban, rendszertani kérdéseik azonban viszonylag mostohán kerültek kimunkálásra. Nem lévén terünk a kínálózó valamennyi kérdés megbeszélésére, csupán néhány, a rendszerezést fővonalai-ban érintő problémát kívánunk itt felvetni.

Ha felsorakoztatjuk a gyakorlatban űzött, kellően önállósult és egyenként egy-egy krimináltechnikai szakértői munkaterületet képező szakágakat, szembe-tűnő, hogy iménti megállapításunkat bizonyos mértékben helyesbíteni kell. Azt mondtuk ugyanis, hogy a krimináltechnika szakágakra bontása lényegében a vizsgált bizonyítékfajták szerint történik meg. Ez kétségkívül így is van pl. a bizonyítékképpen szereplő kéz- és gépirások, iratok vizsgálatával foglalkozó írásvizsgálat vagy az ujjnyomok felkutatási, rögzítési és osztályozási módszereit tárgyaló daktiloszkópia esetében. Más a helyzet viszont pl. a bűnügyi fényképezés esetében, amelynek módszereit valamennyi bizonyítékfajta vizsgálatánál alkalmazzák, felhasználják és ahol e szakág kikülönítése lényegében nem a vizsgálat tárgya, hanem módszere szerint történik. Megengedhető-e ez a „következetlenség”? Nézetünk szerint egyenesen elkerülhetetlen. Az emberi ismeretek szakadatlan bővülése szükségképpen azzal a következménnyel jár, hogy egyre kevésbé lehetséges univerzális képzettséggel rendelkezni, a szakosodás a fejlődés velejárója. Egészen mást jelent valamely szakismeret bizonyos szintjének megszerzése, a szaktudomány egyes eredményeinek, metódusainak meghatározott területen történő rutinos alkalmazása, mint önálló tudományos művelése. A fényképezés pedig ma már ilyen terjedelmű és mélységű szakismeretet kíván meg attól, aki módszereinek speciális alkalmazási lehetőségeit, továbbfejlesztésüket és tökéletesítésüket kutatja. A kriminalisztika valamennyi területén felhasználásra kerülő fotografálás mint önálló szakág ezért méltán sorakozik fel a krimináltechnika egyéb szakterületei mellé. Könnyen meglehet, hogy a technikai haladás, a kriminalisztikai felhasználásra alkalmas metódusok számának bővülése nem sok idő múltán új, a vizsgálat módszere szerint elhatárolásra kerülő szakágakat fog kihatítani

a krimináltechnika más, egyelőre a vizsgálat tárgya szerint csoportosuló területeiből. Ennek bizonyos előjelei a lumineszcens-analízis és a spektrográfia vonalán már ma is mutatkoznak, a „bűnügyi anyagvizsgálat” mint önálló szakdiszciplína már kialakulóban van.

Ami most már a vizsgált bizonyítékfajták szerint elkülönülő technikai szakágakat illeti, elsőként az ún. nyomtan érdemli meg figyelmünket. A „nyom” kriminalisztikai fogalmának meghatározása sok vitára adott alkalmat a bűnügyi szakirodalomban. Ha a kialakult értelmezési lehetőségek közül a nyomfogalmat a legtágabban fogjuk fel — vagyis mindazt értjük rajta, amit a kriminalista érzékelhet és a felderítésre felhasználhat —, a „nyomtan” lényegében az egész krimináltechnikát felölelné, sőt — a bűncselekmények pszichikai nyomaira és a tárgyi bizonyítékok valamennyi fajtájának „nyom”-jellegére figyelemmel — még ezen is túlterjedne. A szovjet kriminalisztikai irodalomban a lezajlott viták után ma már „egységesnek mondható az a vélemény, hogy ebben az értelemben (ti. a krimináltechnika részét képező nyomtan szempontjából) a nyom a bűncselekmény következtében keletkezett olyan felületi (fizikai) elváltozás, amely a bűncselekmény elkövetője valamilyen testrészének, vagy az elkövetés eszközének (a szó tágabb értelmében, tehát ideértve a közlekedési eszközöket is) a felületi szerkezetét tükrözi”.⁷¹ Ilyen tartalommal sorolódik tehát a krimináltechnikába a nyomtan, a traszológia. Tárgyát — az emberi testen keletkezett nyomokat lényegében kivéve — a kéz-, láb-, fog-, köröm-, eszköz-, szerszám-, jármű stb. nyomok vizsgálatának módszerei, eszközei, illetőleg ezek alkalmazása képezik. Az adott definícióból és a példálózó felsorolásból egyaránt látható, hogy e szakágnak a kutatási területe átfedi egy másik krimináltechnikai szakág vizsgálati körének jelentős részét, ti. a daktiloszkópiát. Az ujjnyomok ugyanis kétségtől „az elkövető valamely testrészének felületi szerkezetét” tükrözik. Helyeselhető-e, ha ennek folytán az ujjnyomok keletkezésével, szerkezetével, felkutatásával, rögzítésével való foglalkozásra is a nyomtant tekintjük illetékesnek? Megítélésünk szerint nyomos érvek szólnak ez ellen a megoldás ellen. Először is az ujjlenyomatok tanának igen jelentős, mondhatni döntő része a klasszifikáció. Ennek a nyomtanba történő bevitelére azonban szétfeszítené a kereteket. A matéria olyan tárgyalása azonban, hogy az ujjnyomok általános tanát a traszológiában, az osztályozás kérdéskomplexumát pedig másutt (pl. a bűnügyi nyilvántartás ismereteinek keretében) juttassuk rendszeri helyhez, érdemben együvé tartozó dolgok szétszakítását jelentené. Az osztályozás problematikája éppen úgy feltételezi az ujjnyomkeletkezés ismeretét, mint ahogy az ujjnyom rögzítése mit sem ér a klasszifikálás lehetősége és módszerei nélkül. Praktikusan természetesen nem kizárt, hogy — technikai szinten — más foglalkozzék pl. a helyszíni ujjnyomkereséssel és más a rögzített ujjnyom klasszifikálásával. A tudományos rendszerezésnek azonban ez nem lehet szempontja. Az ujjnyomokról szóló tan egységes egész, tudományos művelése a teljes kérdéskör ismeretét tételezi fel. Ezért tartjuk indokoltnak, hogy az ujjnyomok tanát, a daktiloszkópiát, mint amelyik ma már kinőtt a nyomtan kereteiből, önálló szakágként soroljuk a kriminalisztika, mégpedig ezen belül — a technikai módszerek domináns volta következtében — a krimináltechnika rendszerébe. A traszológia előrebocsátott meghatározását így a daktiloszkópia tárgyát alkotó ujjnyomvizsgálat kirekesztésével fogadhatjuk el. Annál is könnyebben

⁷¹ Kertész : Tézisek. 3. p.

megtehetjük ezt, hiszen a „trace” szó eredeti francia jelentése is elsősorban a lábnyomokat, másodsorban pedig a jármű- és eszköznyomokat fedi. Aggályos viszont e szakág magyar elnevezéseként a „nyomtan” megjelölést fenntartani. Aggályos azért, mert nehezen indokolható, hogy a krimináltechnika területén a „nyom” mást jelentsen, mint a kriminalisztikában általában. A kriminalista számára pedig — ha a pszichikai nyomok problémáját nem is érintjük — a vérnyom, a váladéknyom, a lövés nyoma és természetesen az ujjnyom is — nyom. Megoldásként inkább a traszológia elnevezés⁷² fenti értelmű meghonosítása kínálkozik megfelelő magyar műszó keresése helyett. Említést érdemel egyébként, hogy a szocialista kriminalisztikai irodalomban, elsősorban a lengyel kriminalisták részéről egyre inkább használatos a traszológia önálló részeként a „mechanoszkópia” megjelölés, mint a különféle eszköznyomok vizsgálatával és azonosításával foglalkozó szakág. Ugyanakkor nincs önálló rendszeri helye a metallográfiai vizsgálatoknak, amelyek hol mint általában a traszológia, hol pedig mint ez utóbbi szakág részei jelentkeznek. Mindenesetre időszerű, hogy a krimináltechnika hazai művelői is figyelmet szenteljenek szaktudományuk e rendszerezési részletkérdéseinek kimunkálására.

A bűnügyi fényképezés, a daktiloszkópia és a traszológia mellett a szakkönyvek a krimináltechnikai szakágak közé sorolják az összehasonlító kéz- és gépirásvizsgálatot, valamint az iratvizsgálatot, egyes szerzők pedig kikülönítve a rejtjeles iratok megfejtésének, a dechiffrozásnak a szakágát is. Idetartozandóságuk nem vitás, ezért minden további nélkül besorolhatjuk őket rendszerünkbe. Vitás viszont két terület: a személyazonosítás antropometriai és személyleírasi („portrait parlé”) részének, valamint a rendőrkutyák felhasználása eljárási szabályainak rendszeri helye. Az irodalom egy része az elsőnek említett ismeretkört a krimináltechnika önálló szakágának tekinti.⁷³ Az antropometria alkalmazásának gyakorlatilag megszűnt volta és az a körülmény, hogy a személyleírás elkészítésénél fizikai-kémiai módszerek alkalmazására nem kerül sor, állásfoglalásunkat is meghatározza. Ezek a kérdések nem tartoznak a krimináltechnika körébe, de nem is önálló szakágak, hanem részei a nyomozástan egyik módszerének, a személyazonosításnak, amelynek rendszeri helyére a „krimináltaktika általános része” kérdésénél rámutatunk. A rendőrkutyák felhasználását illetően is hasonló az álláspontunk. Itt sem lévén szó technikai vizsgálati módszerekről, nem látjuk a krimináltechnika keretében tárgyalhatónak a nyomozókutyák kiképzésének, felhasználásának szabályait.

Ezzel szemben — és ezt az ellenkező nézetet valló egyes irodalmi állásfoglalásokra tekintettel emeljük ki — a krimináltechnika rendszerébe tartozó önálló szakágnak kell tekinteni az igazságügyi fegyverszakértés (vagy az ugyancsak használatos, de nem pontos „forenzikus ballisztika”) gyűjtőnévvel jelölt ismeretkört. Egyes szerzők ezt a diszciplínát a pirotechnikai szakértéssel együtt a forenzikus fiziko-kémiai vizsgálati tudomány részének tekintik és mint ilyet, kirekesztik a krimináltechnika köréből. (Pl. Zbinden.) Elfoglalt álláspontunknak megfelelően itt is a krimináltechnika rendszerébe történő sorolás mellett szállunk síkra. A gyakorlatban a fegyverszakértés önálló krimináltechnikai

⁷² A francia nyelvben a „trace” szó az általunk használatos összetételben nem fordul elő, hanem a nyomtanra az általunk kifejlesztett értelemben az „ichnologie” megjelölést használják. A magyarban helyesebb a „traszológia” elnevezés az alapszó ejtésének megfelelően, nem pedig a néhol előforduló „traszcológia”.

⁷³ Zbinden i. m. 51. p.

szakágjellege sem vitás, míg a tűz- és robbanásszakértés kérdései ma még megérnek a bűnügyi fizika és kémia főfogalmában. A fejlődés azonban itt is az önállósulás felé mutat és a legújabb kutatások eredményei egyre közelebb hozzák ez utóbbi ágazatok kiválását is.

Összefoglalva a krimináltechnika fogalmáról és rendszeréről mondottakat, megállapíthatjuk, hogy a krimináltechnika mint alkalmazott természettudomány, mint sajátos, műszaki szintű tudomány a kriminalisztika önálló része, amelynek különartása természettudományos jellegére és a fejlesztés szempontjaira tekintettel indokolt.⁷⁴ Nem mint egyfajta nyomozási „módszer” alkot tehát külön részt az egységes kriminalisztikai tudományon belül, hanem mint a természettudományok speciális válfaja,⁷⁵ amelynek eredményeit használja fel módszereiben a nyomozás.

A krimináltechnika kérdésével összefüggően meg kell itt tárgyalni az igazságügyi orvostan hovátartozandóságának problémáját is. Mindabból, amit a különböző nyomokról, a vizsgált tárgyi bizonyítékok fajtái szerint megkülönböztetett krimináltechnikai szakágakról mondtunk, szembeötlik, hogy mind ez ideig nem jutott hely rendszerünkben olyan fontos vizsgálati területeknek, mint amilyen a vérnyomok, sérülések, halálokok stb. terrénuma. Ezek kétségkívül az igazságügyi orvostan kutatási témái. Az orvostudományoknak ez a speciális ága a maga ismereteit általában az igazságszolgáltatás szolgálatába állítja. Ilyen módon széleskörű feladatokhoz jut a büntető igazságszolgáltatáson kívül eső jogi ügyekben, polgári, családjogi, munkaügyi, biztosítási stb. jogvitákban egyaránt. Elsődleges feladata mégis a bűnügyi felderítés és a büntető perbeli bizonyítás előmozdítása a maga sajátos eszközeivel, a halálokok vizsgálata, a bűncselekmény áldozatának azonosítása, vér- és más biológiai nyomok értékelése stb. útján. Az igazságügyi orvostan fogalma ezért mindig is elválaszthatatlan volt a kriminalisztika fogalmától, sőt egyes szerzők „orvoskriminalisztika” elnevezéssel foglalták össze a bűnügyi nyomozást szolgáló igazságügyi orvosi ismereteket. A kriminalisztika és az igazságügyi orvostan egymáshoz való viszonyának, rendszeri elhelyezésüknek kérdése ugyanakkor vitás az irodalomban. Az a körülmény, hogy az igazságügyi orvostan kétségkívül az orvostudomány egy különleges ága, e probléma megoldását semmivel sem viszi előre. Hiszen valamennyi, azonos különleges cél szolgálatában álló alkalmazott természettudományi diszciplína része marad

⁷⁴ A különartás és egységes szakterületként felfogás indokául Kirk egy további, említésre méltó praktikus szempontot hoz fel: „A krimináltechnikai specialista olyan kiképzése, amely figyelmen kívül hagyja a szakterület egészét, épp oly illogikus, mint a kezdő orvostanhallgató kiképzése az agysebészethen az általános orvosi képzés figyelmen kívül hagyása mellett . . .” *Kirk, Paul L. : Crime Investigation. New York, Interscience, 1953. 507. p.*

⁷⁵ A krimináltechnika maga és egyes szakágai elméleti és gyakorlati művelésük szempontjából mindazokat a tudományos szinteket felmutatják, amelyek a műszaki tudományokkal általában együttjárnak. Így a krimináltechnika specialistái tudományukat művelhetik mérnöki szinten (a bűnügyi fizikus és vegyész, valamint az egyes szakágak mérnöki végzettség nélküli, de képzettség és szakismeret tekintetében e szinten álló igazságügyi szakértői) és technikus szinten (a bűnügyi technikus, aki egyik ágnak sem szükségképpen önálló szakértője, de speciális feladatkörének megfelelően több ág alapvető ismereteivel rendelkezik és azokat alkalmazza, a mérnöki szintet jelentő szakértői munka megalapozásaként, előkészítéseként). Semmi sem indokolhatja ebből a szempontból, de gyakorlati szempontból is megvalósíthatatlan, hogy csupán a technikai szintű ismeretkörrel különítsük ki és tartjuk meg a kriminalisztika keretei között „krimináltechnika” elnevezéssel.

alaptudományának akkor is, ha egyúttal egy más tudománykör rendszerében is szerepel. Mind a kriminalisztikai, mind az igazságügyi orvostani irodalomban ennek ellenére igen sokan azt a nézetet képviselik, hogy a forenzikus medicina csak az orvostudomány része s mint ennek önálló, sajátos ága, a kriminalisztika „szomszédos”, határtudománya.⁷⁶ Az ezt a nézetet valló szerzők is hangsúlyozzák azonban e két tudományág szoros, a pusztá érintkezésnél bensőbb kapcsolatát. Így pl. Mitricsev és Tjerzijejv kiemelik a célok azonosságát és utalnak arra, hogy „bizonyos bűncselekmények körében az érintkezés igen szoros”.⁷⁷ Vinberg és Mitricsev Potapovra hivatkozással viszonyukat az egymásra gyakorolt kölcsönhatásban látják, sőt továbbmenve, mindkettőt a perbeli bizonyítékok tanához tartozónak ítélik.⁷⁸ Mások viszont — az igazságügyi orvostan önállóságának hangsúlyozása mellett — arra mutatnak rá, hogy ez a tudományág „lényegében a kriminalisztika kereteibe kellene hogy tartozék”.⁷⁹ Vannak, akik ténylegesen is levonják ezt a következtetést és az igazságügyi orvostant a kriminalisztika keretei között helyezik el: „Az igazságügyi orvostan különleges jelentősége miatt önálló ága a kriminalisztikának.”⁸⁰ Hazánkban legújabbban Kertész Imre lépett fel ez utóbbi nézet ellen, helytelenítve az igazságügyi orvostan rendszeri elhelyezését a kriminalisztika tudományában és elvetve az „orvoskriminalisztika” szóhasználatot.

A kriminalisztikai tudománynak a cél és a szemléleti alapelvek által meghatározott egységes jellegéről vallott felfogásunk e vitakérdésben is meghatározza álláspontunkat. Az igazságügyi orvostan elsődleges célja a bűnügyi felderítés eredményességének előmozdítása, módszereinek, eljárásainak döntő többsége e feladat szolgálatában áll. Belső kapcsolata ebből a tekintetből szorosabb a bűnügyi nyomozással, mint a gyógyító orvostudománnyal. „A törvényszéki orvostan egy egészen különálló szakmát képez a többi orvostudományi szakmák között. Ismereteit, amelyekkel a gyakorlatban dolgozik, az orvos- és természettudományok köréből meríti ugyan, ezek azonban jórészt olyanok, amelyek a gyógyító orvost nem érdeklik, az alkalmazás módja is sokszor egészen különleges, célja pedig merőben eltérő.”⁸¹ A cél azonossága és az a körülmény, hogy az igazságügyi orvostan speciálisan a nyomozási feladatok szolgálatában áll, nem pedig mellékes területként foglalkozik azok megoldásával, helyét a kriminalisztika rendszerén belül jelöli ki. Megítélésünk szerint tehát a viszony itt nem azonos az azokhoz a tudományágakhoz fűző kapcsolattal, amelyek nem kifejezetten a bűnüldözés tudományos kérdéseit tanulmányozzák, hanem csak e célra is, mintegy mellékesen nyújtanak felhasználható módszereket vagy tapasztalatokat. Ez a helyzet fennáll a lélektan, pszichiátriával, statisztikával stb. kapcsolatban, de nem ismerhető el az igazságügyi orvostan tekintetében. A forenzikus medicina „mellékesen”

⁷⁶ Így legutóbb *Mitricsev, Sz. P. — Tjerzjev, N. V.* : Szovjet kriminalisztika. Moszkva, az Össz-szövetségi Felsőoktatási Minisztérium kiadása, 1958. 10. p.

⁷⁷ I. h.

⁷⁸ *Vinberg — Mitricsev* i. m. 21—22. p.

⁷⁹ *Horoszowski* i. m. 33. p.

⁸⁰ *Lehrbuch des Strafrechts der DDR Allg. Teil.* Berlin, VEB Deutscher Zentral-Verlag, 1957. és *Stefani, G. — Levasseur, G.* : Droit pénal général et Criminologie. Paris, Précis Dalloz, 1957.; ugyanígy *Keuncke, Friedrich*, *Kriminalistik*. 1953. 1—2. sz.

⁸¹ *Kenyeres Balázs* : A törvényszéki orvostan tankönyve. Budapest, Universitas Könyvkiadó Társaság, 1925. 24. p.

nyújt segítséget más feladatok, nem-bűnügyi jogi problémák megoldásában, éppen úgy, mint a kriminalisztika más módszerei általában, önálló létjogosultságát igazoló fő célja azonban a kriminalisztikai cél. Amíg tehát a bűnügyi lélektant, az igazságügyi elmekórtant, a bűnügyi statisztikát stb., — bár bizonyos, általuk közvetített ismeretek a nyomozás céljait is alkalmasak szolgálni — a domináns cél különbözősége miatt kirekesztendőnek tartjuk a kriminalisztika rendszeréből és ismeretanyaguk egyes részeit a kriminológia eredményeihez hasonlóan csak a kriminalisztika önálló módszereinek kialakításánál és a nyomozás tényleges kivitelénél *felhasználandónak* tartjuk, — addig az igazságügyi orvostant a kriminalisztika részének tekintjük. A kifejtett indokokon felül ez az álláspont látszik megfelelni a helyes tudományos rendszerezés lényeges szempontjának, a tényleges belső összefüggések feltárása követelményének is. Éppen úgy, mint más, speciálisan a nyomozás szolgálatában álló természettudományi diszciplínáknál, az igazságügyi orvostan vonatkozásában is helytelennek, a tudományos rendszerezés szempontjait semmibe vevőnek tekintjük azt a nézetet, amely szerint „az igazságügyi orvostanból annyi tartozik a kriminalisztikába, amennyit abból a nyomozónak mindennapi munkájához ismernie kell”. (Seelig.) És ezt a nézetet nem csupán azért helytelenítjük, mert a kriminalisztikát leszűkíti a mindennapi nyomozói munka „tanának” körére. A rendszeri besorolással ugyanis hangsúlyozni kívánjuk az igazságügyi orvosszakértő munkájának kriminalisztikai jellegét, a nyomozásba történő bevonásának gyakorlati fontosságát is. Mindenképpen elkerülendő, hogy az igazságügyi orvostani szakképzettséggel nem rendelkező nyomozó vagy technikus olyan természettudományos területekre nyúljon át, ahol speciális szaktudásra van szüksége. Ennek pedig szükségképpen felkelti a veszélyét, sőt egyenesen erre invitál egy olyan rendszerezés, amely a speciális szaktudományág bizonyos ismereteit az egész szakterület rendszeri különállása nélkül bevonja a kriminalisztika „általános tanainak” körébe. Fraktikusan is helyesebbnek látszik ezért az igazságügyi orvostan egészét együtt tartva, önálló ágként felvenni a kriminalisztika rendszerébe és ezáltal aláhúzni, hogy a nyomozás e körbe vágó feladatai és lehetőségei az igazságügyi orvos tere-
numát alkotják.

Az ilyképpen a kriminalisztika részének tekintett igazságügyi orvostan — éppen úgy, mint a bűnügyi vegytan és fizika — nem tartozik a szűkebb értelmű krimináltechnikába. Önálló, a krimináltechnikával szomszédos része az egységes kriminalisztikai tudománynak. A bűnügyi nyomozás terén teljesítő feladatok domináns volta folytán a rendszerbeli elhelyezés kiemelése érdekében területének megjelölésére hiba nélkül használhatónak tartjuk az „orvosi kriminalisztika”, „orvoskriminalisztika” elnevezést. Ez az elnevezés csak annyit kíván jelölni, hogy az igazságügyi orvos is kriminalisztikai feladatot teljesít a nyomozásban. Nem látjuk viszont annak veszélyét, ami miatt egyesek e megjelölés használatát feltehetően ellenzik, hogy ti. az „orvoskriminalisztika” fogalma elvi alapot képezne a nem szorosan vett orvosi jellegű nyomozási feladatoknak is az igazságügyi orvos kezébe helyezésére. Ma már minden tekintetben túlhaladott az a nézet, amely szerint a bűnügyi nyomozás az igazságügyi orvoson kívül más természettudományi specialis-
táakra nem szorul rá s a krimináltechnikai feladatokat is ennek folytán az igazságügyi orvos kezébe indokolt összpontosítani.⁸² Az irodalom már kellő

⁸² Így *Keztyeres* i. m. 25. p.

határozottsággal állást foglalt ez ellen.⁸³ A krimináltechnika és a többi kriminalisztikai szakág megfelelő fejlődése, a gyakorlati bűnügyi munkások tudományos képzettségének emelése praktikus nehézségek nélkül pontosan megvonhatóvá teszi az orvosi kriminalisztika rendszeri és gyakorlati alkalmazásbeli határait.

A bűnügyi nyomozás természettudományi szakágainak rendszerezését megtárgyalva, visszatérhetünk a már korábban felvetett, de nyitvahagyott kérdésünkhöz: az ún. „általános” krimináltaktika kérdéséhez. E matéria határainak megvonásáig, rendszerének felvázolásáig egyelőre nevezzük „taktikának”, hogy az érdemi problémákkal és ne az elnevezéssel kezdhesük a megtárgyalást. A megjelölés fenntartásának átmeneti jellege természetesen már abból következik, amit fentebb a „taktika” kifejezés értelmezésével a krimináltaktika fogalmáról mondtunk.

Az általunk már többször hivatkozott „általános” krimináltaktika a nyomozás céljait szolgáló nem-technikai jellegű módszereknek és azok alkalmazásának volna a tana. Ebben az értelemben használják e megjelölést azok a szerzők, akik „általános” és „különös” krimináltaktika között különböztetnek. A továbbiakban mi is ebből az értelmezésből kell hogy kiinduljunk. Ezt teszi ugyanis szükségessé a krimináltechnika kérdésében vallott nézetünk. Ha ugyanis elvetjük a krimináltechnika „nyomozási eljárastan”-ként történő felfogását — és ezt megtettük, amikor a krimináltechnika elnevezést a bűnügyi nyomozás célját szolgáló műszaki tudomány megjelölésére tartottuk fenn —, az egyes nyomozási módszerek és alkalmazásuk tanát „nyomozási technikának” természetesen nem nevezhetjük.

Mi tartoznék most már a kriminalisztikának ebbe, a krimináltechnika és a „különös” krimináltaktika mellé felsorakozó részébe? Mindazok „az eljárások és munkamódszerek, amelyek szükségesek a bűncselekmények vizsgálatára és felderítésére szolgáló bizonyítékok megtalálásához, biztosításához és értékeléséhez, függetlenül attól, hogy milyen egyedi bűncselekményfajta forog fenn az adott esetben”.⁸⁴ Ezek elsősorban a büntető perrendtartás által meghatározott nyomozati cselekmények (szemle, házkutatás, személymotoszás, lefoglalás stb.), továbbá azok a speciális metódusok, amelyeket a perrendtartás keretei között a kriminalisztika alakított, formált ki az eredményes felderítés céljaira (megfigyelés, nyomonüldözés, alibivizsgálat, a különböző nyilvántartások felhasználása stb.). Az „általános” krimináltaktika számbavevési és felőleli a felderítés céljaira kínálkozó valamennyi módszert, kidolgozza alkalmazásuk szabályait és olyan új módszereket ajánl, illetve az egyes módszerek olyan új alkalmazási lehetőségeit kutatja, amelyek a nyomozási munka eredményességének, hatékonyságának növelésére alkalmasak.

A tárgyalt ismeretanyag rendszerezésére kiindulásul önként kínálkozik a vizsgálati cselekmények eljárásjogi rendszerezésének szempontja, amely szerint e cselekmények két csoportját lehet megkülönböztetni. Az első csoportba az elkövetés tényének és az elkövető személyének a megállapításához szükséges adatok gyűjtésére szolgáló eljárások, módszerek tartoznak. A második csoportot pedig az elkövető személyének biztosítására szolgálók alkotják.⁸⁵

⁸³ Így pl. *Heindl, Robert*, Archiv für Kriminologie. 118. Bd. 44. p.; *Meinert, Franz*, Archiv, 123. Bd. 8. p.

⁸⁴ *Gertig—Schädlich* i. m. 12. p.

⁸⁵ *Vö. Cselcov, M. A.* : A szovjet büntető eljárás. Budapest, Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, 1954. 205. p.

Eszerint különböztethetők meg kriminalisztikai szemszögből is a felderítés és bizonyítás módszerei egyfelől, a kézrekerítés (üldözés) metódusai másfelől. A határvonalak természetesen korántsem merevek: a kriminalisztika fegyvertárában nem egy olyan módszer szerepel, amely mind az adatok és bizonyítékok beszerzése, mind pedig az elkövető személyének biztosítása, kézrekerítése feladatában szerephez jut. Miután azonban felhasználásuk konkrét célja és ennek megfelelően alkalmazásuk szabályai is — legalább részben — különböznek mindkét feladat teljesítése során, a módszerek e két rendszeri csoportja célszerűen külön tartható.

Mindaz, amit korábban a kriminalisztikai bűncselekménymegelőzés lehetőségeiről és fontosságáról mondtunk, bizonyos következtetések levonását nélkülözhetetlenné teszi a nyomozati metódusok rendszerezésénél is. Az „általános” krimináltaktika fontos feladata ugyanis, hogy módszerei közül minél többet tegyen alkalmassá a készülő bűncselekmények megakadályozására is és ezáltal a maga sajátos eszközeivel álljon a bűncselekménymegelőzés, kriminálprofilaxis céljainak szolgálatába. Ennek megfelelően indokolt egy harmadik rendszeri csoport megkülönböztetése, külön tartása is. Ezt a megelőzés céljainak szolgálatába állítható módszerek, a kriminalisztikai metódusok profilaktikus célokra történő alkalmazásának szabályai képezik.

A most vázolt három csoportba sorolható anyag jellegzetessége, hogy elsősorban a gyakorlati alkalmazás szabályait, a praktikus felhasználás során szerzett tapasztalatok általánosítását tartalmazza. Mindhárom csoportban és valamennyi módszer vonatkozásában vannak azonban közös elméleti alapok, a nyomozás egész folyamán érvényesülő szempontok is. Ezek alapvető fontosságára már Anuschat rámutatott, amikor hangsúlyozta, hogy a kriminalista gondolati munkája, a „szellemi nyomkeresés” e matéria legfontosabb része. Ezeknek az alapvető ismereteknek a beolvasztása az egyes módszerek kereteibe — felesleges ismétlések mellett — jelentőségük lebecsülését jelentené. Mindenképpen indokoltnak látjuk ezért, hogy az eddig vázolt három csoport mellé egy negyedik rendszeri kategóriát is felvegyünk: az alapelvek, pontosabban az általános nyomozáselmélet önálló ágát. Ebbe tartoznak a nyomozás alapvető módszertani ismeretei, a dialektikus materializmus elveinek és a logikának sajátzerű kriminalisztikai alkalmazása, az adatgyűjtés és rendszerezés, valamint a nyomozás-tervezés elvei, az azonosításelmélet stb. Nézetünk szerint ez a csoportosítás egyúttal feleslegessé teszi a kriminalisztika rendszerébe egy ún. bevezető rész felvételét is. Ennek leglényegesebb anyagát a most tárgyalt csoport feleleli. Indokoltan öleli fel, mert a fennálló belső összefüggések az egyes konkrét módszereket egybefoglaló rendszeri csoportok mellé, velük közös főfogalomba történő elhelyezését kellően megalapozzák. A kriminalisztika története, irodalma stb. pedig, mint a „bevezető rész” további materiája, a tudományos rendszernek — amely a tárgyat magát és nem oktatási formáját rendszerezi — nem alkotóeleme.

Fontos kérdés az ily módon négy csoportba rendszerezhető ismeretanyag viszonya a krimináltechnikához. Ha az itt tárgyalt módszereket ebből a szempontból vizsgáljuk, rögtön látható egy eddig szó nélkül hagyott megszorítás helytelensége. Azt mondtunk ugyanis, hogy a most vázolt körben a nyomozástudomány „nem-technikai” metódusait rendszerezzük. Nos, ezek között alig van egynéhány — ha ugyan egyáltalán van —, amelynek alkalmazásánál ne jutna szerephez a krimináltechnika, illetve ez utóbbi ág lehetőségeinek ismerete. Itt is bebizonyosodik tehát, hogy nem lehet a rend-

szerzés szempontja a krimináltechnikai és a nem-technikai jellegű módszerek külön tartása. Egyfelől a technikai eljárások (pl. nyomkeresés, rögzítés stb.) is valamely ún. taktikai módszer keretén belül (pl. helyszíni szemle) érvényesülhetnek, másfelől ez utóbbiak mindegyike feltételezi technikai eljárás igénybevételét. Erről a korábbiakban már szóltunk, és mondtuk, hogy emiatt a metódusok taktikai és technikai tartalmáról, de nem jellegéről s nem eszerint történő elkülönítéséről szólhatunk. Az elhatárolás tehát más szempont szerint kell megtörténnék. Ez a szempont megint csak a tárgyalt anyag feldolgozási aspektusa és módszere lehet. A krimináltechnika a természettudományok oldaláról foglalkozik a nyomozási célra szolgáló eljárásokkal és nem tér ki metódusainak a nyomozás kereteibe történő beépítésére, felhasználásuk szabályaira, célszerű alkalmazásuk tanára. Az „általános” krimináltaktika a nyomozás sajátos, szervezeti jellegű módszereit, a nyomozási eljárásformákat dolgozza ki és ebbe építi be a technikai lehetőségek tárházát anélkül, hogy ez utóbbiak természettudományos problémái foglalkoztatnák. Egyszerűsítve úgy is mondhatnók, hogy az „általános” krimináltaktika a nyomozó, míg a krimináltechnika az egyes speciális kriminalisztikai tudományágak szakértőinek és a technikusként az ismereteit foglalja magában. Más kérdés azután az, hogy a nyomozót éppen a jobb feladatellátás érdekében a krimináltechnika köréből is több ismerettel vétezzük fel, mintsem a lehetőségek pusztá leltárának megadásával az egyes módszerek kapcsán. Ez az elhatárolás ilyen lehetőségén, annak alapján mit sem változtat.

Könnyen belátható mindez azoknál a nyomozati eseményeknél, amelyek a dolog természetéből folyóan minden esetben feltételezik technikai eljárások alkalmazását, bűnügyi technikus igénybevételét is. Így pl. a helyszíni szemle tekintetében az elhatárolás kézenfekvő: az, hogy milyen bűncselekmények esetében, hogyan, milyen szabályok szerint kell a helyszíni szemlét lefolytatni, mire lehet és kell ennek során technikai jellegű ténykedéseket végezteni, az „általános” krimináltaktika anyaga, míg az egyes technikai ténykedések elvégzésének részletes módszerei, legalkalmasabb eljárásai, „technológiája” a krimináltechnika anyagába tartozik. A krimináltechnika igénybevétele a nyomozás során azonban nem korlátozódik az ilyen jellegű komplex eseményekre. Ezért feltétlenül indokolt az általában ide sorolt, „klasszikus” módszerek mellé felvenni egy további, sajátos módszert, ami önállóan kerül alkalmazásra. Ez a módszer a szakértők igénybevétele a nyomozásban. Mint akármelyik másiknak, e metódusnak is megvannak az alkalmazási szabályai. Tárgyalni kell, hogy milyen esetben, milyen kérdések megválaszolása érdekében kell és mely szakértőt igénybevenni, a szakértő számára általánosságban milyen lehetőségek vannak a konkrét kérdés megválaszolására és hogyan kell véleményét értékelni. Ilyen módon válik megoldhatóvá a krimináltechnika és az „általános” krimináltaktika elvi alapokon történő elhatárolása és egyben ilyen módon jut kellően kifejezésre a két ismeretkör egymásrautaltsága, kapcsolata és kölcsönhatása.

Rátérhetünk most arra a kérdésre, hogy indokolt-e egyáltalán a most tárgyalt ismeretkörre az „általános krimináltaktika” elnevezés fenntartása. Ezt a kérdést megítélésünk szerint nemlegesen kell megválaszolni. A „krimináltaktika” elnevezés értelemszerűen a kriminalisztikai módszereknek és eljárásoknak tervszerű kiválasztását és felhasználását jelenti egy adott cél, valamely bűncselekménykategória nyomozásának szolgálatára és csak akkor egyértelmű, ha *kizárólag* ezt takarja. Ugyanakkor rámutattunk már arra is,

hogy a most tárgyalt és rendszerezett ismeretanyag megjelölésére nem is alkalmas.

A megoldást a kérdés érdeme kínálja. Az „általános krimináltaktika” nem egyéb, mint a nyomozás céljait szolgáló, e célra rendelkezésre álló módszerek és azok alkalmazásának tana. Indokolt ezért ennek az ismeretkörnek a megjelölésére alkalmazni a bűnügyi módszertan, kriminálmétodológia elnevezést, amely pontosan kifejezi az itt tárgyaltak lényegét: bizonyos cél szolgálatában álló módszerek, tapasztalati eljárások összességét. Ezáltal egyfelől félreérthetetlenül fenntartjuk a „krimináltaktika” elnevezést arra, amit ténylegesen jelölnie kell, ti. a bűnügyi harcászati feladatok megoldásának, a módszerekből, a feladat, a cél és terv által meghatározott módon való valógatás tanára. Másfelől így és csak így kerülhetjük el a taktika szó kettős értelemben történő használatát a belőle fakadó nehézségekkel és értelmezési félreértésekkel egyetemben. A „módszertan” megjelölésnek a „különös” krimináltaktikára alkalmazása — amely ellen fellépni kívánunk — a hazai szóhasználatban még nem honosodott meg, s más szocialista országok irodalmában sem általános. Azt hisszük ezért, hogy indokolt felvetni az egyes elnevezések helyes használatának kérdését és törekedni kell annak elérésére, hogy egy meginduló vita alapján az egyes terminus technikusokat a felhasznált műszavak általános jelentésével összhangban építsük be a kriminalisztika tudományának szókincsébe.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a kriminálmétodológia, a nyomozási módszertan⁸⁶ alkotja a kriminalisztika tudományos rendszerének egyik alapvető fontosságú részét. E főcsoporton belül négy egymással összefüggő ismeretkör különböztethető meg. Elsőként a metodikai alapelveket egybefoglaló nyomozáselmélet, másodikként a felderítés és bizonyítás módszereinek, harmadikként az üldözés, végül negyedikként a megelőzés metódusainak tana. Az utóbbi három csoportban helyezkednek el a felhasználás célja szerinti rendszerezésben az egyes nyomozási módszerek, mint komplex, pragmatikus-technikai tartalmú metódusok: a szemle (a helyszíni szemlével, helyszíneléssel és nyomozási kísérlettel), a kihallgatás (a személyesítéssel), a tanúk felkutatása, a házkutatás és személymótozás, a személyazonosítás, a szakértők alkalmazása, a nyilvántartások felhasználása, a nyomozókutyák igénybevétele, a sajtó és rádió közreműködésének biztosítása, a nyomüldözés, a körözés, a megfigyelés, az elfogás, a tolvajesapdák és a többi, speciális kriminalisztikai módszer.

Az analógiaképpen gyakran hivatkozott hadtudományok terén aligha fordult elő, hogy a haditechnika mellett elsődleges fontosságú stratégia vagy taktika önálló tudományos jellegét bárki is kétségbe vonta volna. Nem így áll azonban a kriminalisztika egyes ágainak értékelése. Amint erre korábban már utaltunk, egyes szerzők állásfoglalásaikban csak a krimináltechnika tudományos jellegét ismerik el, míg a metodológia és a krimináltaktika vonatkozásában ezt kétségbevonják. A büntető eljárásjog egyetemi jegyzeté-

⁸⁶ A szocialista kriminalisztikai és eljárásjogi irodalomban nem egy példát találhatunk arra, hogy a „módszertan” megjelölést az ún. „általános taktikára”, a „módszer” kifejezést az egyes nyomozati cselekmények „taktikájára” alkalmazzák. Így pl. *Cselcov* (i. m. 207. p.) és *Saver* (Szocialiszticeszkaja Zakonnoszt, 1940. 4. sz.) a kihallgatás módszertanáról szól. *Jevgenyev* művének címe pedig: „A bűncselekmények felderítésének módszertana és technikája.” (Vö. *Cselcov* i. m. 204. p.)

ben olvashatjuk a következőket: „A kriminalisztika mint önálló diszciplina terjedelme vitás kérdés. Schaff (lengyel eljárásjogász) Visinszkijre, Sztrogovicra és Cselcovra támaszkodva úgy véli, hogy a ’kriminalisztika — kriminál-taktika elnevezés alatt — semmi körülmények között sem foglalhat magában olyan problémákat, mint a nyomozás megtervezése, a tanúk kihallgatásának módja. A kriminális taktikát, amely alapján véve eljárási taktika, nem lehet elválasztani a büntető eljárás tudományától. Ezzel szemben a kriminalisztika keretei között kétségtelenül el lehet helyezni az eljárásjog tudományától különálló krimináltechnikát.’”⁸⁷ Ez a felfogás már a technikának a maga alkalmazását jelentő nyomozati módszerektől történő elválasztása miatt sem állhatja meg a helyét. A szocialista kriminalisztikai irodalom ezen túlmenően egy sor további érveléssel is bizonyítja a metodológia és taktika önállóságát, tudományos jellegét. Így pl. Taraszov—Rodionov rámutat arra, hogy az eljárási jogászok „nem dolgoznak ki a bűncselekmények felfedezéséhez módszertani elveket... A büntető eljárás a jogszabályokat... tanulmányozza, nem utal azonban arra, hogyan kell ezeket a jogszabályokat az életbe átvinni, hogyan lehet a legeredményesebben és a legökéletesebben kivizsgálni a bűncselekményeket”.⁸⁸ A Vinberg és Mitricsev szerkesztésében megjelent kriminalisztikai tankönyv pedig, amidőn tévesnek nyilvánítja azt a hiedelmet, hogy a büntető eljárás és a kriminalisztika szoros kapcsolata⁸⁹ következtében az előbbi elnyeli az utóbbit, hangsúlyozza: „Kriminalisztika ott is van, ahol még egyáltalán nincs büntető eljárás. Az eljárási cselekményektől eltérően a kriminalisztikai eljárások alkalmazására már a bűnügy kezdete előtt sor kerül.”⁹⁰ Példának többek között felhossa a személyazonosság ellenőrzését a daktiloszkópia alapján, az eltűnt személyek utáni kutatást és kiemeli, hogy a kriminalisztikának mindezek a távrolól sem kimerítően felsorolt területei a büntető eljárással való közvetlen összefüggés nélkül kerülnek alkalmazásra. Horoszowski mindezt azzal egészíti ki, hogy az eljárásjogi tudomány egyáltalán nem foglalja magában számos olyan módszerrel és taktikai kérdéssel, ami viszont az eredményes felderítéshez nélkülözhetetlen, így pl. a nyilvántartással, a megfigyeléssel, a körözéssel, a nyomozati cselekmények célszerű sorrendjének kérdéseivel stb.⁹¹ Mindez kellően meggyőző a kriminálmetodológiának és taktikának a büntető eljárásjogtól és annak tudományától való különállása vonatkozásában. De e kriminalisztikai szakágak önálló tudományos diszciplina jellege sem tagadható eredménnyel. Mindkét ág régen meghaladta azt a fejlődési fokot, amelyben csupán „praktikus instrukciók” vagy bizonyos tapasztalatok összessége volt tárgyuk. Erre a fejlődési szakaszra állt Kitkának, a múlt század egyik német kriminalistájának az a megállapítása, hogy „az önmagukban még oly különböző esetek megszámlálhatatlan sokaságából, amelyet a tapasztalat szolgáltat, nem egy általános alapelv vezethető le,

⁸⁷ Büntető eljárási jog. Egyetemi jegyzet. 1. köt. Szerk. Móra Mihály. Bp. Tankönyvkiadó, 1957. 52. p.

⁸⁸ Taraszov—Rodionov i. m. 9. p.

⁸⁹ Ez a kapcsolat egyébként nem csupán abból áll, hogy a büntető eljárási jog szabályai meghatározzák a kriminalisztikai módszerek alkalmazásának keretét és formáit. Taraszov—Rodionov rámutat a kapcsolat másik irányára is: „A kriminalisztika új módszereket teremt, amelyekre nézve új jogszabályokat, jogszabályi rendelkezéseket kell alkotni.” Vö. Taraszov—Rodionov i. m. 9. p.

⁹⁰ Vinberg—Mitricsev i. m. 20. p.

⁹¹ Horoszowski i. m. 17—18. p.

amelyek az elkövetkező új esetekben igen célszerűen alkalmazhatók”.⁹² A mai kriminalisztika ezeknek a „tapasztalati alapelveknek” önálló tudományos módszerrel általánosított és elemzett tanulmányozása. Vinberg írja: „A dialektikus materializmus módszerét alkalmazva a szovjet kriminalisztika mindekelőtt a nyomozás tanulmányozásából indul ki . . . Általánosítja a bizonyítékok felderítése, összegyűjtése, rögzítése és megvizsgálása tekintetében szerzett összes korábbi tapasztalatokat, kimutatja a kriminalisztika egyes eljárásainak túlhaladott voltát vagy célszerűtlenségét, más eljárások szükségességét és hasznosságát. . . Mindez teljesen új feladatok megoldásával, új utak és fogások felkutatásával függ össze.”⁹³ A kriminalisztikai metodológia és taktika így válik „a tudás rendszerezésévé, egzaktásra törekvő kutató gondolkodássá”, vagyis tudománnyá. Ennek kérdésessé tétele — a nyilvánvaló helytelenség mellett — egyébként is tisztán teoretikus jellegű, hiszen — amint arra Seelig helyesen mutat rá általában a „kriminológiai tudományokat” illetően — az elmúlt évtizedek tapasztalatai gyakorlatilag is igazolták az önmagában zárt kérdéskört felölölő, saját kutatási területtel rendelkező kriminalisztika önálló tudomány jellegét.

A kriminalisztikai matéria határainak megvonása és tudományos rendszerének felvázolása, amit a fentiekben megkíséreltünk, befejezésül lehetővé teszi, hogy felvessük a kérdést: hol helyezkedik el a kriminalisztika a tudományok rendszerében, mi a viszonya a tételes jogtudományokhoz és az ún. rendőrtudományhoz ?

Abból a kétségtelenül jelentős szerepből kiindulva, amit a természettudományos módszerek töltenek be a bűncselekmények felderítésében, egyes szerzők hajlanak arra, hogy a kriminalisztika egészét természettudománynak tekintsék. Mások a természettudományok fogalmának értelmezése alapján jutnak el ugyanehhez a következtetéshez. Így pl. Seelig — aki, mint ismeretes, a kriminalisztikát a kriminológia részének tekinti — így ír: „Ha a természettudomány fogalmát olyan tágan vonjuk meg, hogy annak az ember is tárgya („als geistiges Naturwesen”), akkor a kriminológia — szemben a jogtudománnyal — természettudomány.” Ez a következtetés Seelig és mások számára egyúttal azt is jelenti, hogy a bűnözés reáliáinak vizsgálata, mint természettudományos diszciplína, független a tételes jogi szabályozástól, ugyanannak a jelenségnek „normatív kezelésétől”. „Mint társadalomellenes jelenség, amely tipikus formáiban minden országban visszatér, a bűncselekmény természeti, biológiai-szociológiai kategória, amely a kriminológiai kutatások tárgyaként kínálkozik anélkül, hogy jogi körülhatárolásokkal kellene foglalkozni.”⁹⁴ A polgári szerzők közül sem mindenki von le ilyen végletes konzekvenciákat. Exner pl. döntő eltérést lát a természettudományok és a bűnözés jelenségeivel foglalkozó tudományok között, mert „utóbbiak anyaga nem egy valamiképp eredendően elhatárolt csoportja a természeti jelenségeknek,

⁹² *Kilka, Josef*: Beitrag zur Lehre über die Erhebung des Tatbestandes der Verbrechen. 1831. Idézi *Anuschat* i. m. 56. p. A kriminalisztika tudomány-jellegét el nem ismerő szerzők a mai kriminalisztikát is csupán ilyen fokon állónak tartják. Így pl. O'Hara a maga nyomozástani könyvéről azt írja, hogy nem arra tanít: hogyan kell kideríteni egy bűncselekményt, hanem arra, hogyan derülnek ki a bűncselekmények. Vö. *O'Hara* i. m. 22. p.

⁹³ *Vinberg—Saver* i. m. 15—16. p.

⁹⁴ *Seelig* i. m. 16. p.

hanem tárgyukat normák szabják meg”.⁹⁵ Würtenberger pedig a pszichológia analógiájaképpen állapítja meg róluk, hogy sem tiszta természet-, sem tiszta „szellem”-tudományok, és kiemeli relatív normához kötöttségüket.⁹⁶

A szocialista kriminalisztikai irodalom egyöntetűen hangsúlyozza e tudományág elválaszthatatlan kapcsolatát a tételes joggal. Ezt emelik ki a tételes jogi tudományok művelői is. Rámutatnak arra, hogy egyfelől az anyagi és alaki jog szabályai határozzák meg a kriminalisztika kutatási területét, szabják meg azokat a törvényi korlátokat, amelyeken módszereinek és alkalmazásuknak belül kell maradniok; másfelől viszont a kriminalisztika dolgozza ki az eljárási cselekmények legcélszerűbb metódusait és ezáltal segíti hozzá az anyagi jogot a hatályosuláshoz, annak a legfőbb büntetőpolitikai célnak az eléréséhez, hogy egyetlen büntett se maradjon büntetlen. A kriminalisztikának nemcsak relatív, hanem tényleges normához kötöttsége éppúgy kétségtelen előttük, mint annak a segítségnek a nagy jelentősége, amelyet a kriminalisztika szolgáltat a tételes jog tényleges érvényesüléséhez. Ez a sajátos viszony, az egymásra utaltsággal meghatározott kapcsolat, összefüggés az alapja annak, hogy a szovjet kriminalisták és processualisták a kriminalisztikát önállóságának hangsúlyozása mellett jogi jellegű diszciplínának tekintik.

A tételes joggal való összefüggés, a büntetőjogszabályokra felépülés és azok szolgálata, mint a tudományág jellegének kétségtelenül jelentős meghatározója, mégsem teszi lehetővé, hogy a kriminalisztikát egyszerűen jogtudományi ágának, a büntetőjogi tudományok egy részének tekintsük. Ezt kizárja az a körülmény, hogy a bűnügyi nyomozástudomány alapvető fontosságú ágai természettudományok, amelyek a pragmatikus-jogi természetű metódusok tartalmát is éppen lényegében közelítik a természettudományos jelleg felé. És továbbmenőleg: bár kétségtelen, hogy az egységes kriminalisztikai tudomány egyes fő ágainál más-más jelleg, így a metodológiánál és a taktikánál a jogi-pragmatikus, a krimináltechnikánál pedig a természettudományos jelleg dominál, ezek merev elhatárolása nem lehetséges, mert a gyakorlati alkalmazásban kölcsönösen feltételezik egymást. Ezért el kell ismerni, hogy a kriminalisztika azoknak a tudományoknak az egyike, amelyeknél „a természettudományok és társadalomtudományok elhatárolása csak viszonylagos”,⁹⁷ amelyek tehát jellegüket és rendszeri hovatartozásukat tekintve, a szó szoros értelmében komplex tudományok. Ebből következően a kriminalisztika a büntető igazságszolgáltatás céljainak szolgálatában álló, alaptudományokként a tételes büntetőjogtudományokra és a természettudományokra támaszkodó, komplex jellegű önálló tudomány, amely a tudományok rendszerében a büntetőjogi tudományok mellett, a természet- és társadalomtudományok egyik összekötő, közvetítő láncszemeként helyezkedik el.⁹⁸

⁹⁵ *Ecner, Franz*: Kriminalbiologie. Hamburg, Hanscatische Verlagsanstalt, 1939. 11. p.

⁹⁶ *Vö. Würtenberger, Thomas*: Kriminologie — die Wissenschaft vom Verbrechen. Universitas, 1956. 9. sz. 954. p.

⁹⁷ *Vö. Fogarasi, Osztyájközlemények*. 16. p.

⁹⁸ Az ebből a szempontból rokon diszciplínákra *vö. Kedrov, B*: A tudományok osztályozása. Filozófiai Értesítő, 1955. 1. sz. 10. p. *Vö. még Vinberg—Mitricsev* i. m. 3. p.

Lehet-e az ilyképpen önálló tudományként felfogott kriminalisztikát⁹⁹ a büntetőjogi vagy közelebbről a büntető eljárásjogi tudomány „segédtudományának” tekinteni? Stelzer szerint a kettő kizárja egymást. „A kapitalista külfölddel és a Német Szövetségi Köztársasággal is ellentétben, ahol a kriminalisztikát . . . mint egy, a büntetőjognak vagy büntető eljárásjognak, esetleg az ún. kriminológiának alárendelt segédtudományként fogják fel, a Szovjetunióban a kriminalisztika elismerten önálló tudomány.”¹⁰⁰ Megítélésünk szerint egy diszciplína önálló tudományjellegét a más tudományokhoz való viszonyának kifejezésre juttatása nem alkalmas befolyásolni. Márpedig a segédtudományként történő felfogás csupán ezt a viszonyt jelzi és semmivel sem jelent többet. Éppen úgy, mint ahogyan pl. a belgyógyászati tudománynak a maga feladatainak megoldása szempontjából segédtudománya a kémia, a kriminalisztika is segédtudományként áll a büntetőjogi tudomány oldalán. Nincs abban tehát ellentmondás, ha az önálló kriminalisztikai tudományt egyúttal — a köztük levő kapcsolat megjelöléseként — a büntetőjogi tudományok segédtudományának is tekintjük. Az adott alkalommal nem kívánjuk részletesen vizsgálni a büntetőjogi segéd- és melléktudományok kérdését általában, illetőleg e felosztás létjogosultságát és elvi alapjait, egyik vagy másik tudományág első vagy második kategóriába sorolásának az indokait. A fent mondottakkal csupán állást kívántunk foglalni a kriminalisztika büntetőjogi melléktudományként történő rendszeri besorolása ellen is. Azt hisszük, a bővebb indokolást mellőzhetővé

⁹⁹ A kriminalisztika önálló tudományként történő elismerésének jónéhány gyakorlati-tudományszervezési következmény is velejárója. Ezek közül egy kínálkozik itt említésre. Mai tudományszervezési rendszerünkben az ún. kriminalisztikai tárgyú kandidátusi értekezések megvédése „a jogi tudományok kandidátusa” cím elnyerését jelenti. Az egyes, nem-jogászai egyetemi előképzettséget feltételező kriminalisztikai szakágak köréből írt, kifejezetten nyomozástudományi tárgyú értekezések ugyanakkor a megfelelő elméleti, ill. alkalmazott alaptudományág (kémiai, orvosi stb. tudományok) kandidátusi címének elnyerését célozzák. Vitás viszont, hogy egyes speciális kriminalisztikai szakágak köréből (írászakértés, daktiloszkópia stb.) választott témák milyen tudományterületi minősítés alapjául szolgálhatnak. Megítélésünk szerint indokolt volna a jövőben két lehetőséget teremteni. A nyomozástudományi témát tárgyzó, de egy alaptudománynak az elnyert diploma szintjét meghaladó magasfokú ismeretét is feltételező, illetve tanúsító értekezések megvédése esetén mindkét tudományból elérhetővé kellene tenni a minősítés megszerzését. Így pl. kriminálaktikai vagy metodológiai téma ilyen feldolgozása esetén a „jogi és kriminalisztikai tudományok”, igazságügyi orvostani vagy forenzikus kémiai tárgyválasztás esetén az „orvosi, ill. kémiai és kriminalisztikai tudományok” kandidátusa, ill. doktora cím válnék elnyerhetővé. Ez egyben azt jelentené, hogy a jelöltnek a kriminalisztikai tudományok egészét illetően is megfelelő tájékozottságot kellene igazolnia, ami a kimutatott összefüggésekre tekintettel mindenképpen indokolt. Speciális kriminalisztikai szakág választása, ill. olyan téma feldolgozása esetén, amelyik más tudományágból önálló, hasonlóan magasfokú tudományos képzettséget, ill. végzettséget nem igényel, a kriminalisztikai fokozat önállóan szerepelhetne. E cím elnyerésének természetesen a megfelelő szintű jogi és természettudományi ismeretek igazolása és valamelyik alaptudományból az egyetemi végzettség is előfeltétele kellene legyen. Itt elsősorban a jogi végzettség jöhet számításba. A mai rendszer mellett viszont nincs más lehetőség, mint annak elismerése, hogy az akár krimináltechnikai tárgyú értekezések megvédése is — ha az nem „mérnöki szinten”, tehát valamely természettudományos minősítés megszerzésére alkalmas előképzettséggel történik — a „jogi tudományok” körében minősíti szerzőjét. Ez a megoldás már csak azért sem következetes, mert pl. az összehasonlító kézírásvizsgálat vagy a daktiloszkópia tárgykörében jogászai, orvosi, sőt más tudományok művelői is készíthetnek nyomozástudományi értekezést, amikor is a szakképzettség iránya, jellege is elszikkad.

¹⁰⁰ Stelzer i. m. 60—61. p.

teszik az eddig kifejtettek, amelyből kitűnik, hogy a kriminalisztika materiája lényegesen többet ölel fel, mint „a büntetőjog egyes alapvető kérdéseivel való, nem tételeSJogi, részletes foglalkozást”.¹⁰¹

Végül néhány szót a „rendőrtudományok” kérdéséről, amelyet korábban már érintettünk. Ez a fogalom a polgári irodalomban hol egyes krimináltechnikai szakágak gyűjtőneve,¹⁰² hol pedig — ritkábban — a rendőri szervezetre, rendőri feladatokra és munkamódszerekre vonatkozó ismeretek tárházának megjelölése. Ebben az utóbbi értelemben, külön elnevezéssel („Astynomiki”) a kriminológia részének tekinti a rendőrtudományt legújabban Gardikas görög szerző, akinél a kriminalisztika anyaga is e tudományág rendszerében foglal helyet.¹⁰³

Más helyütt állást foglaltunk már amellett, hogy általában a rendőri munka tervezésének és szervezésének kérdéseit is tudományos alapokon kell kidolgozni, rendszeresen foglalkozni kell a rendőri munka megszervezésének elméletével.¹⁰⁴ Az ilyen tartalmú diszciplína, mint az államigazgatástudományhoz kapcsolódó szervezéstudomány része, a bűnüldözési munka eredményességének is elősegítője, sőt nélkülözhetetlen előfeltétele. Megjelölésére a „rendőri szervezéstudomány” elnevezést alkalmasnak tartjuk. Művelése által a kriminalisztika tudománya is előnyökhöz, fokozott felhasználási lehetőségekhez jut. Kapcsolatuk tehát kétségtelen, a kriminalisztika azonban nem része, de természetesen nem is főfogalma e tudományagnak. Nyilvánvaló ez abból, hogy a bűnügyi nyomozástudomány, a kriminalisztika alkalmazása, még kevésbé elméleti művelése nincs kizárólag a rendőrség szervezeti kereteihez kötve. Az ügyési nyomozás intézménye, a szervezeten kívül álló igazságügyi szakértők működése, a baráti államokban az egyetemi keretek között működő kutatóintézetek tevékenysége jól mutatja a kriminalisztika „rendőrtudományként” történő felfogásának helytelenségét. Kriminalisztika és rendőrtudomány tehát nem azonosítható fogalmak, amit a néhol jelentkező ilyen szóhasználatra tekintettel — bár a tárgyhoz szorosan nem tartozik — talán nem felesleges jelen munka kapcsán is leszögezni.

Ezzel a témánkkal kapcsolatban megbeszélést igénylő legfontosabb kérdéseknek a végére értünk. Megkíséreltük, hogy a kriminalisztikának a belső összefüggések feltárásán és nem elsősorban a didaktikai szempontok előtérbehelyezésén alapuló rendszerezését néhány vitás probléma felvetésével megközelítsük. Célunk tehát nem az volt, hogy a kriminalisztika oktatásához programot, tanmenetet dolgozzunk ki. Kétségtelen, hogy „az ismeretek megszerzésében, gyarapításában és elrendezésében az osztályozásnak még nagyobb szerepe van, mint a tudományos kutatásban”. Az oktatási tematikáknak azonban szükségképpen ahhoz kell alkalmazkodniok, hogy kiket, milyen feladatok ellátására képeznek ki alapulvételükkel. Mindazonáltal azt szeretnők, ha e néhány gondolat és remélhető megvitatásuk ez utóbbi, az egyetemi kriminalisztikai oktatás számára soronlevő feladat eredményes megoldásában is közrehatna.

¹⁰¹ *Finkey Ferenc*: A magyar büntetőjog tankönyve. 4. átdolg. kiad. Bp. Grillé. n. 8—9. p.

¹⁰² *Zbinden* i. m. 15—16. p.

¹⁰³ Ld. *Gardikas, Konstantin*: Kriminologie. 2. Bd.: Astynomiki. Athen, Verl. Tzakas-Delegrammatikas, 1958. (Ism. *Meinert*, Archiv für Kriminologie, 123. Bd. 1—2. Heft, 57. p.)

¹⁰⁴ *Vö. Rendőrségi Szemle*, 1956. 663. p.

О СИСТЕМЕ КРИМИНАЛИСТИКИ

Л. Вишки

Автор статьи исходит из того, что мало труда посвящено венгерскими криминалистами разработке теоретических вопросов данной отрасли науки, хотя наука криминалистки достигла фазы развития быстрыми темпами также в Венгрии. При таких обстоятельствах не было с единогласием выяснено место криминалистки в системе наук, и нет полного согласия даже по вопросу о пределах этой науки. Спорным является также вопрос о внутренней системе самой криминалистки. Поэтому налицо все основания вновь поставить вопросы научной систематизации и приступить к их обсуждению.

Ввиду того, что определение пределов соответствующей дисциплины является непременно предпосылкой решения вопроса о системе, статья старается прежде всего выяснить отношение криминалистки и криминологии. Подробно излагая появившиеся в литературе мнения и подвергая их критике, автор приходит к заключению, согласно которому криминология представляет собой отрасль науки, объясняющую причины преступности, причины совершения преступления, и раскрывающую формы явлений преступности, между тем криминалистика принимает участие в борьбе с преступностью как наука, изучающая раскрытие состава и собирающая доказательства преступления. Затем автор подробно рассматривает вопрос о месте криминалистической феноменологии и криминалистической профилактики в системе наук. Автор приходит к заключению, по которому научное исследование и самостоятельная разработка учения о явлениях преступности не входит в область исследований криминалистки, которая в этом отношении использует итоги и положения криминологии, а в то же время оказывает помощь выполнению задачи предупреждать конкретные преступления, приспособлявая и предоставляя для использования свои собственные приемы.

Переходя на вопрос о собственном предмете криминалистки, статья подробно обсуждает сформировавшиеся в социалистических и буржуазных странах способы систематизации. Автор показывает в свете изложения, что едва ли возможно говорить о едином объеме или системе криминалистки в буржуазной литературе. Затем автор останавливается на вопросе о понятии криминалистической техники и криминалистической тактики, показывая различие в содержании, скрывающемся за этими выражениями у различных авторов. Автор указывает, что принятые в социалистической науке криминалистки мнения далеко не столь маловыяснены и не последовательны какими оказываются как это, изложено им кратко в связи с освещением концепций буржуазной литературы. Что касается важнейших элементов систематизации, мнения авторов совпадают, поддерживая складывающееся из технических и тактических элементов единство науки криминалистки. Представители различных теорий ведут, однако, дискуссию по вопросу о том, должна ли система науки криминалистки показать данные элементы в отдельных группах под названием криминалистической техники и криминалистической тактики, или же следует подчеркивать их тесную связь и обуславливающий друг друга характер уже также при построении системы, пренебрегая включение их в отдельные группы. Автор подвергает исследованию позицию участников дискуссии, останавливаясь на вопросах разделения криминалистки на три части (техника, тактика, методология) и на две части (общая часть, особенная часть). Исходя из функции и взаимной связи отдельных детальных областей, а не в последнюю очередь также из этимологии их названий, статья определяет основные отрасли криминалистки следующим образом:

1. криминалистическая методология как теория, направленная на службу целям следствия и изучающая назначенные для этого методы и их применение. По выводам автора различаются четыре группы связанных между собой знаний в рамках этой основной группы. В первую из них входит теория следствия, объединяющая методические основные принципы, вторая содержит в себе учение о методах раскрытия и собирания доказательств, третья обсуждает учение о методах преследования, а четвертая учение о методах предупреждения. Последние три группы содержат в себе отдельные методы следствия, систематизированные в соответствии с целью использования;

2. криминалистика с характером естественной науки, в том числе

а) криминалистическая техника содержащая в себе исследование и разработку служащих целям уголовного следствия специальных методов естественной науки вместе с их использованием и осуществлением на практике;

б) судебная физика, химия и медицина, которые автор статьи включает в систему криминалистки на основании подробной мотивировки, отделяя их в то же время от криминалистической техники;

3. криминалистическая тактика, под которой автор понимает науку целесообразного применения приемов и методов, могущих быть использованы для расследования отдельных категорий преступлений.

Далее обсуждаются в статье вопросы внутренней системы основных групп вместе с вопросами об их характере как отраслей науки и их самостоятельности. В заключение, рассмотрев отношение криминалистики и отраслей юридических наук, автор приходит к заключению, по которому наука уголовного следствия представляет собой самостоятельную науку комплексного характера, которая служит целям уголовного правосудия и опирается в качестве основных наук на науки положительного уголовного права и на естественные науки, причем она занимает место в системе наук рядом с науками уголовного права, являясь одним из звеньев связи и посредничества между естественными и общественными науками.

DU SYSTEME DE LA CRIMINALISTIQUE

László Viski

L'auteur choisit comme point de départ le fait que malgré l'essor rapide de la science de la criminalistique en Hongrie, les criminalistes hongrois ont consacré jusqu'ici peu d'attention aux problèmes doctrinaux de leur discipline. Ainsi ils n'ont pas éclairci d'une manière satisfaisante la place de la criminalistique dans le système des sciences et ainsi un accord complet sur l'étendue de cette science fait également défaut. Même la structure intérieure de la criminalistique est controversée. Pour toutes ces raisons il apparaît comme justifié de poser de nouveau les problèmes relatifs à la systématisation scientifique en les soumettant à une nouvelle discussion.

Toute position à prendre au sujet du système a pour condition préalable la fixation des limites de la discipline dont il s'agit; ainsi l'étude s'efforce de tirer au clair avant tout la relation existant entre la criminalistique et la criminologie. Après une analyse et une critique détaillées des thèses y relatives adoptées par la littérature, l'étude se place sur le point de vue que la criminologie et la criminalistique coopèrent toutes les deux dans la lutte contre la délinquance; la première comme une science découvrant et expliquant les causes de la délinquance et de la criminalité, ainsi que les différents formes dans lesquelles elles se présentent, tandis que la deuxième comme la science de la découverte des faits et des méthodes de les prouver. Après ceci, l'étude s'occupe en détail de la position de la phénoménologie et de la prévention criminelles dans le système. Elle constate que l'étude scientifique de la phénoménologie de la délinquance n'appartient pas au domaine des recherches de la criminalistique, laquelle cependant fait usage des résultats et des constatations de la criminologie. En même temps avec le développement et la mise à disposition de ses propres méthodes, la criminalistique contribue à l'accomplissement des tâches de la prévention des infractions concrètes.

En abordant le problème du sujet proprement dit de la criminalistique, l'étude soumet à une analyse détaillée les différentes systématisations qui se sont formées dans les Etats socialistes et bourgeois. Par ces systématisations elle démontre que dans la doctrine bourgeoise il est guère possible de parler d'un domaine ou d'un système universellement acceptés de la criminalistique. L'étude s'occupe ensuite des notions de la technique et de la tactique criminalistiques, ainsi que des différents contenus couverts par ces deux notions chez les différents auteurs. Elle indique que dans la science socialiste de la criminalistique les thèses adoptées sont loin d'avoir le même caractère confus et inconséquent que l'auteur a esquissé à propos des thèses de la littérature bourgeoise. Concernant les éléments principaux de la systématisation, les vues professées par les auteurs socialistes sont uniformes; toutes les thèses adoptent, en effet, la théorie de l'unité de la science de la criminalistique qui se compose d'éléments techniques et tactiques. Mais il y a toutefois des discussions entre les représentants des diverses tendances concernant le problème de savoir, si ces éléments constructifs doivent figurer dans le système sous le nom de technique criminalistique et tactique criminalistique comme deux groupes distincts, ou bien s'il suffit d'accentuer lors de l'établissement du système leur liaison étroite et leur conditionnement réciproque sans les faire figurer dans des groupes séparés. L'auteur examine les thèses des auteurs participant à cette discussion et s'étend sur la question de la trichotomie (technique — tactique — méthodologie) ou de la dichotomie (partie générale — partie spéciale) de la criminalistique. En partant des fonctions des domaines

spéciaux et des connexités existant entre eux et en tenant compte aussi de l'étymologie de leur nomenclature, l'étude détermine les branches principales du système de la criminalistique comme suit :

1. *Méthodologie criminalistique* en tant que doctrine des méthodes servant aux recherches criminelles, ainsi que de l'application de ces méthodes. L'étude constate que dans ce groupe principal quatre disciplines peuvent être distinguées, qui sont par ailleurs en connexité l'une avec l'autre. La première de ces disciplines est constituée par la théorie des investigations, résumant les principes méthodologiques fondamentaux : la deuxième par la théorie des méthodes de la découverte et de la preuve, la troisième par celle de la répression et la quatrième par celle de la prévention des infractions.

2. *Criminalistique basée sur les sciences naturelles* comprenant :

a) la technique criminalistique, impliquant la recherche et l'élaboration des méthodes scientifiques spéciales destinées à l'investigation des infractions, ainsi que leur application et technologie pratiques ;

b) physique, chimie et médecine criminalistiques dont l'appartenance au système est amplement motivée par l'auteur, en les délimitant en même temps de la technique criminalistique.

3. *Tactique criminalistique*. Sous cette dénomination l'auteur comprend la théorie de l'application appropriée des procédés et des méthodes dont on peut se servir dans la découverte de catégories déterminées des infractions.

Dans la partie suivante l'étude s'occupe de la systématisation intérieure de ces groupes principaux, ainsi que de leur caractère scientifique et de leur autonomie. Pour finir, l'étude, après un examen des rapports existant entre la criminalistique et les sciences du droit, constate que la criminalistique est une science autonome de nature complexe au service des buts poursuivis par la justice criminelle et se basant, en tant que sciences de base, sur la science du droit pénal positif ainsi que sur les sciences naturelles. Ainsi dans le système des sciences la criminalistique occupe à côté des sciences de droit criminel une place intermédiaire entre les sciences naturelles et les sciences sociales.

Vita a magyar népi demokratikus jogrendszeréről és tagozódásáról

PESCHKA VILMOS

A szocialista jogrendszer és tagozódása a marxista—leninista állam- és jogelméletnek és az egész szocialista jogtudománynak olyan fontos és jelentős problémája, amely jelenleg a szocialista jogtudósok nemzetközi jellegű vitájának tárgyát alkotja. A szocialista jogrendszerrel folyó nemzetközi jellegű vitába kapcsolódva, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottsága 1959. május 23-án és 29-én Peschka Vilmosnak „A magyar népi demokratikus jogrendszer és tagozódása” c. tézisei felett széleskörű vitát rendezett. Az értekezleten a magyar népi demokratikus jogrendszer problematikájának legfontosabb kérdéseivel kapcsolatosan a következő nézeteket és álláspontokat fejtették ki.

1. Az objektív és szubjektív tényezők szerepe a jogrendszer tagozódásában

A tézisek, különbséget téve a jogszabályok rendszerezése és a jogrendszer tagozódása között, megállapítják, hogy a jogrendszer és a jogszabályok rendszerezése közötti eltérés lényegét a jogrendszer tagozódásának objektív és a jogszabályok szisztematizálásának szubjektív jellege közötti különbség jelenti. A jogszabályanyagot rendszerezője a legkülönbélebb szubjektív célok, feladatok és szempontok szerint csoportosíthatja, a jogrendszernek jogágakra tagozódása viszont nem szubjektív, hanem objektív ismérvek alapján történik. A jogrendszert nem mi tagozzuk, hanem a jogrendszer tagozódik. Végző fokon az adott társadalom objektíve létező társadalmi termelési viszonyai határozzák meg azt, hogy a jogrendszer milyen jogágakra tagozódik. Természetesen e végső meghatározottság mellett egyéb tényezők is közrehatnak (a jogi szabályozás módszere, a történelmi hagyományok, a tudományok fejlettsége stb.), de ez nem érinti a jogrendszer tagozódásának objektívitását.

Récei László arról beszélt, hogy a téziseknek ezt a megállapítását bizonyos szkepszissel kell fogadni. Ha azt mondjuk, hogy a szocialista jogrendszer tagozódása objektív, akkor ez annyit jelent, hogy keresztültör minden emberi tévedésen: hiába állt a jogtudós helytelen, hiába sorol egy jogszabályt a meg nem felelő helyre, az objektív törvény mégis érvényesül. De a szocialista jogtudomány immár 40 esztendeje vitatkozik a szocialista jogrendszer tagozódása felett, s így felmerül a kérdés, hogy ez az objektív törvény 40 év alatt miért nem törte magát úgy keresztül, hogy mindenki számára világos lenne, mi a jogrendszer tagozódásának alapja. Vajon tényleg objektív törvény ez, vagy a jogrendszer tagozódása csupán természetes vagy logikus. Mi objektívnek nevezzük a jogrendszer megoszlását, de még objektív törvényt nem tudunk találni, legalábbis olyat nem, ami minden jogágra maradéktalanul alkalmazható. Viszont nem vizsgáljuk, hogy nem a természetes vagy logikai adottságok, a jogrendszer vagy bizonyos jogszabályok belső logikai tulajdonságai és az ennek alapjául szolgáló viszonyok okozzák-e azt, hogy valamilyen jogszabályt ide vagy oda sorolunk. Ez esetben a jogszabályok belső természetének vizsgálatáról van szó. Ha helyes vagy hamis emberi felismerés eredménye a jogrendszer tagozódása és nem objektív törvény, akkor jó nyomon járunk, mert ez esetben valóban meg kell vitatni, hogy a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló milyen ismérvet kell elfogadnunk.

Szabó Imre nem értett egyet Récei Lászlónak ezzel a felfogásával és annak a nézetének adott kifejezést, hogy helytelen a szocialista jogtudománynak a jogrendszer tagozódását illetően meglevő 40 éves tapasztalatából olyan következtetést levonni,

hogy ezen a területen nem lehet objektív törvényszerűségeket megállapítani. Az objektív törvény és az objektív törvényszerűségek felismerése két különböző dolog. Az objektív törvényszerűségek megállapítása emberi tevékenység. Ez a felismerés történhet idejében vagy elkövetve, de mindig emberi eseményekről van szó. Ez nemcsak a társadalmi, hanem a természeti törvények esetében is így van.

Vas Tibor is a jogrendszer tagozódásának objektív jellegét hangsúlyozta. A jogrendszer tagozódását a tudomány felismeri, de nem hozza létre. A tudománynak a jogrendszer tagozódásának megállapításakor az alapul szolgáló társadalmi termelési viszonyokból kell kiindulnia. A jogrendszer tagozódását történeti fejlődésében kell nézni és így kell eldönteni, hogy bizonyos jogágak létrejöttek-e vagy megszűntek. A jogtudomány az objektív viszonyok felismerésével fejleszthet a jogrendszerre és a társadalmi viszonyokra.

Világhy Miklós is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jogrendszer tagozódásának objektív alapjai vannak. Ez egyáltalán nem jelenti a szubjektív tényező a jogrendszer vonatkozásában fennálló jelentőségének lebecsülését vagy elhanyagolását. Amikor elismerjük például a termelőszövetkezeti jog létrejöttét, akkor ezt — jogi kifejezéssel élve — ex tunc hatállyal tesszük. Mégis lényeges különbség van a jogrendszer tagozódásának felismerés, tudatos állapota és azon helyzet között, amikor még olyan gomolygó jogszabálytömeggel állunk szemben, amely majd végül tisztázódik. A jogágakat nem teremtjük, hanem felismerjük. A felismerésnek hatalmas jelentősége van a szocialista jogrendszer vonatkozásában. A szubjektív elem szerepét az objektívnek alárendelt, de azért önállóan ható tényezőként kell felismerni. Az objektív helyzet fel nem ismerése vagy félreismerése akadályozhatja a jogrendszer fejlődését.

2. A jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló kritériumok

A probléma kérdés formájában exponálva a következő: a jogi szabályozás tárgya vagy módszere, illetőleg a kettő együttesen, vagy pedig egyéb tényezők jelentik a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvet vagy ismérveket? A tézisek a szocialista jogirodalomban található felfogások közül azt tartják helyesnek, amely a jogi szabályozás tárgya, a társadalmi viszonyok mellett — szemben azzal a nézettel, amely szerint csak a társadalmi viszonyokat lehet a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló kritériumként felfogni — kiegészítő ismérv figyelembevételét is szükségesnek gondolja a jogrendszer tagozódásának megállapításánál. A tézisek szerint a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvet csak a jogi szabályozás tárgyában látó felfogás egyoldalúságát és gyengeségét legjobban e nézet vallóinak a jogágak megállapításánál követett gyakorlata igazolja. Azok a jogtudósok ugyanis, akik csak a jogi szabályozás tárgyát fogadják el a jogágakat elhatároló ismérvként, megoldhatatlan feladat elé kerülnek egyes jogágazatok önállóságának megállapításakor. Ilyenkor rendszerint azt a metódust követik, hogy — bár általában hangoztatják a jogi szabályozás tárgyának kizárólagos ismérv voltát — kénytelen-kelletlen s erről tudomást nem véve, egyéb kiegészítő ismérveket hívnak segítségül, és végső fokon az egyes jogágak elhatárolását ők sem csak a társadalmi viszonyok, hanem egyéb kiegészítő ismérvek alapján végzik el. Ez a tudományos hipokrizis azonban egyáltalán nem segíti elő a tulajdonképpeni probléma megoldását.

Nem kétséges — mondják a tézisek —, hogy a jogi szabályozás tárgya, a társadalmi viszonyok a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló, a jogágak elhatárolásának döntő, meghatározó jelentőségű ismérve. Az, hogy a társadalmi viszonyoknak a jogrendszer tagozódásának megállapításánál elsődleges, meghatározó jelentőségű van, nem jelenti azonban azt, hogy a jogi szabályozás tárgya a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló egyetlen ismérv. A jogrendszer tagozódásának megállapításánál egyéb kiegészítő ismérveket is felhasználnunk, bár kétségtelen, hogy e kritériumok vonatkozásában a társadalmi viszonyok elsődleges, meghatározó jelentőségűek.

A tézisek a jogi szabályozás tárgya mellett kiegészítő kritériumként a jogi szabályozás módszerét jelölik meg. A jogrendszer tagozódása objektív, a társadalmi viszonyok által meghatározott. A jogi szabályozás módszerének a jogágak megállapítására szolgáló ismérvként felhasználása egyáltalán nem jelenti azt, hogy a tagozódás objektivitását ezáltal sérelem éri. A jogi szabályozás módszere ugyanis lényegében a jogi szabályozás tárgya, a társadalmi viszonyok által meghatározott. A tárgy és a módszer egységéből fakad, hogy a különös tárgy különös módszert igényel. A jogágak elhatárolásához a

társadalmi viszonyfajták minőségi különbözőségének olyan foka szükséges, amely megköveteli a jogi szabályozás külön formáját. A jogi szabályozás tárgya nem szükségszerűen az adott társadalmi viszonyfajta egész terjedelmében és minden lehetséges megjelenési formájában, hanem lehet, hogy csak az adott társadalmi viszony egyik vagy másik oldala. Lehetséges, hogy valamely társadalmi viszony különböző oldalait különböző jogi módszerekkel szabályozzák. Egy és ugyanaz a norma egyidejűleg nem szabályozhat két különböző fajtájú társadalmi viszonyt és nem foglalhat magában két módszert. Ennek megfelelően a jogáguk fogalmát a tézisek a következőképpen határozzák meg: a jogág az azonos nemű társadalmi viszonyokat azonos jogi módszerrel szabályozó jogi normák összessége.

A jogrendszer tagozódásával és a jogág fogalmával kapcsolatban a tézisek még a következőket jegyzik meg. Az egyes jogágazatok határai viszonylagosak és a jogágak szoros, kölcsönös kapcsolatban vannak egymással. Ebből a kapcsolatból következik, hogy olyan jogintézmények is lehetnek, amelyekben a különböző jogágak jellegzetességei vegyesen lehettek fel. Felmerült a szocialista jogirodalomban olyan nézet, amely a komplex jogág fogalmát vezeti be, komplex jogágnak azt a jogszabályanyagot jelölve meg, amely ilyen vegyes jellegű jogintézményeket foglal magában. A komplex jogág fogalmának bevezetése azonban — a tézisek szerint — nem indokolt. Csaknem valamennyi jogágon belül ki lehetne mutatni módszerbeli keveredéseket, de ezen belül mindig a lényegeset kell megragadni és ez adja meg az adott joganyag jogágiságát. Komplex lehet a jogi ismeretek, a jogtudomány ágazatainak tárgya, de nem a jogágazat. A tézisek nem tartják indokoltnak az alapvető és aljogágak megkülönböztetését sem. Nem lenne helyes egyes jogágakat átfogó, alapvető jogágakként megjelölve, azokon belül aljogágakat meghatározni, mert valóban önálló jogág esetében annak tovább tagolása nem jelenti új jogág létezését, csak az anyag további csoportosítását. Ha pedig az állítólagos alapvető jogág több jogág anyagát fogja át, akkor azt önálló jogágakra és nem aljogágakra kell szétbontani.

Beck Salamon a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvek vonatkozásában kifogásolta, hogy az állam- és jogelmélet mind ez ideig nem magyarázta meg, mi a társadalmi viszony és a jogi szabályozás módszere. A jogrendszer tagozódásának feltárásánál tehát olyan fogalmakkal operálunk, amelyeknek pontos tartalmát mind ez ideig még nem sikerült tisztázni.

Vas Tibor a társadalmi viszonyok és a jogi szabályozás módszere mellett a jogi alapelveket is a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvek tartja. Az alapelvek is az objektív valóság tükröződésekként jönnek létre, a jogtudomány ezeket az alapelveket nem a prioriként fogja fel, hanem a jogrendszer adott helyzetéből vonja le. Az alapelveknek a jogrendszerre és az egyes jogágakra nézve döntő és lényegesen jellemző hatása van. Ha felismerjük az alapelveknek ezt a fontos szerepét, akkor a szocialista jogrendszer tagozódásánál principium divisionis ként az alapelveket is meg kell jelölni. Az alapelveknek a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvként való megjelölése — minthogy az alapelvek az objektív valóság tükröződése — még jobban aláhúzza a jogrendszer tagozódásának objektív jellegét.

Réczei László részletesebben elemezte azt a felfogást, amely az alapelveket a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérveknek tekinti. Valamely tudományos tétel helyességéről — mondotta — úgy lehet meggyőződni, ha azt megpróbáljuk alkalmazni. Meg kell vizsgálni, hogy valamely alapelv segítségével tudunk-e a jogágak között különbséget tenni. Vegyük például a férfiák és nők egyenjogúságának elvét. Ez az alapelv az alkotmányjogban, a polgári jogban, a munkajogban, az államigazgatási jogban, a büntetőjogban és az eljárási jogokban egyaránt érvényesül. Mindez arra mutat, hogy ezt az alapelvet minden jogágban fellelhetjük. Hasonló a helyzet azzal az alapelvvvel is, hogy a szolgáltatásért adekvát ellenszolgáltatás jár. Ez is megtalálható a polgári jogban, a munkajogban, szóval mindenütt, ahol a felek szerződést kötnek. Ezek szerint, amíg nem találunk olyan valódi ismerveket, amelyek alapján a jogrendszer valóban tagozódik, addig az alapelveket is elfogadhatjuk ilyeneknek, de figyelembe kell venni, hogy fontos alapelvek semmit sem mondanak a jogágak elhatárolásának kérdésében.

A jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvek vonatkozásában felvetette azt a kérdést: vajon bizonyítva van-e az a tétel, hogy „döntő”, „meghatározó” jelentőségű ismérv a jogi szabályozás tárgya, a társadalmi viszonyok, vagy éppen csak nem merjük ezt kétségbe vonni. Meg kell vizsgálni, hogy van-e azonos társadalmi viszony a különböző jogágakban különböző módszerekkel szabályozva. Ha két jogágban azonos társadalmi viszonyt találunk, akkor ez a tétel nem érvényes. A tézisek szólnak arról, hogy ugyanannak a társadalmi viszonyoknak egyes oldalait különböző jogágak szabályoz-

zák. Ha például valaki büntetendő cselekménnyel kárt okoz, ez a polgári jogban valóban más oldalon jelentkezik, mint a büntetőjogban. De azért ez mégis azonos társadalmi viszony, ha ennek történetesen több oldala is van. Itt már kissé gyengül az a szabály, hogy a társadalmi viszonyok között minőségi különbségnek kell lenni, mert ugyanannak a dolognak két oldala nem minőségileg különbözik egymástól, lévén ez ugyanaz, csak más-más oldalról vizsgálva. Hasonló a helyzet abban az esetben is, ha valaki nem fizeti meg a gyermektartási díjat. A polgári bíróság elmarasztalja, a büntető bíróság pedig ugyanezért megbünteti. Itt nem hogy minőségileg különböző társadalmi viszonyok nincsenek, de még ugyanazon társadalmi viszonyoknak különböző oldalairól sincs szó. Ez ugyanazon társadalmi viszony ugyanazon oldalának két különböző szankciója, amely két eltérő jogágban található meg.

Kétséges tehát annak a tételnek a helyessége, hogy egy-egy jogág azonos társadalmi viszonyokat szabályoz, és hogy a minőségileg különböző társadalmi viszonyokat rendező jogszabályok tartoznak egy jogághoz. Nem vitatott az a kérdés, hogy a polgári jog és a büntetőjog két különálló jogág. Vizsgáljuk meg azonban ezt közelebbről a társadalmi viszonyok szempontjából. Egész sor olyan büntető jogszabály van, amely polgári jogi tevékenységet szankcionál: például az uzsora, csalás, sikkasztás, árdrágítás stb. Tehát ugyanazon társadalmi viszonyokra nézve különböző szankciókat találunk két jogágban. A büntetőjogi normák vizsgálata azt mutatja, hogy a büntetőjog a legkülönbözőbb társadalmi viszonyokat szabályozza. Az ölés például minőségileg különbözik a társadalmi tulajdon elszikkasztásától vagy az okirathamisítástól. Mindezeket a társadalmi viszonyokat a büntetőjog mint önálló jogág rendezi, kizárólag azért, mert a társadalom pónalizálta azokat.

Felmerül tehát a kérdés, mit jelent a társadalmi viszonyok azonossága. Tételünk igazsága kedvéért a büntetőjog esetében mondhatjuk ugyan azt, hogy ezek a társadalmi viszonyok azért azonosak, mert büntetendők. Ilyen módon két különböző társadalmi viszony azonos lehet azért, mert a jogszabály mindkettőt bünteti. De ebben az esetben circulus vitiosus-sal állunk szemben, mert a két társadalmi viszonyt már a büntetőjogi szabályozás előtt azonosnak kell lennie. Ha ugyanis a két társadalmi viszony csak a büntetőjogi szankcionálás folytán válik azonosná, akkor nyilván nem az azonos társadalmi viszony a jogágba sorolás alapja, hanem az, hogy a jogalkotó mindkettőt a büntetőjogba utalta. Ha tehát e kérdés megoldásában előbbre akarunk jutni, akkor meg kell vizsgálni: igaz-e az a tétel, hogy a büntetőjog egynemű társadalmi viszonyokon alapszik. Ha nem igaz, akkor el kell vetni.

Meg kell vizsgálni, hogy ha a társadalmi viszonyok alapján elválasztjuk a polgári jogot a munkajogtól, akkor ugyancsak causa dividendi szerint el tudjuk-e ezeket határolni a büntetőjogtól vagy más jogágaktól. Vajon helyes-e az a módszer, hogy párosával választjuk el egymástól a jogágakat? Más indokok alapján határoljuk el a polgári jogot a családi jogtól és mások szerint a polgári jogot a munkajogtól. Az eltérő kauzák alapján párosával történő elválasztás helyett olyan principium dividendi-t kell keresnünk, amelyet minden jogágra lehet alkalmazni. Kérdéses az is, vajon van-e egyáltalán ilyen principium divisionis. Nincs megvizsgálva, hogy nem az-e a megoldás, hogy ilyen nem létezik és a jogágak azért keletkeznek és különböznek egymástól, mert különböző kauzák alapján ugyan, de természetük szerint és logikusan a szabályozó metódusnak megfelelően eltérőek.

Weltner Andor szerint a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló kritériumokat, a társadalmi viszonyokat és a jogi szabályozás módszerét kell a vita alapvető két kérdésének tekinteni. A társadalmi viszony és a jogi szabályozás módszere közötti összefüggés lényegében az alap és a felépítmény viszonyát jelenti. A jogrendszer tagozódásának megállapításánál azonban az alap és a felépítmény kategóriáinál és összefüggésinél tovább kell jutni és a jogágakat konkrétan kell vizsgálni. Arra is figyelmet kell fordítani, hogy a tételes jogtudományok hogyan próbálták az egyes jogágakat elhatárolni. Tételesjogi elemzésre van szükség ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani mi az, ami valamely jogág kialakításához vezet. Nem találja helyesnek az egynemű társadalmi viszonyok kifejezést és valamely más megjelölés keresését javasolja. A munkajog például — eltérően az általánosan elfogadott meghatározástól — nemcsak a társadalmi munkaviszonyt szabályozza, hanem az e viszonyok körén kívüleső relációkat is. Így ezeket a társadalmi viszonyokat nem lehet egyneműeknek nevezni. Kapcsolódva Vas Tibor gondolatához, mely szerint az alapelveket is figyelembe kell venni a jogágak elhatárolásánál, úgy találja, hogy ki kell dolgozni az egyes jogágakon belül érvényesülő sajátos alapelveket és az egynemű társadalmi viszonyok helyett olyan társadalmi viszonyokról kell beszélni, amelyekben ez a sajátos alapelv érvényesül.

Szabó Imre kifejtette, hogy az állam- és jogelmélet már túljutott azon, hogy a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló kritériumok vonatkozásában mereven bírálja a jogi szabályozás tárgyának, a társadalmi viszonyoknak alapvető ismérvként elfogadását. Az állam- és jogelmélet messzebb tart már annál, hogy afelett elmélkedjék, hogy a társadalmi viszonyok az alaphoz, a jogi szabályozás módszere pedig a felépítményhez tartozik. Az állam- és jogelmélet körében eddig megjelent munkákban a jogrendszer tagozódásának bizonyos alapvető kérdései tehát ki vannak dolgozva és ezekből kell kiindulni. Ezek alapján kell a társadalmi viszonyok mibenlétének elemzését még precízebben és pontosabban elvégezni, és akkor a jogrendszer tagozódásának problémáit is jobban meg tudjuk oldani.

Barna Péter megerősítette a téziseknek azt az álláspontját, hogy a jogrendszer tagozódásának megállapításánál alapvető ismérvnek a jogi szabályozás tárgyát, a társadalmi viszonyokat kell tartani, de kiegészítő ismérvként a jogi szabályozás módszerét is fel kell használni.

Világhy Miklós a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló kritériumok vonatkozásában részletesebben két kérdéssel foglalkozott. Az egyik probléma: a jogágazatok egymáshoz való viszonya. Vitába szállt a téziseknek azzal a megállapításával, hogy helytelen fő- és aljogágakról beszélni. Értelmezése szerint ez annyit jelent, hogy a jogágak egymás mellett helyezkednek el és nincs különbség az egyes jogágazatok egymáshoz való viszonyai között. Márpedig a jogágazatok nemcsak egymás mellett helyezkednek el, és az egyes jogágak közötti viszonyok nem azonosak. Vannak a jogrendszeren belül olyan jogágazatok, amelyek szorosabb, mások lazább kapcsolatban vannak egymással. Ilyen szorosabb kapcsolat áll fenn például az egyesek által a törvénykezési jog körébe utalt jogágak között. Más jogágak az általános és a különös viszonyában vannak egymással (pl. az államjog és a többi jogágak). Valamely jogág a meghatározott társadalmi viszony általános, alapvető vonásait fogja át, míg más jogágak ugyanennek a társadalmi viszonyoknak egyes oldalait és vonatkozásait. Nincs olyan jogág, amely a társadalmi viszonyt a maga egészében konsumálja. Valamely társadalmi viszonyt több jogág is szabályozhat. A büntetőjog által szabályozott társadalmi viszonyokat például nem csupán a büntetőjog szabályozza. A büntetőjog egész sereg társadalmi viszonyt véd, kapcsolódva ezáltal más jogágakhoz és jogviszonyokhoz. A büntetőjog és a büntető jogviszony szankciós jellegű norma, illetőleg viszony.

A másik probléma: a jogi szabályozás módszerének kérdése. Vitakozott *Vas Tibornak* azzal a nézetével, hogy a jogi szabályozás tárgya és módszere mellett a jogi alapelveket is a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló kritériumok közé soroljuk. Az alapelvek — mondotta *Világhy Miklós* — nem prius, hanem posterius. Az alapelveket a jogágazatból vezetjük le, a jogág előbb van, mint az alapelv és nem fordítva. Az alapelveket nem tartja a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvnek. Mi a jogi szabályozás módszere? A civilisták a jogi szabályozás módszerét a polgári jogban úgy fogják fel, mint az egymás mellé rendeltség, az egyenérték elvének alkalmazását. Helytelen lenne ezt a módszert pusztán formai elemnek tekinteni. A polgári jogi szabályozásnak ezt a módszerét nem lehet másképpen, mint a polgári jog tartalmának legkülsőbb, periferikus elemét felfogni.

Pólay Elemér a jogrendszer fogalmának meghatározásával foglalkozva arról beszélt, hogy a jogrendszer meghatározásába nem lehet fogalmi elemként a jogágazatokra tagozódást felvenni, mert a primitív társadalmi viszonyok nem vonták maguk után a jogrendszer differenciálódását. A jogágazatnak nemcsak ismérvei, hanem előfeltételei is vannak. A jogágazat keletkezésének előfeltétele — *Demora* támaszkodva — a társadalmi viszonyok adott területe, amelyben bizonyos egység mutatkozik, és az uralkodó osztály objektív érdeke e jogágazat létrejövetelében.

Beér János rámutatott arra, hogy a jogrendszer tagozódásának fő vonalai kialakultak, ezeket fel lehet ismerni. A társadalmi viszonyok mint a jogrendszer tagozódásának egyik ismérve vonatkozásában vitába szállt *Récei Lászlóval*. Nem tudja helyesnek elfogadni az általa képviselt felfogást, mert az állam- és jogelmélet a társadalomtudomány általánosabb kutatásaira támaszkodva, felvázolta a társadalmi viszonyok elméletének kereteit, ha eddig még nem is jutott teljesen megfelelő eredményre. Nem tartja helytállóknak *Világhy Miklósnak* azt a nézetét, hogy a társadalmi viszonyok különböző oldalainak szabályozása folytán alakulnak ki a különböző jogágak. Ez a felfogás a társadalmi viszonyt valamiféle tényállással azonosítja. Véleménye szerint azonban nem erről van szó.

A jogágak egymáshoz való viszonya különböző; vannak jogágak, melyek közelebbi, mások távolabbi kapcsolatban vannak egymással. Ez arra figyelmeztet bennünket,

hogy a jogágakon túl, a szocialista jogrendszeren belül jogágcsoportokat is létrehozzunk. Ezzel érzékeltetni lehet a jogágak között fennálló viszonyok különbözőségét. Ez nem fő- és aljogágak létrehozását jelenti, hanem azt, hogy ezeket a jogágakat másképpen kell egymás mellett tekintenünk. Ilyen jogágcsoportot képez például az államjog, az államigazgatási jog és a pénzügyi jog.

Peschka Vilmos először Vas Tibornak a nézetével vitázott, mely szerint a jogi alapelveket is a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvek közé kell sorolni. Egyetértve Réczei László és Világhy Miklós felfogásával, a tézisekre hivatkozva annak a nézetének adott kifejezést, hogy a jogi alapelveket azért nem tekinthetjük a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérveknek, mert a jogi alapelvek általában olyanok, amelyek több jogágban is érvényesülnek. Az alkotmányban megfogalmazott alapelvek például csaknem minden jogágban jelentkeznek, ez azonban a legkevésbé sem alap arra, hogy ezt az egész óriási joganyagot, amelyben az alkotmány alapelvei érvényesülnek, az alapelvek egysége folytán egy jogágba vonjuk össze.

A főprobléma, amely körül az ellentétes vélemények csoportosultak, a társadalmi viszonyoknak és a jogi szabályozás módszerének a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáló ismérvként felfogása. A téziseknek a kérdésre vonatkozó tételeit leginkább kétségkívül Réczei László vitatta. Polemizált azzal a tétellel, mely szerint a jogágak elhatárolásához a társadalmi viszonyfajták minőségi különbsége szükséges. De nem veszi figyelembe — főleg amikor valamely társadalmi viszony különböző oldalainak több jogágban való szabályozását érinti —, hogy a minőségi különbség itt annyit jelent, hogy eltérő jogi szabályozást von maga után. Tehát egy és ugyanazon fajtájú társadalmi viszonynak, például termelési viszonynak is lehetnek olyan oldalai és vonatkozásai — a példa esetében árucseré-viszony és munkaviszony —, amelyek külön jogi szabályozást igényelnek. Ezért állítják a tézisek azt, hogy nem pusztán az egynemű társadalmi viszonyokat szabályozó jogi normák összessége alkot egy jogágot — mert ez esetben a termelési viszonyokra vonatkozó joganyag egy jogágot kellene hogy alkosson, márpedig akkor például a polgári jog kötelmi jogi része és a munkajogi normák egyaránt egy jogágba tartoznának —, hanem az azonos társadalmi viszonyokat azonos jogi módszerrel szabályozó jogi normák összessége.

A továbbiakban a tézisek szerzője még a jogágak egymáshoz való viszonyának kérdésével foglalkozott. Elmondotta, hogy közte és Világhy Miklós felfogása között e kérdésben — véleménye szerint — nincsen különbség. Egy pillanatig sem gondolta, hogy a jogágak egymásközi viszonyai azonosak és egyformák, vagy hogy a jogágak szigorú egymás mellé rendeltségben vannak. Egyetért Világhy Miklósnak azzal a nézetével, hogy egyes jogágak között szorosabb kapcsolat alakulhat ki, más jogágak pedig az általános és a különös viszonyában lehetnek. De ez nem jelentheti azt, hogy vannak főjogágak, amelyek aljogágakat foglalnak magukban olyképpen, hogy az aljogágak ezáltal elvesztik önállóságukat.

3. Államjog, államigazgatási jog, pénzügyi jog

A tézisek, vázolja az államjogra, az államigazgatási és pénzügyi jogra vonatkozóan az újabb szocialista jogirodalomban található felfogásokat, arra a következtetésre jutnak, hogy az államjog tartalmának szűkebb meghatározását fogadják el, mely szerint az államjog lényegében az államhatalmi szervek tevékenységével és működésével kapcsolatos viszonyokat szabályozza. A tézisek szerint nem indokolt az államjognak és az államigazgatási jognak egy jogágba való összevonása, mert a két jogágnak egy jogágba sűrítése mellett felhozott érvek — a demokratikus centralizmus elve, a két joganyag, valamint az államhatalmi és államigazgatási tevékenység szoros összefüggése — nem alapozhatják meg a jogág létezését, hiszen valamely joganyag jogágiságát a jogi szabályozás tárgya és módszere alapján kell megállapítani. Az államjog és az államigazgatási jog által szabályozott társadalmi viszonyok között fennálló különbség, a kétfajta társadalmi viszony eltérő jellege a rájuk vonatkozó joganyagok két jogágba tartozására mutatnak. Ugyancsak ebből az elméleti megfontolásból kiindulva a pénzügyi jogot viszont a tézisek nem tartják önálló jogágnak, mert sem a szabályozás tárgya, sem módszere nem tér el lényegesen az államigazgatási viszonyoktól és módszerektől.

Vas Tibor egyetért a tézisekkel abban, hogy nem helyes az államjognak és államigazgatási jognak egy jogágba való összevonása. Ezzel szemben nem tartja következetesnek a téziseknek azt a tételét, amely a pénzügyi jog önálló jogágiságát tagadja és a pénz-

ügyi jogot az államigazgatási jogba sorolja. Tudomása szerint a pénzügyi jog az összes szocialista államokban önálló jogág. Mi teszi indokoltá a pénzügyi jog önálló jogágiságát? A pénzügyi jog nemcsak költségvetési és adójoggal foglalkozik, hanem a bankbiztosítással és egyéb kérdésekkel is. Lényegében nem másról van szó, mint bizonyos pénzzel kapcsolatos állami gazdasági erőforrásoknak, bizonyos állami feladatok elvégzése anyagi előfeltételeinek megteremtéséről, megfelelő felhasználásáról és ellenőrzéséről. A pénzügyi jognak megvannak a maga sajátos alapelvei és módszerei. Mindez tehát arra enged következtetni, hogy a pénzügyi jog önálló jogág. Valóban különbséget kell tenni azonban a pénzügyi igazgatás és a pénzügyi jog között. A pénzügyi jogot el kell és el lehet határolni a polgári jogtól és a többi jogágtól. Tehát megállapítható az a terület, amelyre a pénzügyi jog vonatkozik, és nagyon helytelen következményei lennének annak, ha a pénzügyi jog önálló jogágiságát elvetnénk, mert ez nemcsak ennek a jogterületnek el-sorvasztását jelentené, hanem ennek a jogágnak tudományos művelése terén is hátrá-nyos következményekkel járna.

Világhy Miklós az államjogot illetően nem tartja helyesnek a német szocialista jogtudományban jelentkező azt a törekvést, hogy az államjogot és az államigazgatási jogot egy jogágba vonják össze és a két jogág önállóságát megszüntessék. Az államjog tartalmának a tézisek által elfogadott meghatározása szűk, mert az államjognak az alapvető intézmények szabályozásával is foglalkoznia kell. Véleménye szerint az államjog általános a többi jogág viszonylatában, az egyes jogágak pedig a különöst jelentik az államjoghoz képest. A pénzügyi jog vonatkozásában az a meggyőződése, hogy a pénzügyi jog önálló jogág. Az államigazgatási és a pénzügyi jog is az általános és a különös viszonyában van egymással. A pénzügyi jog nem más, mint az államigazgatási jognak erősen kiterelvényesedett és tartalmilag meggazdagodott része, amely népi demokratikus jogrendszerünknek önálló ágazatává fejlődött. A pénzügyi jogi szabályozást háttérbe lehet szorítani, de ez nem szolgál a javunkra. Elismerve a pénzügyi jog relatív önállóságát, minél nagyobb súlyt kell helyezni arra, hogy gyakorlatilag egyre inkább fejlődjék.

Beér János az államjog foglalkozva a Jogtudományi Közöny 1958. 11—12. számában megjelent, az államjog tárgyáról és rendszeréről szóló cikkére hivatkozik. Nem gondolja helyesnek és megalapozottnak és nem is tudja elfogadni a téziseknek az államjog tartalmára, tárgyára vonatkozó megállapításait. Az államjognak és az alkotmányjognak a tézisekben található újszerű szembeállítás, mely szerint az alkotmányjog tartalma szélesebb, mint a tiszta államhatalmi kategóriákat tartalmazó államjog, elnagyolt. Ha az alkotmányjog kategóriáját elfogadnánk, nehezen tudnánk az államjognak azokat az elemeit, amelyek az alkotmányban nem szerepelnek vagy általánosan szerepelnek, ebbe a jogágba bevonni. Az irodalmat ugyan nem tudta áttanulmányozni, de az a benyomása, hogy a szűkebb értelemben felfogott államjogi felfogás csak mint irodalmi melléktermék jelentkezett és nem kialakult álláspont. Erre utal az is, hogy a legújabb szovjet jogi szótár (1956) is az államjog tartalmának szélesebb meghatározását tartalmazza. Általában az államjogi kézikönyvek egyike sem vallja az államjog tartalmának ezt a szűkebb felfogását. Az államjognak ez a szűkebb tartalmú értelmezése egész sor kérdést hagy megválaszolatlanul; hol helyezkednek el akkor az állampolgári jogok és több olyan jogintézmény, amelyeket az alkotmány tartalmaz, de ugyanakkor számos jogágazon keresztül valósulnak meg?

Egyetért a téziseknek azzal a pontjával, amely helyteleníti az államjognak és az államigazgatási jog általános részének egy jogágba egyesítését. Ez a gondolat kidolgozottan csak a Német Demokratikus Köztársaságban jelentkezik. A probléma azért merült fel, mert a demokratikus német jogtudományi munkákban helytelenül elszakították egymástól az államjogot és az államigazgatási jogot és a kettő között éles és határozott határvonalat húztak, amelyet mi az államjogi és államigazgatási jogi tudományos munkáinkban nem tettünk meg, hanem a kettőt mint jogágcsoportot kezeltük és így tekintettel voltunk a két joganyag összefüggéseire. A két joganyagnak a jogtudományi munkákban található ezt a merev választását helytelenül egyes megállapításokból a német demokratikus jogtudomány művelői túlzott következtetéseket vontak le, mert a két jogág önállósága mellett is meg lehet azokat a problémákat oldani, amelyek az államjogi és államigazgatási jogi tudományos munkákban a területen a demokratikus német jogtudományban felmerültek. De ha az államigazgatási jog általános része elhelyezhető is lenne az államjogban, még mindig kérdéses maradna az államigazgatási jog különös részének a jogrendszerbeli helye. A demokratikus német jogtudomány erre vonatkozólag még nem adott teljesen kidolgozott választ, de egyes elképzelések ismereteseek. A gazdasági igazgatásra vonatkozó joganyagot a gazdasági jogban gondolják elhelyezni. Ha ezt el is fogadnánk — bár a gazdasági jog létezésével nem ért egyet —, akkor az

államigazgatási jog különös része egész sor területének (szociális, kulturális stb. igazgatás) a jogrendszerbeli helye még kérdéses maradna. Ezek mint önálló jogágak jelentkeznének; így pedig két jogág összevonása folytán öt-hat olyan új jogág létének kérdése merülne fel, amelyek semmiben sem különböznek az államigazgatási jog általános és különös részétől. Ezért az államjognak és az államigazgatási jognak egy jogágba sűrítését a kutatók mai állása szerint nem tartja indokoltnak.

A pénzügyi jogot illetően azokkal ért egyet, akik a pénzügyi jogot önálló jogágként fogják fel. Ma már a pénzügyi viszonyok, a pénzügyi jog tárgyát alkotó problémák annyira elkülönülnek az államigazgatási jogon belül, hogy ez a pénzügyi jognak külön önálló jogágként való elfogadását indokoltá teszi.

Marionyi János egyetért Beér Jánossal a Német Demokratikus Köztársaságban kialakult felfogások értékelése tekintetében. Az államigazgatási jog önálló jogág. Helytelen lenne az államigazgatási jogot pusztán szervezési tudománynak felfogni. Az államigazgatási szervezet az államigazgatási jognak elkülöníthető és azzal bensőleg összefüggő része. A pénzügyi jogot önálló jogágnak tartja, de nem szabad a pénzügyi jogot az államigazgatási jog rovására túlméretezni.

Mártonffy Károly kifejtette, hogy az államigazgatási jognak mint önálló jogágnak a megszüntetését és az államjoggal egy jogágba foglalását való álláspont figyelmen kívül hagyja az államigazgatási jog történeti kialakulását. A XVIII. század végén és a XIX. század első felében csak államjogról volt szó. De a társadalmi viszonyok gyors változásai, az állami feladatok rohamos növekedése a múlt század közepe táján kezdi kifomálni az államigazgatási jogot. Az államigazgatási jog megjelölés is ebben az időben keletkezett. Az államigazgatási jog kialakulása a fejlődés, a társadalmi viszonyok alakulásának szükségszerű következménye.

Éppen ezért nem lehet az akarat és a végrehajtás közötti szakadékról beszélni, mert az államigazgatás szervezetére és tevékenységére vonatkozó jogszabályok államigazgatási jog címen önálló jogággá formálódnak, ennek semmi visszahatása nincs, de nem is lehet az állami akarat megvalósulására, végrehajtására. Ami azt a látszatot kelthette, hogy az államjog és államigazgatási jog külön jogágisága megbontja az állami akarat és végrehajtás egységét, és annak a nézetnek a kialakulására vezetett, hogy a külön jogágiság a múlt maradványa, az az államjogászok és államigazgatási jogászok túlzásaiban leli magyarázatát. Az ún. jogi módszer, amely az államtudományi módszer visszahatásaként jött létre, az államjogi és államigazgatási jogi normákat önmagukban, társadalmi, gazdasági, szociális, kulturális gyökereik figyelmen kívül hagyásával rendszerezte és magyarázta. Ez valóban az élettől elszakadt, öncélú jogászkodás volt. Ezt azonban a szocialista államjog és államigazgatási jog sohasem követte.

Az államigazgatási jog anyagának az államjog anyagától való elválasztása évek óta különös gondja az államjog és az államigazgatási jog művelőinek. A felszabadulás utáni években talán volt is valami alapja az ún. átfedések miatti megjegyzéseknek, de ezt jórészt sikerült megszüntetni. Természetesen arra gondolni sem szabad, hogy a két testvér tárgyat egymástól elrejtse. Érintkezési pontok mindig lesznek, amelyeket mindkét tárgy mindig figyelembe fog venni. A tanácsokról úgy beszélni, hogy a végrehajtó bizottságról és a hivatali apparátusról ne essék szó, nem lehet. És megfordítva ugyanez a helyzet.

A pénzügyi jogot illetően nem tud egyetérteni a tézisekkel. Amellett, hogy sok rokon vonása és sok érintkezési pontja van a pénzügyi jognak az államigazgatási joggal, fel kell ismerni, hogy a pénzügyi jog anyagi szabályai sajátos jogviszonyokat rendeznek, és éppen különleges tartalmuk miatt nem illeszkehetnek be az államigazgatási jog keretei közé. A magyar jogi oktatás és a többi népi demokratikus ország jogtudománya és jogi oktatása azt a Szovjetunióban kialakult rendszert fogadta el, hogy a szocialista pénzügyi jog az állami pénzgazdálkodás szabályait fogja át, pontosabban: olyan jogviszonyokat szabályoz, amelyek az állami tulajdonban levő vagy oda bekerülő pénzeszközök mozgását eredményezi a pénzügyi rendszerben, illetőleg a lakosság és a pénzügyi rendszer között. Ebben két tényező játszik szerepet: a pénzügyi rendszer kereteinek kibővülése és a tervgazdálkodás fokozódó jelentősége.

Kétségtelen, hogy a pénzügyi jog a jogrendszer más ágazatai közül legszorosabban az államigazgatási joggal és a polgári joggal fonódik össze. Az államigazgatási joggal való szoros kapcsolata a pénzügyi jog alaki szabályaiban valósul meg. A pénzügyi szervezet felépítését szabályozó joganyag az államigazgatási jogban helyezkedik el. A pénzügyi jog átfogó jellege az e tárgyba vágó ismeretanyagot terebélyessé és önállóvá teszi. Annak ellenére, hogy az e területen jelentkező jogviszonyok sok hasonlóságot mutatnak

fel az államigazgatási jogviszonnyal, a pénzügyi jogviszonynak átfogó jellege megkívánja önálló művelését, oktatását és jogágiságának elismerését.

Peschka Vilmos elmondotta, hogy a tézisek készítése során megkísérelte áttanulmányozni a pénzügyi jog önálló jogágiságával foglalkozó hazai irodalmat, hogy ennek alapján a pénzügyi jog önálló jogágiságát illetően bizonyos következtetésekre tudjon jutni. Tanulmányai során arra a meggyőződésre jutott, hogy a pénzügyi joggal foglalkozó irodalom nem tudja a társadalmi viszonyok és a jogi módszer alapján a pénzügyi jog önálló jogágiságát megalapozni. Nem talált olyan fejtegetésre, amely megmagyarázta és feltárta volna, hogy miben áll azoknak a társadalmi viszonyoknak a sajátossága, amelyeket a pénzügyi jog szabályoz. Arra sem kapott az irodalomból felvilágosítást, hogy melyik és miben áll az a sajátos jogi módszer, amelyet a pénzügyi jogi normák az említett viszonyok rendezésénél alkalmaznak. Minthogy — igaz, hogy nem pénzügyi jogász — nem tudta felfedezni sem ezeket a sajátos társadalmi viszonyokat, sem ezt a sajátos jogi módszert, valamint a vonatkozó szakirodalom sem győzte meg erről, ezért jutott arra a következtetésre, hogy a pénzügyi jog népi demokratikus jogrendszerünknek nem önálló ágazata.

1. A gazdasági jog

A tézisek a Szovjetunióban és hazánkban lefolyt gazdasági jogi viták ismertetése után a gazdasági jog ellen felhozott érvekhez csatlakozva, a gazdasági jogot nem tartják a szocialista jogrendszer önálló ágának. A tézisek a gazdasági jogi koncepció feléledését ama szemlélet eredményének tekintik, amely a szocialista állam előtt álló hatalmas gazdasági feladatokból, a gazdasági viszonyok fejlődéséből, az ipar, a mezőgazdaság irányításának átszervezéséből, az állam és a jog egyre növekvő szerepéből — amely a szocialista, illetve kommunista gazdasági viszonyok fejlesztésére és kialakítására irányul — közvetlenül azt a helytelen következtetést vonja le, hogy a gazdasági viszonyokat szabályozó jogi normák egy jogágba, a gazdasági jogba tartoznak. Ez a felfogás nem veszi azonban figyelembe a gazdasági viszonyokon belül meglévő differenciálódást és e differenciálódásnak megfelelően alakuló jogi szabályozás eltéréseit. Így azután az eltérő jellegű társadalmi viszonyokra vonatkozó, eltérő jogi módszert alkalmazó jogi normákat a jogrendszer tagozódásának megállapítására megjelölt kritériumok figyelmen kívül hagyásával, egyéb állítólagos gyakorlati és politikai szempontok alapján, önkényes és szubjektív módon önálló jogágba vonják össze.

Beck Salamon arról beszélt, hogy a gazdasági jogot illetően figyelembe kell venni az állami szektor és a polgári forgalmi életének szabályozásában fellelhető különbségeket (szerződési kényszer, elállás megnehezítése, előre rendezettség stb. az állami szektor viszonyai vonatkozásában). Ebből egyáltalán nem akar arra a következtetésre jutni, hogy a gazdasági jog önálló jogág. A gazdasági jogot bizonyos közbülső jelenségnek tekinti, jus speciale-nak, a polgári jog speciális részének, annál is inkább, mert a téziseknek az aljogágakat elvető tételét dogmatikus merevséggel elfogadni nem tudja.

Eörsi Gyula kifejtette, hogy a gazdasági jognak és a törvénykezési jognak a kérdése a jogrendszer tagozódásának problémája szempontjából bizonyos összefüggésben van egymással. Mind a gazdasági jog, mind a törvénykezési jog kérdése a szocialista jogtudományban újból és újból felvetődik. Ez azt a gyanút kelti, hogy ennek valamely objektív körülmény kell legyen az oka, és ezért mindkét jogág elvetése is gyanússá válik. A gazdasági jogi szemlélet ugyanis épp úgy, mint a törvénykezési jogi elmélet, összetartozó jelenségeket szétválaszt és össze nem tartozókat egyesít. Az egységes tervgazdálkodásra hivatkozva nem lehet különféle társadalmi viszonyokat eltérő módszerekkel szabályozó joganyagot egységbe foglalva egy jogágnak felfogni. A gazdasági jog létrehozása kiszakítaná a gazdasági igazgatás és mezőgazdasági részét az egész államigazgatásból és szétválasztana olyan összetartozó jelenségeket, mint a tulajdonjog, a jogi személy, a polgári jogi felelősség, a szerződés különböző formái, és ezzel kettévágná az említett intézményeket. Ugyanakkor egyesítene össze nem tartozó elemeket is, és ez az államigazgatási, a polgári jog és a munkajog egyesítésére vezetne. Ezek a gazdasági viszonyokat különböző alapelvek és eltérő módszerek alapján rendezik. Ha ezeket egy jogágba vonnánk, akkor a jogi módszerekben meglévő ez a differencia elszakadna. Az össze nem tartozó társadalmi viszonyoknak és módszereknek a gazdasági jogban történő egyesítése két jogrendszert hozna létre; két polgári jogot, két államigazgatási jogot stb. Az egységes tervgazdálkodás tényéből tehát nem a gazdasági jog létre kell következtenni, hanem a komplex módszerek alkalmazásának szükségességére. Az egyes

jogágakat tehát külön kell tartani és a hennük levő joganyagot az elméleti és gyakorlati munka során komplex módon kell egyesíteni és alkalmazni.

Weltner Andor annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a gazdasági jog létrehozása nem lenne helyes, mert túlzottan összevonna bizonyos problémákat és különböző jellegű társadalmi viszonyokat.

Barna Péter nem tud teljesen egyetérteni a tézisekben kifejtett érvekkel abban a kérdésben, hogy a gazdasági jog nem lehet önálló ága a szocialista jogrendszernek, illetve a jogtudománynak. Éppen az az érv, hogy a gazdasági viszonyokon belül meglévő differenciálódás következtében különböző jogi szabályozások szükségesek, támogatja azt az elgondolását, hogy a gazdasági jog mint tudományág, betölthetné a tudományos koordinálás szerepét, éppen a legdifferenciáltabb gazdasági társadalmi viszonyok területén. Ennélfogva arra a következtetésre kellene jutni, hogy a jogrendszeren belül a gazdasági jog nem képez ugyan önálló jogágazatot, a jogtudományban azonban ennek helye lehet.

Világhy Miklós kifogásolta *Barna Péter*nek azt a nézetét, mely szerint a gazdasági jog a jogtudománynak önálló ága. A gazdasági jogi koncepció helytelen és a szocialista jogtudományban csak kárt és zavart okozhat. A német jogtudósok gazdasági jogi kísérletei lehetetlenre vállalkoztak. Mind a tulajdonjogi formákat, mind a felelősségi rendszert illetően a gazdasági jog helytelen következtetésekhez vezet. Más kérdés az állami szervezetek közötti viszonyok problémájának tudományos témaként való feldolgozása. Hogy ezt a gazdasági jog nélkül is jól el lehet végezni, arra jó példa *Eörsi Gyulának* a tervszerűdésekről szóló könyve. Az állami szocialista tulajdonjognak valóban vannak bizonyos sajátos tulajdonságai. A kérdés csak az, hogyan kell felfogni ezeket a sajátosságokat. Ha kiemeljük a sajátosságokat — amint ez a gazdasági jog esetében történik — és elhanyagoljuk az általánost, akkor a tudományosról feledkezünk meg.

Peschka Vilmos a gazdasági jogot illetően elhangzott felszólalásokat összegezve megállapította, hogy a vitán résztvevők szinte egyhangúan a gazdasági jogi koncepció ellen foglaltak állást. Nem tudja helyeselni sem *Beck Salamonnak* a gazdasági jogot aljogágként, sem *Barna Péternek* a gazdasági jogot tudományágként való felfogását. A gazdasági viszonyokat szabályozó joganyag tudományos elemzése anélkül is jól megvalósítható, hogy gazdasági jogi tudományt hoznánk létre.

5. A földjog és a mezőgazdasági termelészövetkezeti jog

A tézisek mind a földjogot, mind a mezőgazdasági termelészövetkezeti jogot az általuk szabályozott, a földdel, illetve a mezőgazdasági termelészövetkezetekke kapcsolatos sajátos társadalmi viszonyok, valamint az e viszonyokat szabályozó jogi módszer sajátosságai alapján a szocialista jogrendszer önálló ágazatának tartják. Népi demokratikus jogrendszerünknek azonban a földjog nem önálló ágazata, mert ennek feltételei (a szocialista földhasználat kizárólagossága és az ebből fakadó sajátos társadalmi viszonyok) még nem jöttek létre. A mezőgazdasági termelészövetkezeti jogot viszont az egyre jobban kibontakozó mezőgazdasági termelészövetkezeti viszonyok és a rájuk vonatkozó joganyag kifejlődése alapján már most a népi demokratikus jogrendszer önálló ágának kell felfogni.

Vas Tibor helytállónak gondolja a téziseknek azt a pontját, amely a mezőgazdasági termelészövetkezeti jogot népi demokratikus jogrendszerünk önálló ágazatának tekinti. A tézisektől eltérő azonban a véleménye a földjog kérdésében. Nézete szerint a földjog önálló jogágiságának nem alapvető feltétele a föld nacionalizálása. A kérdés az, hogy vagyunk-e már a történeti fejlődésnek olyan szakaszában, amely a földjog önálló jogágként való felfogását lehetővé teszi. Véleménye szerint, különösen az utóbbi időben végbement fejlődés következtében — de már korábban is — létrejöttek azok az objektív feltételek, amelyek a földjog önálló jogágisága mellett szólnak. A földjog önálló jogágként elismerése igen komoly segítséget nyújt a mezőgazdasági területén a szocialista szektor továbbfejlesztésének. Az egységes társadalmi termelési viszony, valamint a sajátos alapelvek alapján a földjogot népi demokratikus jogrendszerünk önálló ágazatának kell felfogni.

Eörsi Gyula elmondotta, hogy végül azoknak lesz igazuk, akik a földjogot jogrendszerünk önálló ágazatának tartják, mert addig vitatkozunk, amíg a szocialista mezőgazdaság és így a földjog is mint önálló jogág létrejön. Nem tartja lényeges kérdésnek, hogy mikor jelentjük ki a földjog önálló jogágként történő kialakulását. Egyetért.

azzal, hogy a folyamat előrehaladott stádiumban van. Véleménye szerint azonban a földjog önálló jogágként való kialakulásának folyamata még nem fejeződött be. Nem állítja, hogy valamely a földet nacionalizáló dekrétum kibocsátásával fog befejeződni. A földjog kialakulása akkor tekinthető befejezettnak, ha a föld túlnyomó többsége szövetkezeti gazdálkodásba kerül, azaz, amikor a szocialista földhasználat sajátos jogintézményből általános jogintézménnyé válik a földviszonyok területén, és ezzel a társadalmi viszonyoknak a jogágazat alapjául szolgáló egysége létrejön. Nem gondolja, hogy önmagában a földjognak jogrendszerünk önálló ágazataként való tudományos deklarálása a mezőgazdaság szocialista átszervezését elősegítené.

Világgy Miklós a földviszonyokban az 1956-os ellenforradalom óta végbement fejlődés következtében, amely ezeket a viszonyokat egyre jobban elválasztja az áruviszonyoktól, hajlik afelé, hogy a földjog önálló jogágiságát elismerje. A földjog a fejlődés jelenlegi szakaszában még korántsem teljesen kialakult, de minthogy valamely jogág elismerése progresszíve hat annak fejlődésére, ezért elismeri a földjog önálló jogágiságát. A földjog teljes kialakulása nem jelenti azt, hogy a földtulajdoni viszonyokat szabályozó joganyag minden kapcsolatát elveszti a polgári joggal, amely a tulajdonjogra nézve általános szabályokat tartalmazza.

Medve Zsigmond arról beszélt, hogy azok a felfogások, amelyek a földnek a Szovjetunióban végbement nacionalizálására hivatkozva, nem tartják a földjogot jogrendszerünk önálló ágának, minthogy nálunk a föld nacionalizálása még nem történt meg, nem veszik figyelembe a két ország társadalmi történeti viszonyai között fennálló különbségeket. Véleménye szerint a földtulajdoni formák különbözőségére való hivatkozás sem meggyőző érv, mert a földnek már több mint az 50 százaléka társas földhasználatban van. A földjog tehát jogrendszerünknek is önálló ágazata.

Önálló ágazata jogrendszerünknek a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog is. A proletárdiktatúra megszilárdulásával létrejönnek azok az új társadalmi termelési viszonyok, termelőszövetkezeti viszonyok, amelyeknek egy részét a jog is szabályozza. Kialakulnak olyan tulajdoni, elosztási és munkaviszonyok, amelyek csak a termelőszövetkezetre jellemzőek. Ezeket a viszonyokat a jog a polgári jogi és munkajogi módszerektől eltérő módon szabályozza. A jogi szabályozás módszerét ugyanis a szabályozandó társadalmi viszonyok határozzák meg.

6. A törvénykezési jog

A tézisek a Szovjetunióban és nálunk a törvénykezési joggal kapcsolatos vitákat és a törvénykezési jog mellett, illetve ellen felhozott érveket összefoglalva a törvénykezési jog vonatkozásában a következőket tartalmazzák: 1. A törvénykezési jog hívei által a törvénykezési jog alapjának tartott igazságszolgáltatási viszonyokat valóban felfoghatjuk mint tudományos absztrakciót, de ez a jogrendszer tagozódása szempontjából nem döntő. A jogrendszer ugyanis az egynemű társadalmi viszonyok alapján tagozódik; az egyneműség pedig jelen esetben a polgári, illetőleg büntető eljárási viszonyok körében jelentkezik. A tudományos absztrakció során egyre általánosabb fogalmakhoz juthatunk el, de ez nem érintheti a jogrendszer tagozódását. A jogrendszert ugyanis nem tudományos szempontok és általánosítások szerint tagozzuk, hanem az a tényleges viszonyoknak megfelelően tagozódik. 2. Az egységes igazságszolgáltatási szervezet hangsúlyozása, tehát az, hogy a szóban forgó társadalmi viszonyok egyik alanyát mindig az egységes szervezet jelenti, a fenti ismérvek szempontjából közömbös. 3. Az egységes alapelvekre hivatkozás pedig azért nem határos, mert az alapelvek egysége nem alapozza meg több jogágha tartozó joganyag egységét. Az alkotmány elvei csaknem minden jogágban jelentkeznek, ez azonban a legkevésbé sem jelenti ezeknek az anyagoknak az államjogba tartozását. 4. Tehát a jogi szabályozás tárgya és módszere szemszögéből vizsgálva a törvénykezési jogba sorolt normákat, azt tapasztaljuk, hogy azok a polgári és büntető eljárási viszonyok különmeműségének és a polgári és büntető eljárásjogi szabályozás lényegesen eltérő jellegének megfelelően két jogágha, a polgári és a büntető eljárásjogba tagozódnak. 5. Nem tartják a tézisek indokoltnak a törvénykezési szervezeti jognak önálló jogágként való felfogását sem. A törvénykezési szervezeti jog körébe vont joganyagot az államjog, a polgári és a büntető eljárási jog foglalják magukban. 6. Más dolog a törvénykezési jog és a törvénykezési szervezeti jog oktatásának, illetőleg tudományos vizsgálatának kérdése. Nyilvánvaló, hogy a tudományos kutatásnak e joganyagnak kölcsönös kapcsolatait és összefüggéseit figyelembe véve kell megállapításait megtenni. A jogi oktatásban is utalni kell ezekre az összefüggésekre. Minthogy azonban a tudomány felosztásának

lényegében a jogrendszer tagozódására kell épülnie, ezért helyes a polgári és büntető eljárásjog tudományának különválasztása. Pedagógiai és didaktikai szempontból helyes és indokolt lehet azonban a törvénykezési szervezeti jog anyagának összefoglalása és önálló tárgyalása is.

Beck Salamon nem ért egyet a törvénykezési jogi koncepcióval. Véleménye szerint a polgári és büntető eljárási jog két önálló jogág.

Vas Tibor először az eljárási jognak az anyagi joggal való összefüggéséről beszélt és kifejtette, hogy ha a kérdést dialektikusan nézzük, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a törvénykezési jog létezése nem szakítja el az eljárási jogokat anyagi joguktól. Nagy a jelentőségük az alapelveknek a törvénykezési jog önálló jogágiságának megállapításánál. Mind a polgári, mind a büntető eljárásban egész sor azonos alapelv érvényesül. Kétségtelen, hogy a büntető és a polgári eljárásban lényegében azonos jogviszonyról van szó, a felek és a bíróság viszonyáról. Az, hogy az egyik eljárásban felperes és alperes, a másikban vádló és vádlott állanak egymással szemben, nem változtat a jogviszony lényegén. A két viszonyban azonos, hogy mindkettő eljárás, a közöttük levő eltérések viszont nem az eljárásból fakadnak.

Eörsi Gyula szerint a törvénykezési jog vagy szétválasztja az összetartozó elemeket, vagy pedig tárgyat úgy tágitja, hogy a tárgy egysége ezzel meg is szűnik. Az ügyészség esetében például a törvénykezési jog az előtt a kérdés előtt áll, hogy vagy kettévágja az ügyészséget és abból az általános felügyeletet, amelynek a törvénykezéshez egyáltalán semmi köze nincs, leválasztja, vagy pedig felveszi a törvénykezési jogba az általános felügyeletet is, és ebben az esetben a törvénykezési jog egész sor olyan elvek alapján érvényesülő funkcióval bővül, amelyeknek a törvénykezéssel, igazságszolgáltatással közelebbi viszonyuk nincsen.

A törvénykezési jog koncepciója ugyanakkor össze nem tartozó elemeket egyesít. A bíróság, ügyészség és ügyvédség például háromféle szervezetet, háromféle működési alapvetést és módszert jelent. Mind a szervezeti vonalon, mind a működési elvek területén ezek között nagy ellentétek vannak. Maradnak tehát bizonyos általános elvek, amelyeket az eljárási jogokból kapunk. Az a véleménye, hogy a törvénykezési jog vonatkozásában egységes alapelvek érvényesüléséről alig lehet beszélni. Ami ténylegesen megvan, az az igazságszolgáltatás működésének az egysége, de ebbe az ügyészi általános felügyeletet nem lehet bevonni.

Véleménye szerint az itt összevont matéria, tehát a bírói és ügyészi szervezet alapjai lényegüket tekintve államjogi témák, ahogy az alkotmány ezekről külön fejezetben is rendelkezik. Ezek egészülnek ki a bírói szervezetre és ügyészségre vonatkozó alapvető törvényekkel. Az általános felügyelet kérdései, a tanács állandó állami ellenőrzése az államigazgatási jog, az eljárási kérdések pedig az eljárási jogok anyagát képezik.

Az a körülmény, hogy valamely jogi materiával tudományosan vagy az oktatásban külön intenzíven foglalkozunk, nem tevésthető össze a jogágiság kérdésével. A törvénykezési jogi probléma megoldásának az a lényege tehát, hogy nagyjában egészében a hagyományos jogágiság (a törvénykezési jog nélkül) tartandó fenn és a jog nemcsak ezen a területen, hanem egybűtt is, a magas fokban szervezett szocialista társadalomban komplex módon művelendő anélkül, hogy ennek valamilyen külön ideológiai vagy jogági alapját kellene megteremtteni.

Szabó Imre véleménye szerint hazai vonatkozásban vita tárgyát a jogrendszer tagozódása illetően tulajdonképpen csak a törvénykezési jog képezi. Helyteleníti, hogy az 1954-ben lefolyt törvénykezési jogi vita óta nem jelent meg egyetlen lényeges új munka sem, amely ezt a kérdést elméletileg jobban megvilágította volna. 1954-ben a törvénykezési jog mellett foglalt állást, azóta e téren sem hazai, sem nemzetközi vonatkozásban nem lát olyan körülményt fennforogni, amiért ezt az álláspontját kénytelen lenne feladni. Mindennek ellenére a törvénykezési jog kérdését nem tartja véglegesen lezártnak, mert még a jogágakra tagozódás elvi alapjain tovább kell dolgozni és szocialista vonatkozásban ez nemzetközi vitakérdés. A törvénykezési jogot a Szovjetunióban általában elfogadják, Csehszlovákiában pedig nem. Álláspontját úgy tudná leszögezni, hogy a törvénykezési jog alighanem helyes, és e mellett bizonyos provizórikus érveket tud felsorakoztatni.

Szemben *Eörsi Gyula* nézetével, abból kell kiindulni, hogy az igazságszolgáltatás az állami tevékenységnek lényeges, bizonyos értelemben egységes fajtája. A szocialista törvényesség eszméje az, ami a bíróságot és az ügyészséget kapcsolatba állítja. Ezeknek az intézményeknek a szervezetét nem lehet teljesen a működésüktől elszakítani. Nem lehet a szervezetet és a tevékenységet egymástól függetlenül szemlélni. Az államjog ezzel az igazságszolgáltatási materiával nem tud megfelelő mélységig foglalkozni. Nem lehet az

igazságszolgáltatási szervezetet az államigazgatási joggal sem vonatkozásba hozni, mert az államigazgatási jog sem csak szervezeti jog, hanem e szervek tevékenységével is foglalkozik. Márpedig a bíróságok tevékenységét nem az államigazgatási jog, hanem a büntető és a polgári eljárásjog tárgyalják. Rendkívül szoros a kapcsolat a törvénykezési szervezet kérdései és e szervek eljárása között. Ha a törvénykezési szervezettel foglalkozó tudományterület létezik — és ezt elfogadottnak tarthatjuk, hiszen a vita ezt a kérdést általában eddig sem érintette —, akkor ezt szükségszerűen kapcsolatba kell hozni az e szervek eljárásával foglalkozó jogterületekkel. Tisztlában kell lenni azzal, hogy a törvénykezési joggal összekapcsolt három területet senki sem képes a maga egészében úgy átfogni, hogy tudományosan egyforma szinten művelje. Itt sajátos helyzetről van szó, de emiatt nem lehet tagadni azt a rendkívül fontos kapcsolatot, amely a törvénykezési jog és a két eljárásjog között fennáll. Ezt annál is kevésbé tehetjük meg, mert hiszen kodifikációs kifejezést is kap bírósági törvényünkben.

Vitatkozott Eörsi Gyulának azzal a megállapításával, amely a gazdasági jog és a törvénykezési jog problémáját azonosítja. Nem tartja helyesnek azt az azonosítást, amelyben Eörsi megerősíteni javasolja a gazdasági jog és a törvénykezési jog vonatkozásában az állítólagos hagyományos szocialista felfogást, és egy kalap alá veszi hagyományosként a gazdasági jog és a törvénykezési jog tagadását. Itt az a kérdés, hogy a hagyományost mely időpontban tekintjük. Véleménye szerint mindkét hagyomány (a gazdasági jog és a törvénykezési jog elvetése) egymást kizáró hagyomány volt, és éppen ezért erre kevésbé lehet hivatkozni. A hagyományoknak különféle időszakos eloszlásuk volt és ennek megfelelően értelmezendők.

Végül arról beszélt, hogy a törvénykezési jog problematikus kérdéseinek olyan elméleti kidolgozására van szükség, amely mindenkit meggyőz a kétségtelenül sajátos jellegű összetett jogág létjogosultságáról. Véleménye szerint nincs alapja a törvénykezési jog elvetésének, és ha ezt az elméleti munkát elvégezzük, akkor — erről meg van győződve — a törvénykezési jog körüli vita oly módon fog mindenki számára megnyugtató módon megoldódni, hogy törvénykezési jog van és azt el kell ismerni.

Barna Péter nem ért egyet a téziseknek a törvénykezési jog vonatkozásában elfoglalt álláspontjával. Véleménye szerint koordinatív jelleggel helye van mind a büntető, mind a polgári eljárásjogi viszonyokat egységesen átfogó tudományos kutatómunkának, a tudományág önálló művelésének.

Világhy Miklósnak most is az az álláspontja, hogy a törvénykezési jog nem önálló jogág, mert olyan társadalmi viszonyokat hoz túlzott absztrakcióval közös nevezőre, amelyek különböznek egymástól. Lehetne olyan törvénykezési szervezeti jogágazatot beszélni, amely ezeket tartalmazná, de annak az igénye nélkül, hogy ez a két eljárásjogot átfogó jogágazatnak jelentkezzék. Ennek nemcsak a két eljárásjoggal lennének kapcsolatai, hanem még inkább az államjoggal. A két eljárásjogot ehhez képest különösként lehetne felfogni, de nem lehet ezt a jogágot a két eljárásjog fölé emelni és ezeket amának részeként tekinteni.

Névai László hangsúlyozta, hogy eltérően a tézisekben található beállítástól, a törvénykezési jogi koncepció a szovjet jogtudomány többségi és uralkodó álláspontja volt az 1938-as vitában és uralkodó álláspont maradt az 1956—58-as vita során is. Ugyancsak hangsúlyozni kívánja, hogy a szocialista magyar jogtudományban is kialakult egy többségi álláspont a törvénykezési jog gondolata mellett és ez az álláspont ma is uralkodónak tekinthető, bár több ellenzője is van. Hasonlóképpen uralkodó ez a nézet számos más népi demokratikus országban is.

A törvénykezési joggal szemben a jogirodalomban található és a tézisek által ismertetett ellenvetéseket illetően a következő megjegyzéseket tette: 1. Az eljárási jogokat nem a törvénykezési jogi szemlélet „szakítja el” az anyagi jogoktól, hanem azok már régen „elszakadtak”, pontosabban: önállósultak, mint specifikus jogágak. A törvénykezési jogi szemlélet egyáltalán nem lazítja az eljárási jogoknak az anyagi jogágakkal való kapcsolatát, hanem csupán ráirányítja a figyelmet az eljárási jogok egymásközötti kapcsolatára is. 2. Nem helytálló az a kifogás, hogy a törvénykezési jog egybeolvasztja és ezáltal elsorvasztja a büntető és polgári eljárásjogokat. Ezt a nézetet még a törvénykezési jog ellenzői sem hangoztatták eddig, mert a tényekkel tarthatatlanul ellentétes lenne. A törvénykezési jogi szemléletben nincs szó semmiféle egybeolvasztásról (csupán egységről és ezen belül az ide tartozó diszciplinák önállóságának elismeréséről), sem elsorvasztásról, hanem ellenkezőleg, a tapasztalat éppen azt mutatja, hogy a törvénykezési jogi szemlélet megfelelő érvényrejuttatása mellett az eljárásjogok és a törvénykezési szervezeti jog erős fejlődésnek indultak. Ugyanez egyáltalán nem mondható el az egyoldalú anyagi jogi szemlélet uralmáról. 3. Az a körülmény, hogy „a törvénykezés szer-

vezete nem választható el az eljárástól”, éppen a törvénykezési jog koncepciója mellett szól, amely az ismert módon egységbe foglalja az igazságszolgáltatás szervezetének és működésének a kérdéseit. 4. A törvénykezési jog ágazatának tárgyát nem nehéz megtalálni. A törvénykezési jog tárgyát a szocialista igazságszolgáltatás szervezetében és funkcionálásában testet öltő társadalmi viszonyok teszik, és ezek a társadalmi viszonyok válnak a jogi szabályozás során törvénykezési jogviszonyokká. A szóban forgó társadalmi viszonyok (pl. a bíróság és az ügyésznek belső szervezetének viszonyai, egymásközötti viszonyai, a bíróság és a felperes, alperes, vádlott, védő stb. egymásközötti viszonyai) sokfélék, de jellegükben, alapvető vonásaikban mégis egységesek, amennyiben valamennyien a szocialista törvénykezési szervezetben vagy a törvénykezési szervek működésében öltönek testet. Az ezeknek a társadalmi viszonyoknak jogi formáiként megjelenő törvénykezési jogi viszonyok legelső tagolódása a törvénykezés szervezetéhez és a törvénykezési szervek működéséhez igazodik. Ezen belül azután további tagozódás megy végbe az egyes szervekhez képest, valamint az eljárás egyes faji szerint. Aki tagadja a törvénykezési jogviszonyok létezését, az tulajdonképpen tagadásba veszi a vonatkozásban a társadalmi valóságot és kétségbe vonja a tudományos általánosítás jogát. A szocialista országokban az igazságszolgáltatás egysége társadalmi valóság. Mind a polgári, mind a büntető eljárás az egységes szocialista igazságszolgáltatás egyik útja. Mindkettő döntő mértékben a bíróság tevékenysége. Már ez egymagában is elégséges ahhoz, hogy felállítható legyen (a közfelfogásnak megfelelően) a bírósági eljárás általánosabb fogalma, nem is szólva a szocialista polgári és büntető eljárásnak — az eltérések mellett is kidomborodó — alapvető közös vonásairól. A bírósági eljárás fogalmával a mindennapi életben a jogalkalmazás során és a jogtudományban is számtalanszor találkozunk. Az ilyen általánosítást egyébként mindenki ösztönösen is elvégzi akkor, amikor — a társadalmi valóságnak megfelelően — igazságszolgáltatásról, törvénykezésről, bíraskodásról, bírósági eljárásról beszél általában, a „polgári” vagy „büntető” jelző említése nélkül. Az ilyen általánosítás „értelmes”, „konkrét” absztrakció, amely megfelel a tárgyi és jogi valóságnak is. Ennek tagadása egyértelmű „a szocialista igazságszolgáltatás” konkrét absztrakció jellegének a tagadásával. Nem szabad megfélemlíteni arról sem, hogy a bírósági eljárás két fő típusának a differenciálódása meghatározott történelmi fejlődés eredménye. A büntető és polgári eljárás egymástól való elkülönülése az egyes államokban különböző időpontban, nem egy helyen csupán a XIX. században következett be. A büntető eljárásjog fogalma is, de különösen a polgári eljárásjog összetett jellegű, lényegileg ugyanolyan tudományos általánosítás eredménye, mint amilyenek a jogosságát egyesek vitássá kívánják tenni a törvénykezési jog vonatkozásában. Mindkét eljárásjog nagyszámú olyan eljárás fajtát ismer, amelyek szabályozása eltér az általános szabályozástól. A törvénykezési jog ellenzőinek logikájával ehhez képest nem büntető eljárásról, hanem csak közzvádas büntető eljárásról, magánvádas büntető eljárásról vagy rögtönbíraskodási eljárásról, fiatalkorúak büntető eljárásáról stb. kellene szólni, mivel nincsen általában büntető eljárás, hanem minden eljárás konkrétan közzvádas vagy magánvádas vagy rögtönbíraskodási stb. A gondolat abszurditása nyilvánvaló. Még fokozottabban áll ez a polgári eljárásra, ahol az egyes eljárásfajták sajátosságait még az alapul szolgáló anyagi jogok jellegbeli eltérései is befolyásolják. Ugyanilyen módon el lehetne jutni ahhoz az eredményhez is, hogy nincsenek általában büntető eljárási vagy polgári eljárási jogviszonyok, hanem csak konkrét magánvádas büntető eljárási, házassági, polgári eljárási stb. jogviszonyok. Természetesen ez is abszurdum. 5. A nyomozásra és a büntetőésvégrehajtásra való hivatkozás súlytalan, mert hiszen ezek is az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódnak és egyáltalán nem feszítik szét a törvénykezési jog koncepcióját. 6. Az egyes anyagi jogi szabályoknak a bíróságok működésével való kapcsolatára történő hivatkozás szintén irreleváns, ha csak arra nem akar valaki következtetni, hogy egybe kellene olvasnani az anyagi jogokat eljárásjogaikkal. 7. A törvénykezési szervezeti jog révén keletkező állítólag oktatási átfedésekre való hivatkozás nem érinti — még valóság esetén sem — a törvénykezési jog koncepcióját. Ez a hivatkozás azonban magában véve is téves, és egyenesen az ellenkezője igaz, mert a törvénykezési szervezeti jog éppen megszünteti az átfedéseket, amelyeket a bennük foglalt kérdéseknek (bíróság stb.) korábban a két eljárásjogban történt párhuzamos oktatása eredményezett. 8. Annak említése, hogy „nehéz” elkülöníteni egymástól a törvénykezési szervezet és az eljárásjogok anyagát, tudományos érvek nem tekinthető. Emellett tény az, hogy mind a Szovjetunióban, mind nálunk az elkülönítés problémáját különösebb nehézségek nélkül oldották meg.

A tézisek szerzőjének érveire Névai László a következőkben válaszolt: 1. A szocialista igazságszolgáltatás egységének elvéből kiinduló törvénykezési jogi szemlélet a tényleges társadalmi viszonyoknak megfelelő absztrakción nyugszik. A törvénykezési

jogba tartozó diszciplinák egymáshoz való viszonyát a genus közössége és a speciesek többsége szabja meg. 2. Az egységes szocialista törvénykezési szervezet az igazságszolgáltatás szemszögéből egységes társadalmi viszonyokat testesít meg. Nem tudni, miért kell közömbösnek tekinteni ezt a körülményt a szocialista jogrendszer tagozódása szempontjából. A tézisek itt — mint másutt is — a deklaratívizmus hibájába csnek. 3. Azt el lehetne mondani, hogy az alapelvek egysége egymagában még nem dönti el valamely jogág egységét, de az mindenestre tény, hogy ez igen fontos támogató körülmény, hiszen a jogrendszer tagozódásánál kiegészítő ismérvként elfogadott „szabályozási módszer” rendszerint éppen ezekben az alapelvekben jelentkezik. (A törvénykezési jog esetében pl. a bírói függetlenség, a néprészvétel, a tárgyalási elv, a nyilvánosság stb.) 4. A tézisek szemléleti módja szerint megtalálható tehát a tárgy és a módszer egysége a szocialista törvénykezési jog eszméjében.

Névai László Eörsi Gyulának a gazdasági joggal való analogiáját teljesen önkényesnek és a tudományos rendszerezés számára tulajdonképpen semmitmondónak tartja. Az igazságszolgáltatás és a tervezgazdálkodás ilyen értelmű párhuzamba állítása semmiféle eredményre nem vezet, sem a törvénykezési jog, sem a gazdasági jog kérdésének megítélésében. Eörsi Gyulának az ügyészi általános felügyeletre való hivatkozása szintén nem alkalmas a törvénykezési jog gondolatának megdöntésére: a) az ügyészi általános felügyelet először is nem csupán az államigazgatási szervek működésének a törvényességi felügyeletét jelenti, hanem kiterjed egyéb szervek működésére és az állampolgárok tevékenységére is. Ilyen módon érintkezése van számos egyéb jogággal is; b) az ügyészség négy funkciója közül három (nyomozási, bírósági és büntetés-végrehajlási felügyeleti funkció) közvetlen összefüggésben volt már a korábbi jogállapot szerint is az igazságszolgáltatással. A jogágak tagozódásánál a fő vonásokból és az általánosnak jellegzetes ismérvekből kell kiindulni. Ez vonatkozik az ügyészi intézmény jogrendszeri helyére is; c) egyes szocialista országok jogfejlődésének újabb tényei tovább erősítik azt az álláspontot, mely az ügyészi felügyeletet a törvénykezési jog keretébe tartozónak tekinti (pl. az államigazgatási per intézménye). Eörsi Gyulának a törvénykezési szervek szervezetében mutatkozó egyes eltérő alapelvekre való hivatkozása szintén nem hatásos érv a törvénykezési jog koncepciójával szemben, hiszen ez még nagyobb mértékben áll fenn például az államjog esetében, anélkül, hogy befolyásolná annak önálló jogági jellegét és egységét.

Egyesek (főként civilisták) a törvénykezési jog egységének gondolatát azzal kísérlék meg megdönteni, hogy a polgári és a büntető eljárás között fennforgó szankciókülönbségekre mutatnak rá. Ez a különbség azonban csupán a polgári és a büntető eljárás egymásközötti eltéréseinek egyik alapja, anélkül azonban, hogy változtatna mindkettőjük igazságszolgáltatási jellegén.

Az egész vitából és az utóbbi évek tapasztalataiból az látszik, hogy gyakran nem is úgy vetődik fel a kérdés: „van-e vagy nincs szocialista törvénykezési jog?”, hanem inkább úgy, hogy „legyen vagy ne legyen?”. Az ilyen felfogás természetesen ellene mond a szocialista jogrendszer objektív jellegéről szóló tételnek, és mint ilyen, a voluntarizmus bizonyos fajta megnyilvánulása.

A téziseknek a törvénykezési szervezeti jog önálló jogági jellegét tagadó felfogása gyökeres ellentétben áll a szocialista jogtudományban és jogi felsőoktatásban nemzetközileg szilárdan kialakult felfogással. A tényeknek is ellentmondó az a megállapítás, hogy ennek a jogágnak az anyagát magában foglalják az államjog és az eljárásjogok. Az államjogra való hivatkozás egyébként azért is vitás, mert attól mint alapjogágtól egyetlen jogág sincs abszolút módon elkülönítve, de ugyanakkor bele sem olvadnak az egyes tétel-es jogágak, jóllehet számos alapvető intézményük nyer szabályozást az államjog keretében.

Móra Mihály egyetért a téziseknek a törvénykezési joggal kapcsolatos álláspontjával s ezért csak néhány pontban kívánja azt a büntető eljárásjog szempontjából ki egészíteni és megvilágítani.

A törvénykezési gyakorlatot nézve a törvénykezési jogi koncepció ellen szól, hogy egyetlen szocialista országban sem találunk olyan törvénykönyvet, amely mind a büntető, mind a polgári eljárásjogot tartalmazná és mind a két eljárást együttesen szabályozná. Felmerül a kérdés, ha a két eljárást külön törvénykönyvek szabályozzák, akkor ez véletlen vagy a gyakorlat szükségzerűségén alapul. A legújabb szovjet törvényhozás is külön polgári és büntető eljárási alapelveket bocsátott ki.

Ha a bírói gyakorlatot vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy van büntető és polgári eljárás. A valóságban két különálló eljárással találkozunk. Kérdéses tehát, hogy van-e egységes eljárás? A gyakorlat azt bizonyítja, hogy nincs. Vajon miért? Azért, mert a két eljárás tárgya lényegesen különbözik egymástól. A valóság azt mutatja, hogy amennyire

eltér a polgári jogi tényállás a bűncselekménytől, annyira különbözik egymástól a két eljárás is. Lényegesen eltérőek a két eljárásban alkalmazott jogi eszközök is. A büntető eljárásban — szemben a polgári eljárással — például túlnyomó a kényszerintézkedés. Más a két eljárásban a bizonyítás, mások az alapelvek (pl. a polgári eljárási jog rendelkezési elve), másként történik az eljárás megindítása, óriási a különbség a vád és a kereset között stb.

A törvénykezési jog hívei elhanyagolják az anyagi és az eljárási jog között fennálló rendkívül szoros kapcsolatot. Az anyagi és az eljárási jogot együttesen alkalmazzák nemcsak a gyakorlati, hanem az elméleti jogász is.

Peschka Vilmos arról beszélt, hogy a vitán felhozott érvek nem tudták meggyőzni a törvénykezési jog önálló jogágiságáról, mert ezeknek egyáltalán nem sikerült a tézisek a törvénykezési jog elvetését indokoló fejtegetéseinek helytelenségét kimutatni. A vita során több felszólaló is érintette a törvénykezési jog által szabályozott társadalmi viszonyok kérdését. Azokkal ért egyet, akik a törvénykezési jog által szabályozott társadalmi viszonyok azonosságát és egyneműségét tagadják, vagy legalábbis kétségbe vonják. A törvénykezési jog hívei ebben a vonatkozásban az igazságszolgáltatási, illetve eljárási viszonyokra (Vas Tibor, Névai László, Szabó Imre), ezek egyneműségére és azonosságára hivatkoznak. Nem lehet azonban ezeket — a törvénykezési jog hívei által is elismerten — absztrakció által létrehozott viszonyokat olyanoknak tekinteni, amelyek alkalmasak egy önálló jogág megalapozására. Természetesen a társadalmi viszonyokból kiindulva egyre általánosabb absztrakciókhoz juthatunk, de ezek az absztrakciók végül is annyira általánosak és elvontak lesznek, hogy elvesztik szem elől a konkrét jelenségek lényeges különbségeit. Ebben a vonatkozásban beszél Marx értelmes absztrakcióról, azaz olyanról, amely a jelenségek közül kiemelve és rögzítve a közösét, nem felejtik el a lényeges különbségekről. A törvénykezési jog esetében a polgári és a büntető eljárási viszonyokból absztrahálják az igazságszolgáltatási, illetve eljárási viszonyokat. Ez az absztrakció azonban olyan nyilvánvalóan tarthatatlan következtetésekre kényszerül, melyek szerint — mint azt Vas Tibor mondotta — a vádló és a polgári jogi felperes, a vádlott és a polgári jogi alperes között a differencia lényegtelen. Az ilyen absztrakciók mint törvénykezés, bírói eljárás ugyanis nem sokat mondanak — ha a tudományos munkában fel is használjuk ezeket, hogy ismétléseket takarítsunk meg —, mert eltekintenek az absztrakció tényleges alapjától, a viszonyok konkrét tagoltságától és azoktól a meghatározásoktól, amelyekbe ezek a valóságban széjjelválnak. Az anyagi és eljárási viszonyok közötti kapcsolatot kell szem előtt tartani, azt, hogy a konkrét eljárási jogviszony milyen anyagi jogviszony kifejlődését, kibontakozását jelenti, s akkor nyilvánvalóvá válnak a polgári és a büntető jogviszonyok kibontakozását jelentő polgári, illetve büntető eljárási viszonyokra vonatkozó joganyag lényeges eltérései. A jogágak nem úgy jönnek létre, hogy a jogszabályokat a tudományos absztrakció által létrehozott társadalmi viszonyok szerint csoportosítjuk, hanem a konkrét társadalmi viszonyoknak megfelelően tagozódó joganyagból kell felismerni az egyes jogágakat. A gazdasági viszony is értelmes absztrakció, mégis — éppen azért, mert ez sokszorosán tagolt és számos meghatározásra széjjelváló — a gazdasági viszonyokra vonatkozó joganyag, a gazdasági viszonyokon belül fennálló lényeges eltéréseknek megfelelően több jogágban helyezkedik el. Ugyancsak hibája a törvénykezési jogi felfogásnak, hogy — jóllehet hangsúlyozza az anyagi és eljárási jog kapcsolatának fontosságát — az általános és absztrakt eljárási, illetőleg igazságszolgáltatási viszonyok létrehozásával erről az összefüggésről mégis elfeledkezik.

A tézisek szerzője nem ért egyet Szabó Imrének azzal a fejtegetésével, amely a törvénykezési jog tudományának szükségességéből vezeti le a törvénykezési jogág létezését, mert a tudományágak épülnek a jogágakra és nem fordítva, a tudományágakból következtetünk a jogágakra.

*

A vita az elnöklő *Buza László*nak az értekezlet hasznosságát, valamint a kérdés további tudományos kidolgozásának szükségességét megállapító zárszavával ért véget.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Pataki Ferenc

Kézirat beérkezett: 1959. XI. 17. — Példányszám: 600. — Terjedelem: 10,2 (A/5) lv

50468/60 Akadémiai Nyomda Bpest, V., Gerlőczy u. 2. — Felelős vezető: Bernát György

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

<i>Пал Халас</i> : Определение типа государства	3
<i>Дьюла Эрши</i> : Предупреждение и виновность	33
<i>Ласло Вишки</i> : Система криминалистики	59

В конце отдельных трактатов излагается их краткое содержание на русском и французском языках

Обзор

<i>Вилмош Пешка</i> : Дискуссия о венгерской народно-демократической правовой системе и ее расчленении	101
--	-----

SOMMAIRE

Etudes

<i>Pál Halász</i> : De la définition du type d'Etat	3
<i>Gyula Eörsi</i> : Prévention et culpabilité	33
<i>László Viski</i> : Du système de la criminalistique	59

Les résumés en langues russe et française sont à trouver après chaque étude

Revue

<i>Vilmos Peschka</i> : Discussion sur le système juridique hongrois démocratique-populaire et sur sa division	101
--	-----

Ára: 20,— Ft

Évi előfizetés: 60,— Ft